

Željko LJ. Krstić

**ZATVORSKA
PODMORNICA**

Zatvorska podmornica

Željko LJ. Krstić

ZATVORSKA PODMORNICA

Valjevo, 2013.

Željko LJ. Krstić

Urednik :

Željko LJ. Krstić

Recenzenti:

Dr **Milena Davidović**, viši naučni savetnik

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Dr **Ivana Spasić**, vanredni profesor

Odeljenje za sociologiju

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.

Lektura : **Mirka Janković**

Korektura: **Nadica Krstić**

Naslovna strana i crteži : **Katarina Ž. Krstić**

Štampa: **Grafičar**, Valjevo

Izdavač: autor

Adresa izdavača:

Karađorđeva 84/III ulaz I, stan 16. 14000 Valjevo

E mail : zekando@gmail.com

„ Gotovo da je teško naći dva eksperta koja do kraja istovetno postupaju kada su navedeni u pitanju, inače prilično jednostavni zadaci.“

Milan Kostić, psiholog

„ Robijaš je pokoran i poslušan do izvesne mere, ali postoji granica koju ne treba prekoračiti. Uzgred da kažem: nema ništa zanimljivije od tih čudnih provala netrpeljivosti i jogunstva. Često čovek trpi nekoliko godina, miri se, podnosi nejsurovije kazne i odjednom plane zbog neke sitinice, gotovo ni za šta. Tako ga u izvesnom smislu mogu smatrati ludakom ; tako i čine. “

Fjodor Dostojevski, književnik

***Miroslavi,
mojoj majci.***

Željko LJ. Krstić

S A D R Ž A J:

FAKTORI DELINKVENTNOG PONAŠANJA U VREMENU TRANZICIJE	8
SOCIOLOG U TOTALNOJ USTANOVI	36
NASILNIŠTVO U ZATVORIMA	57
ZATVORSKO DUPLO DNO	88
NEVERBALNA KOMUNIKACIJA	126
SOCIO – KRIMINOLOŠKI PROFILI OSUĐENIH	134
KRIMINALNI RAZVOJ I NASILNIČKO PONAŠANJE	148
ZATVORSKI REČNIK I TERMINI	152
LITERATURA	162

P r e d g o v o r

Knjiga koja je pred Vama nastala je kao zbir stručnih i naučnih radova, koji su u poslednjih deset godina objavljivani u naučnim časopisima.: „Zatvorsko duplo dno“ je objavljeno u časopisu „Sociologija“ 2002 g. i „Sociološki pregled“ 2003 g.. Svojim sugestijama u pisanju svog prvog naučnog rada su mi pomogli svako na svoj način pokojni profesor Dragan Radulović i koleginica Ivana Spasić. Takođe i stručni rad „Sociolog u totalnoj ustanovi“, objavljen 2010 g. u časopisu „Sociologija“ je nastao pod uticajem naučnog rada posvećenog „kliničkom sociologu“ profesora Petra Opalića koji je mi je sa profesorom Radulovićem predavao predmet „Socijalna patologija“ na Odeljenju za sociologiju Filozofskog fakulteta BU.

Ideju za kvalitativan pristup gradi koju sam posedovao, dugujem profesorima Zagorki Golubović, Ivani Spasić i Đorđu Pavićeviću, jer sam kao istraživač učestvovao u projektu „Kvalitet promena posle 5. oktobra“. Zahvaljujući tom iskustvu nastao je rad o Maloletničkoj delinkvenciji sa kojim sam učestvovao na okruglom stolu „Čekajući kapitalizam“, održanom 05.11.2012 g. u Institutu za sociološka istraživanja u organizaciji Srpskog sociološkog društva. U knjizi se , takođe, nalazi i rad „Nasilništvo nad nasilnicima“ na kojem sam radio šest godina, i koji je objavljen početkom ove godine u časopisu „Nova srpska politička misao“. I napokon, pojedini osuđenički modeli : navijači i razbojnici su takođe, ove godine objavljeni u dnevnom listu „Politika“ u rubrici „Pogledi“. Predmet svih ovih radova i samim timi knjige su institucije ali i „korisnici“ njihovih usluga počev od centara za socijalni rad pa sve do samih zatvora. Naime u prvom delu polazim od devijantnog ponašanja koje brzo prelazi u delinkventno odnosno kriminalno ponašanje.

Na tom kontinuumu kažnjivog i problematičnog ponašanja reaguju institucije svaka na svoj način. Najpre je to porodica, koja je najčešće nemoćna da reši problem problematičnog ponašanja. Zatim nastupaju institucije počev od škole, preko centara za socijalni rad, policije, sudova. Tim putem delinkventi stižu u zatvore, kao poslednju stanicu institucionalnog zbrinjavanja. Upravo zato što u javnosti vladaju mnoge predrasude o zatvorima, cilj ove knjige je da demistifikuje „zatvorsku podmornicu“.

Naime, veći dio javnosti smatra da u zatvorima postoje samo osuđenici i njihovi stražari. Malo ko zna da u zatvorima postoje i druga službena lica, koja svako na svoj način brinu o osuđenima a to su pored zdravstvene i pravne službe, ekonoma, kuvara i zatvorski vaspitači. Pošto dvanaest godina radim u zatvoru počev od referenta za slobodno vreme, preko vaspitača koji je vodio osuđeničke grupe u zatvorenom i otvorenom delu i u poslednje četiri godine radim u Prijemnom odeljenju kao sociolog, sebi sam dao zapravo da sačinim tipologiju zatvorskih vaspitača. Razume se da sam sačinio i tipologiju osuđenika.

Između zatvorskih vaspitača i osuđenika postoji sličnost ali nevidljiva zavesa, koja kada se podigne otvara taj najzanimljiviji i najdinamičniji deo svakog zatvora, a to je neformalni osuđenički sistem. Taj nevidljivi deo zatvora sam pokušao da osvetlim svojom sociološkom imaginacijom. Nadam se da sam delimično uspeo u tome.. Zahvaljujem svojim kolegincama Mileni Davidović i Ivani Spasić na sugestijama. Posebnu zahvalnost dugujem svojoj porodici da istrajem u završetku ove monografije koja je svojom težinom bila izazov.

U Valjevu,

30.11. 2012 g.

Autor

FAKTORI DELINKVENTNOG PONAŠANJA U VREMENU TRANZICIJE¹

Blagom kaznenom politikom centri za socijalni rad nemaju mehanizme da „nateraju“ maloletnika na saradnju. Blagonaklonošću sudova i zatvora, prosečan delinkvent je sklon rizičnom ponašanju i recidivu. On već ima naučeno, oblikovano ponašanje kroz navedene ustanove, sračunato ne na menjanje svoje ličnosti i stavova, već na ostvarenje neke sekundarne dobiti. Tako devijantno ponašanje predstavlja samo uvertiru u delinkventno ponašanje, koje se, nažalost, većim delom oblikuje i u samom njegovom hodu kroz institucije, koje bi po svemu trebalo da se koriguje, a ne kako se dešava u praksi: pogrešno kanališe i afirmiše. Prosečan prestupnik u našim penitencijarnim ustanovama vidi šansu za razvoj svoje kriminalne karijere, koja počinje u Vaspitno popravnom domu u Kruševacu kao osnovne škole, preko Kazneno popravnih zavoda za maloletnike u Valjevu kao srednje škole kriminala, nakon čega se upisuju "kriminalni fakulteti" sa različitim smerovima u Kazneno popravnim zavodima : KPZ "Zabeli" u Požarevcu, Sremskoj Mitrovici i Nišu. Uz sve to naši domaći KPZ-ei postali su svojevrsni karantini za narkomane i beskućnike koji , upravo sa slobode beže u zatvore.

---

¹ Rad je prezentovan na okruglom stolu : „Čekajući kapitalizam“ koji je održan u organizaciji Srpskog sociološkog društva i Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu .: 15.11.2011g.

Uvod

Delinkvencija u svom pravom značenju zajednički je izraz za sva protivpravna dela. (Ignjatović 2007, 70). Da bi se bolje razumeo pojam maloletničke delinkvencije, potrebno je najpre napraviti razliku između pojma: devijantnosti i delinkventnosti:

„ Devijantnost je sociološki pojam koji označava situaciju odstupanja od društvenih normi... Obuhvata situacije svakodnevnih odnosa između ljudi i primenjuje se u velikom broju slučajeva. Delinkventnost je pojam koji označava kršenje formalnih kaznenih i prekršajnih pravnih normi. Na delinkvenciju reaguju institucije prema zaduženjima i formalnim postupcima, a ne društvo na neodređen način društvene kontrole. Kazna za delinkventnost je pravna sankcija.“ (Adler F., Mueller G., Carter WS.1991 ....)

Da bi se uočio *pojam delinkvencije*, kao skup kažnjivih radnji on se mora jasno postaviti u odnosu na pojam kriminologije, kriminaliteta i devijantnog ponašanja. Tako Željko Horvatić u svojoj knjizi „Elementarna kriminologija“ navodi pojam delinkvencije u pravno – normativnom značenju :

„ Kada govorimo o delinkvenciji, delinkventnom ponašanju i delinkventu, mislimo na sva ona ponašanja koja obuhvataju kriminalitet, ali i na sve ostale kažnjive radnje u određenom pravnom sustavu“. Isti autor, precizira : " Devijantna ponašanja, ili kako se još nazivaju u svom totalitetu, socijalno – patološke pojave, jesu, dakle, još širi pojam od kriminaliteta i delinkvencije. Kriminalitet je dio delinkvencije, a delinkvencija je dio ukupnih devijantnih ponašanja u određenoj društvenoj zajednici.“ On navodi da : „ kriminologija za predmet svog izučavanja ima ne samo kriminalitet u pravno – normativnom značenju već sve kažnjive radnje u nekom sustavu dakle delinkvenciju.“ Horvatić na kraju zaključuje : „ Znači, delinkvencija kao ukupnost kažnjivih radnji predmet je kriminologije. “ (Horvatić; 1994; 5 , 6 i 7).

Međutim, postoje domaći autori koji navode da se: „ u literaturi pod maloletničkom delinkvencijom podrazumeva veliki broj ponašanja maloletnika od neprilagođenog do kriminalnog. Pri tome, koriste se različiti nazivi za označavanja ove pojave, kao na primer prestupništvo maloletnika vaspitna zapuštenost, društvena neprilagođenost, asocijalnost, besprizornost, moralna posrnulost, asocijalnost, antisocijalnost, huliganstvo i sl.

Oni pojam delinkvencije razgraničivaju na šire i uže shvatanje: „ Prema širem shvatanju, maloletničku delinkvenciju čine svi oblici devijantnog ponašanja, do onih inkriminisanih u zakonodavstvu. Pored kršenja krivičnih i drugih pravnih normi, delinkvencija ili prestupništvo obuhvata i ponašanja suprotna moralnim normama u jednom društvu... Po užem shvatanju, pojam maloletničke delinkvencije ili omladinskog kriminaliteta obuhvata sva ona ponašanja maloletnika koja su, kao i za punoletna lica, inkriminisana u krivičnom zakonu kao krivična dela“ . (Slobodanka Konstantinović- Vilić i Vesna Nikolić- Ristanović ; 2003, 178)

Metodološke napomene

Rad pred vama nastao je, pre svega, *analizom sadržaja*: izveštaja Centara za socijalni rad (socijalnih anamneza), izveštaja socijalnih radnika, opisa stanja korisnika, mišljenja i predloga vaspitne mere upućenih nadležnom суду, nalaza stručnog tima (psiholog, socijalni radnik, specijalni pedagog), sudskih presuda, socio-psihopedagoških izveštaja za maloletnike iz Vaspitno popravnog doma VPD Kruševac, kriminoloških nalaza u KPZ Valjevo,² (252 izveštaja urađenih od maja 2008 g. do danas se poklapa sa brojem pročitanih sudskih presuda)) ali i izjava osuđenih.

---

² Videti Željko Krstić : " Sociolog u totalnoj ustanovi ", Sociologija, br. 52, 2010 , Beograd.

Sem analize sadržaja, od metoda prikupljanja građe korišćeni su i svakodnevni neformalni razgovori i kontakti sa osuđenima, ali i posmatranje sa učestvovanjem. Na kraju je ostalo da se sve to uboliči i klasifikuje u celinu koja bi imala unutrašnju strukturu. Odlučili smo se za neformalni pristup, koristeći pojedine rečenice iz dostupnih dokumenata, slažeći ih u svojevrsni mozaik. Prikupljanje građe je trajalo preko tri godine i to u periodu od maja 2008 do jula 2010 g. kada sam kao sociolog na raspolaganju imao prispele Izveštaje iz Centara za socijalni rad (**270**) za koje je primetno da su kvalitetnije obrađeni i urađeni iako su iz manjih sredina. Izveštaji iz velikih gradova , su u pojedinim slučajevima " nafilovani" pogotovo ako se odnose na " korisnika usluga" kome su roditelji priznate ličnosti. Zanimljivo je da u praksi zatvorski vaspitači, pogotovo oni sa velikim iskustvom i stažom izbegavaju čitanje izveštaja iz centara. Za razliku od izveštaja iz centara za socijalni rad socio-psiho- pedagoški izveštaji iz VPDom-a Kruševca su uravnoteženi i veoma kvalitetni. Oni su posebno značajni jer imaju vezu sa prethodnim eventualnim boravkom njihovog bivšeg štićenika u Domu otvorene zaštite (Knjaževac, Niš i sl.) Sem pojedinih, retkih izveštaja iz centra koji su ulepšani, veći je problem što stižu sa zaostatkom, nakon već urađene opservacije. I tu postoji korist, jer se preko naknadno pristiglih izveštaja može utvrditi stepen iskrenosti osuđenog prilikom davanja odgovora u intervjuu, koji se vodi sa njim prilikom opservacije.

Čitanjem **270** izveštaja Centara za socijalni rad iz većine gradova Srbije,³ došli smo do zaključka da oni tretiraju delinkvente sa više aspekata, tako što najviše pažnje poklanjaju njihovim porodicama,

---

³ Najveći procenat pristiglih izveštaja je iz velikih gradova gde smo pored Beograda uvrstili i Niš i Novi Sad, koji ukupno čine **42,57 %** . Najmanji broj **6,29 %** " korisnika usluga" Centara za socijalni rad potiču iz ruralnih područja – sela. Udeo " ostalih gradova" (od Subotice do Novog Pazara) je **51,14%.** , što zapravo predstavlja polovinu pristiglih izveštaja Centara za socijalni rad.

interpersonalnim odnosima između članova porodice, slobodnom vremenu delinkvenata, toku školovanja, ali i izvršenim krivičnim delima za koje su izricane vaspitne mere, koje u velikom broju slučajeva nisu imale efekta. Zanimljivo je izdvojiti bivše štićenike koji su boravili u VPDomu Kruševac, od osuđenih koji su bili samo na evidenciji Centara.

Postoji i jedna kategorija osuđenih koja je počinila teška krivična dela , ali koja se ne nalazi na evidenciji centra za socijalni rad niti je boravila u VPDomu Kruševac.. Zato je osnovni cilj ovog rada da istakne pre svega faktore koji su od presudnog zanačaja za nastajanje delinkvencije. Mi ih nismo unapred odredili već su se oni samo po sebi nametnuli i iskristalisali, kroz svakodnevno proučavanje navedene dokumentacije.

I. PRIMARNI FAKTORI RIZIKA

1.1. Dezintegrисана porodica

Dezintegrисану porodicu u kojoj nastaju takvi poremećaji u porodičnom životu koje karakteriše *nedostatak zajedništva*, bliže određuje Zagorka Golubović: što se manifestuje u nedostatku saglasnosti među članovima u bitnim pitanjima porodičnog života, u emocionalnoj nepovezanosti, u nedostatku uzajamne podrške i solidarnosti; i nemogućnosti ispunjenja bitnih porodičnih ciljeva, što se manifestuje u nedostatku kooperacije i u poremećenosti porodičnih uloga, u pojačanim i učestalim sukobima koji se ne razrešavaju, u poremećajima samih ličnosti članova porodice (mentalni poremećaj, delinkvencija , itd. (Golubović , 1981 : 219)

U izveštajima centara za socijalni rad koji su uzorkovani u periodu od maja 2008 do maja 2011 g. najčešće se navodi:

„ Da je rođen je u vanbračnoj zajednici, u disfunkcionalnoj, nepotpunoj romskoj porodici, a odrastao u ekstremno nepovoljnim socio-ekonomskim i kulturnim uslovima.

- Potiče iz potpune porodice i jedino je dete svojih roditelja. Treće po redu rođeno dete svojih roditelja, psihofizički razvoj protekao normalno.
- Roditelji su se venčali 1986. i vrlo brzo u njihovom braku počeli su da se ispoljavaju poremećeni supružnički odnosi.
- Da je došlo do međusobnih optuživanja, gde je supruga zamerala povremeno konzumiranje alkohola i neprihvatanje pastorke od strane muža, a on supruzi osporavanje da učestvuje u vaspitanju suprugine čerke, što je dovelo do međusobnog udaljavanja i pokretanja tužbe za razvod braka.
- Nakon više mirenja, supružnici su se razveli 1999, ali su ostali da žive zajedno pod istim krovom i u istim uslovima. Posle očeve smrti M. je počeo pokazivati svoje nezadovoljstvo koje se ispoljava kroz verbalne i fizičke sukobe. Nije bio sklon zloupotrebi alkohola.“

Romske porodice sa mnogo dece koje su opterećene egzistencijalnim problemima, potencijalno mogu da budu faktori koji utiču na devijantno i delinkventno ponašanje. To se posebno odnosi na mnogobrojne romske porodice koje žive u lošim socio-ekonomskim i higijenskim uslovima. Oni svoju decu najpre uključuju u prosaćenje, koje kasnije prerasta u sitne krađe.

One kasnije prerastaju u bavljenje organizovanim kriminalom, kao što je krađa bakra⁴ koja se odvija pod plaštom skupljanja sekundarnih sirovina.

Ispovest osuđenog na jednu godinu zatvora zbog teških krađa:

---

⁴ Krađa bakra je tranziciona tekovina jer je nastala u vreme privatizacije mogih firmi koje su ostale bez kontrole i čuvanja i kao takve su postale dostupne za delinkvente kojima je bakar postao uža kriminalna specijalnost.

Skupljač sekundarnih sirovina

„ Ja se bavim skupljanjem sekundarnih sirovina. Time se bavi i moj otac i mlađi brat. Ono što skupimo mi predamo na stovarište i dobijemo novac za to. Ne mogu da se požalim na posao. Čak sam se sa devojkom odvojio u privatni stan. Imamo svega što nam je potrebno. Najžalije mi je majke. Ona za razliku od mene, oca i brata ide u sezonske poljoprivredne radove. Kupi šljive, bere maline. Mora, jer pored mene i brata ima još četovoro male dece. Imam još dve sestre i dva mala brata. Mi se porodično bavimo skupljanjem metalra. Najviše volim bakar. Na posao odlazim očevim autom. Isečem koji stub u centru grada, skinem rešetku sa kišnog odvoda, skinem koji poklopac sa šahte. Uzmem žicu iz fabrike. Istopim plastiku i ostane bakar. Kada se pojavi žica meni srce počne jače da lupa od uzbuđenja. Vaspitač me je pitao za neku Mendeljejevu tablicu i kako se piše bakar. Nisam ga ništa razumeo. Lupeta neku hemiju. Kako da ga razumem kada nisam išao u školu, kada je trebalo. Nisam bio prijavljen pa sam se celo detinjstvo samo igrao. Čuvali su me baba i deda po ocu.

Pošao sam u prvi razred osnovne škole tek u Kruševcu u domu, sa petnest godina. Kada me pitaju koliko imam škole ja kažem , četri godine. Niko ne može da pomisli da imam samo četri razreda osnovne škole. Za ovih pet krađa bakra i ostale gvožđuriye, sam dobio godinu dana. Svaka čast sudiji, izgleda da se sažalio na mene. I ovi iz Socijalnog, su poslali dobro mišljenje za mene. Tamo me svi znaju. Išao sam pre Kruške na neke razgovore. Majka tamo stalno ide po neku pomoć.. Ona ih je sigurno zamolila da napišu, da sam dobar dečko i da se naša porodica izdržava od sekundarnih sirovina. Ovde u zatvoru sam odlučio da ostavim cigarete. Žao mi majke. Sećam se da je otac dok je bio u zatvoru tražio da mu kupi njegušku pršutu. Mi smo romi. Ali nismo bili nikada sirotinja.

Moj pokojni deda je imao posao u pekari i dobio je stan. Kada sam bio mali Socijalno je dalo stan mojim roditeljima. U njemu i sada žive moji roditelji sa mojom braćom i sestrom. Ovaj moj mlađi brat je u Krušci, imali smo isto jedno delo. Ne bi nikada pao da me on nije izdao. Sa nama je bio još jedan klinac koji nema četrnest godina. Njemu nisu sudili. Kažu da postoje godine kada ne mogu da ti sude... Ovde mi je u zatvoru super. Navikao sam sam se. Poznajem dosta drugara iz Kruške koji su ovde. Sve su to ispravni momci. Očekujem da mi i otac dode. Onda će mi biti lakše. Sikiram se jedino za devojku koja je u bolnici. Ima probleme sa bubrežima. Voleo bi da završim školu u zatvoru ako je moguće. Malo me sramota što nemam školu. Jesam u Kruševcu završio zanat za molera ali nisam to nikada radio, na slobodi. Imam još jedno suđenje za neku krađu, koju nisam počinio. Neko me namestio.“⁵

U tekstu „ Lopovi kradu i trafo- stanice“ se navodi : „ elektroenergetski sistem je sve više na udaru lopova. Kradu se kompletne trafo - stanice, otkopavaju i sekut podzemni kablovi, odnose se i bakarni i aluminijumski delovi sa elektro mreže, pa potrošači ostaju u mraku i po nekoliko dana. To je područje Srema, odnosno Elektrodistribucije Sremska Mitrovica , koja je za proteklih devet meseci ove godine imala štetu od oko 500.000 eura zbog krađe električnih kablova i druge opreme , ali i kompletneih trafo stanica. Koliko su drski lopovi govori i podatak da su nedavno, u po bela dana, u centru Sremske Mitrovice, isekli 120 metara podezemnog kabla...“⁵

---

⁵ Tekst je objavljen u Politici od 24. novembra 2012 g. na 15 strani.

Legalno skupljanje sekundarnih sirovina za preživljavanje

Sem toga, jedan broj delinkvenata potiče iz: *migracijskih porodica* koje su nakon ratnih dešavanja *izbegle* iz ratnih područja u Hrvatskoj i Bosni ili nakon bombardovanja NATO snaga 1999. *prognane* sa Kosova. Kod većine tih porodica došlo je do slabije integracije u novu sredinu, što je indirektno uticalo na kriminalne radnje mlađih članova. U ostalim, „neizbegličkim“ porodicama, kao faktori stimulativni za nastanak delinkventnog ponašanja navode se: razvod roditelja, alkoholizam očeva, neprihvatanje očuha ili mačeha, smrt jednog od roditelja, uglavnom očeva i bolećivost, odnosno preemotivnost majki. U poremećenim supružničkim odnosima, najveću cenu plaćaju deca koja se odaju kriminalu ili zloupotrebi psihoaktivnih supstanci, gde spadaju : marihuana, hašiš, ekstazi, spid , LSD-i, heroin, kokain kao i miksi tableta za smirenje sa alkoholom (trodon, ksalol, lorozepam, bensedin...)

Do dezintegracije porodice, po Z. Golubović dovode sledeći faktori : „ ..pre svega : smrt jednog supružnika ili deteta, duže odsustvo jednog supružnika iz porodice (na primer, usled odvojenosti mesta rada od mesta stanovanja), neverstvo, neželjena ili vanbračna trudnoća, samoubistvo člana porodice, razni oblici devijantnog ponašanja, duga nezaposlenost člana porodice, iznenadno osiromašenje, migracija ili izgnanstvo .“ (Golubović, 1981: 218)

Primer: „ M. potiče iz deficijentne porodice. U uzrastu od tri godine imao je operaciju slepog creva. Kada je imao 15 meseci roditelji su se razveli, a M. je dodeljen majci na čuvanje i vaspitanje. Navedena odluka nije nikada bila realizovana, M. je faktički odrastao u primarnoj porodici pokojnog oca. Pre dolaska na odsluženje kazne M. je živeo u domaćinstvu sa bakom R. , stricem P. I njegovom porodicom. Stric P., je pripadnik MUP-a R. Srbije i predstavlja važnu figuru koja u saradnji sa majkom G. pruža podršku M. dok se nalazi na odsluženju kazne.“ (osuđen na kaznu zatvora od 4 g. 7 mes. – osam /8/ kg. marihuane)

1.2. Odnosi u porodici

U porodicama usmerenim na zadovoljavanje osnovnih egzistencijalnih potreba, vladaju disharmonični i disfunkcionalni odnosi. „ Indikatori koji signaliziraju pojavu dezintegracionih procesa u porodici su : rascep i stvaranje grupa u okviru porodice, emocionalna otuđenost članova jednih od drugih, zanemarivanje porodičnih uloga, zapuštenost dece, pojave delinkvencije i kriminala, a čest pokazatelj su i mentalne bolesti članova porodice.“ (Golubović , 1981: 271)

Psihoanalitičari, zato, ukazuju na značaj porodica za razvitak buduće ličnosti, u smislu razvijenosti „osećaja sigurnosti, osećanje deteta da ga roditelji vole i da se brinu o njemu“. (Rot, 1989: 114–15).

U izveštajima dobijenim iz centara za socijalni rad se navodi da je: Otac uglavnom odsutan od kuće ili zbog radnih obaveza u inostranstvu ili zbog alkohola koji je glavni dezintegracioni faktor porodice, ali i utiče na nasilništvo u porodici (bije majku pred decom, troši nerazumno pare, stavlja joj pištolj usta i sl.). Otac je često u konfliktu sa sinom, gde dolazi do *inverzije uloga*, kada *sin postaje roditelj ocu*. Dešava se i *prihvatanje očeve figure za identifikaciju*, gde se nasilje i tuča prihvata kao obrazac ponašanja. Majka je preemotivna i uglavnom ima opravdanje za postupke svog sina, tražeći krivce u drugima (ocu, lošem društvu i sl.). Zbog svega navedenog smatram da je potrebno navesti strukturu porodice i šta se pod pojmom porodice podrazumeva u njenom užem i širem značenju:

„U užem smislu , porodica je sastavljena prvo samo od oca; potom od majke koja, prema gotovo opšte prihvaćenom tumačenju, postaje član suprugove porodice; na trećem mestu su deca, koja su podjednako očeva i majčina i nerazdvojni su deo porodice. Međutim, kada se podrazumeva porodica u širem smislu, podrazumevaju se svi najbliži srodnici ; jer, iako posle očeve smrti svako dete formira svoju porodicu, svi oni koji su na istom stablu, i koji su , prema tome , krvno povezani , mogu se smatrati članovima porodice". (Žan – Luj Flanden, vid. Milić 1988 : 96).

„Nesređeni porodični odnosi N. B. roditelja. Grub, prgav i nasilju sklon otac, kao model za identifikaciju, uticali su na N. B. da tuču i nasilje prihvati kao obrazac ponašanja. U odnosima roditelja ne mogu se naslutiti konflikti koji bi eventualno uticali ili uslovili delinkventno ponašanje maloletnika. Veruje da je malerozan, što je način razmišljanja koji je preuzet iz porodice, gde se nekim znacima sujeverja pridaje važnost. Otac je napustio porodicu i zasnovao novu bračnu zajednicu. On je poveren majci. Odnosi u porodici su relativno zadovoljavajući. Očuh je dosta rigidan i zahtevan u postavljanju zadataka. Majka ima prisniji kontakt zasnovan na toleranciji i razumevanju. Kao najčešći vid kažnjavanja roditelji upražnjavaju zabrane.“

1.3. Nezainteresovanost roditelja

Nezainteresovanost roditelja, pre svega oca, koji se nalazi na dugogodišnjoj robiji ili na privremenom radu u inostranstvu. Sa druge strane je *preemotivnost majke*, koja obično ima opravdanje za sinovljeve postupke, tražeći grešku u drugima. Postoji i fenomen najmlađeg, prezaštićenog deteta, pri čemu su roditelji bili blagi i popustljivi u vaspitanju. Sve to skupa podrazumeva manifestaciju *nesređenih porodičnih odnosa* u kojima je osuđeni živeo i gde je došlo do *pucanja porodičnog oklopa*.

Primeri: „ Nezainteresovanost roditelja, naročito oca, za saradnju u pogledu predupređivanja delinkventnog ponašanja D. J., koje je nastalo, pre svega, kao manifestacija nesređenih porodičnih prilika u kojima je osuđeni živeo. Prirodni otac je osuđen na izdržavanje dugogodišnje kazne zatvora u KPZ Niš.

- Otac je preminuo, a deca su ostala da žive sa tetkom. Otac je lice bez zanimanja i zaposlenja. Period između 2001. do 2005. godine proveo je na izdržavanju kazne zatvora; očekuje da ide ponovo.
- Otac ističe da je često bio odsutan, jer je putovao po Evropi kao vozač, o sinu se, posle smrti majke, starala baba koja nije bila u mogućnosti da kontroliše njegovo ponašanje.
- Otac je upoznat sa problemom koji je imao, da nije konzumirao opojne droge, ali da je učestvovao u njihovoj prodaji...Majka je nepoznatog boravišta. (Pucanje porodičnog zaštitnog oklopa)“.

1.4. Materijalni status porodice

Materijalni status porodice pojavljuje se kao faktor rizika u dve ekstremne situacije. Na jednoj strani, imamo prvenstveno *romsku populaciju*, koja živi u krajnje nefunkcionalnim socio-ekonomskim ulovima.

Na drugoj, imamo osuđene kojima su roditelji ispunjavali sve želje, slanjem novca i davanjem velikog džeparca, kao i kupovinom kola i motora. Reč je o roditeljima koji se nalaze na privremenom radu u inostranstvu Nekada je to bila Nemačka a u poslenjih deset godina sve više naših ljudi ide na privremeni rad u Rusiju. I u jednom i u drugom slučaju je prisutna *vaspitna zamemarenost i nedostatak kontrole od strane roditelja*, koji su uglavnom razdvojeni. Sem toga, kao faktor delinkventog ponašanja, pored *skitnje*, može biti i *gubitak posla*, zbog statusa tehnološkog viška, koji navodi na kocku i vršenje krivičnih dela pod uticajem alkohola.

Primeri:- Porodica egzistenciju zasniva na prihodima koje ostvaruje iz MOP-a, preko Centra. D. je bio u stalnom radnom odnosu, radio na poslovima varioca, ali je kao tehnološki višak ostao bez posla i pre izdržavanja kazne. Četvoroclena porodica živi u jednoj prostoriji bespravno sagrađenog objekta, a pre toga dugo je živela u napuštenom autobusu... - Porodica se izdržava od sakupljanja sekundarnih sirovina, ukupan socio-ekonomski status im je veoma loš, jer su prinuđeni da svi zajedno žive u jednoj sobi gde plaćaju stanarinu. Soba je neuslovna za život.“

1.5 Nezaposlenost roditelja

Na osnovu prispelih izveštaja Centara za socijali rad sa teritorije cele Srbije možemo doći do podataka *o materijalno – stambenom statusu* roditelja koji takoće može da utiče na delinkvenciju, najmlađih članova , odnosno dece roditelja koji su ostali bez posla. Reč je, zapravo, o tranziconim tekovinama delinkvencije. Neretko se dešava da su oba roditelja nezaposlena, da su korisnici novčane pomoći Centra za socijalni rad i da su utočište našli kod jednog od živilih roditelja koji imaju redovnu penziju. R. M. je zbog krađe **trideset tona bakra** , osuđen na tri /3/ godine zatvora na osnovu čl. 204 KZS.

U pritvoru Centralnog zatvora – CZ je proveo 15 meseci. Na osnovu izveštaja odeljenja Centra za socijalni rad Palilula koji je prispeo u Kazneno popravni zavod za maloletnike u Valjevu saznajemo da je : „Rođen 1991 u Beogradu , potiče iz vanbračne zajednice. Porodica je lošeg materijalnog statusa. Žive ispod egzistencijalnog minimuma u dve prostorije koje su sklepane od dasaka i blata. Spavaju na sunđerima. Jedini izvori prihoda je socijalna pomoć, koja ne može da zadovolji ni osnovne potrebe porodice za ishranom. Roditelji su profesionalno neorjentisani, nezaposleni. Otac je alkoholičar i agresivan je prema ostalim članovima porodice. Zbog svog delinkventnog ponašanja otac je često bio u zatvoru, što dodatno otežava egzistenciju porodice . Kao takav je loš primer deci . Majka,dok je bila u zajednici bila potpuno pasivna , bez energije i potencijala da se suprostavi mužu. Postoje indicije da su ih roditelji podsticali na prošnju i krađu, zbog čega je protiv njih pokrenut krivični postupak pred Sudom zbog zlostavljanja, zanemarivanja i zloupotrebe dece. Stručni tim je preuzeo mere na zaštitu maloletnika, savetodavni rad sa roditeljima u smislu poboljšavanja porodičnih odnosa , ali roditelji nisu prihvatili saradnju sa centrom izuzev kada su u pitanju bila materijalna davanja. Brat Z. ima preko sto krivičnih prijava“.

1.6. Psihički satus

Prosečan osuđenik u valjevskom zavodu za maloletnike ima dvadeset godina. Intelektualna, emotivna i socijalna zrelost su na nešto nižem nivou razvoja. *Teži liderstu, dominantan.* Ili je *submisivan* u odnosu na druge osuđene. *Sugestivan i povodljiv.* Željan dokazivanja. Ima potrebu da sebe i svoju porodicu prikaže u što boljem svetlu. Od emocija, kod zavisnika dominiraju: *agresija, depresivnost, nekontrolisanost,* stalna potreba za novim, niska plašljivost i nepoverenje. Zavistan od psihoaktivnih supstanci - PAS-a i od majke, prema kojoj gaji ambivalentan odnos. Sklon hedonističkom obrascu ponašanja. voli pare.

Nema potrebu da radi . Često menja poslove, jer je nezadovoljan platom. Nije istrajan. To potvrđuje i profesor Rot : „Istraživači ukazuju i na određene oblike vaspitanja koji otežavaju proces socijalizacije i formiranja pozitivne ličnosti. Proces socijalizacije je otežan ako se detetu dozvoljava da čini sve što hoće, a ništa mu se ne zabranjuje, ako se samo manifestuje ljubav prema detetu. Takvo dete lako postaje sebično i samoživo. Negativno deluje i nedosledno postupanje roditelja (Rot 1989, 117).“ „ Mišljenje mu je konkretno, bez elemenata apstraktnog, a pažnja mu je selektivna. Istiće da je nerovozan, da želi da ima mnogo para, što govori o pogrešno usvojenim vrednostima sistema i savetovano mu je da se zajedno sa roditeljima obrati neuropsihijatru pri Zavodu za mentalno zdravlje, kao i Centru za porodičnu terapiju. Introvertna je ličnost, niske tolerancije na frustraciju. Prilikom upotrebe alkohola mehanizmi odbrane i kontrole mu popuštaju, te se tada ispoljava njegova impulsivna crta ličnosti. Nezreo je i preokupiran sopstvenim potrebama sa ciljem manipulacije i nametanja svojih potreba okolini. Neefikasan je i neproduktivan u radnim situacijama.“

II. SEKUNDARNI FAKTORI RIZIKA

Nepohađanje škole, stvara višak slobodnog vremena. Izbeglički status prododice, kao i status nezaposlenog su mogući potencijalni faktori rizika koji najčešće promovišu antisocijalne, delinkventne i kriminalne oblike ponašanja kod maloletnika. Okolnosti koje su doprinele oblikovanju delinkventnog ponašanja i kriminalne inficiranosti kod osuđenih nastale su pod uticajem brojnih faktora, recimo, mikrosocijalna sredina romskog naselja⁶ koji su vremenom usled nedostatka adekvatne društvene kontrole postali rizični :

---

⁶ U izveštaju za povratnika iz Kruševca se navodi : " od rođenja živeo u krajnje dezorganizovanim uslovima u primitivnoj sredini gde porodica funkcioniše tipično romskim načinom života, pripada romskoj supkulturi koja sa sobom nosi latentnu opasnost od delinkventnog ponašanja" ..

2.1. Neorganizovano slobodno vreme

„ Kroz pripadnost grupi vršnjaka, pre svega u periodu adolescenije, mladi ljudi traže svoj identitet, nastoje da postignu ličnu autonomiju i nađu uspešan put u svet odraslih . " (Rot 1989, 122)."

Slobodno vreme i način njegovog korišćenja direktna su veza sa delinkventnim ponašanjem, odnosno vršenjem krivičnih dela. Ono nastaje kao posledica izbegavanja školskih obaveza, što stvara prostor za dokolicu i dezorganizovano i besciljno lutanje, koje dovodi do *druženja sa problematičnim vršnjacima*, sa kojima se počinje vršiti krivično delo. Većina osuđenih se u detinjstvu počinje baviti *kolektivnim sportovima* (fudbal, košarka..) da bi u međuvremenu prešla na *borilačke veštine*, brzu vožnju motorima i *pripadnost ratobornim navijačima*, a završavaju kao *heroinski zavisnici*. Ovu našu konstataciju, donekle potvrđuje empirijsko istraživanje koje se bavilo nasiljem navijačkih grupa u Srbiji. Autori upozoravaju da : „ Posebnu opasnost predstavlja sve veći broj maloletnika u huliganskim grupama, korišćenje lakih droga i alkohola, upotreba hladnog oružja, najčešće noževa, čak i vatrenog oružja, što je rezultiralo povećanjem broja nanetih teških telesnih povreda i pojave huliganskih napada sa smrtnim posledicama“ . (Milošević G, Milašinović S , 2011: 501).

U Izveštajima centra, bar, kada je reč o slobodnom vremenu se navodi , da :,, Slobodno vreme provodi u društvu vršnjaka iz naselja koji su skloni antisocijalnim oblicima ponašanja. S. je u porodici bio poslušan,

---

U drugom izveštaju iz VPDomu Kruševac se navodi da osuđeni potiče : iz višečlane romske pordice od 12 članova , koja je opterećena materijalno stambenim problemima. Primalac je stalne socijalne pomoći . svi članovi su asocijalno orijentisani, a neki antisocijalno. Prosjačenje, skitnja, krađa za ovu porodicu su nešto sasvim normalno . I otac i majka su alkoholičari ..."

ali je imao previše slobodnog vremena i roditelji nisu imali kapaciteta, niti mogućnosti da ga kontrolišu van kuće. Družio sa sa vršnjacima koji su dolazili u sukob sa zakonom.“

„B. M. svoje slobodno vreme provodi neorganizovano, nije baš dobro uklopljen u vršnjačku grupu, nema najboljeg druga i najčešće vreme provodi kod kuće, pored kompjutera. Izlazi u grad povremeno sa svojim vršnjacima i vraća se na vreme. Vreme provodi stihiski, dezorganizovano u društvu vršnjaka koji su skloni asocijalnim i delinkventnim oblicima ponašanja. Nema motivacije. Nema izgrađen sistem radnih navika. Stepen životnih aspiracija neodređen i nije percipiran na društveno prihvatljiv način. Živeo potpuno nekontrolisano od bilo koga. Družio se sa vršnjacima sličnih sklonosti i provodio vreme u besciljnom lutanju..“.

2.2 *Zdravstveni problemi*

Zdravstveni problemi roditelja, koji obično kulminiraju smrću jednog ili oba roditelja, takođe su faktor vaspitne zapuštenosti koji utiču na delinkventno ponašanje. U nekim porodicama imamo hendikepiranu majku (slabovidost ili gluvonemost) ili izgledom hendikepiranog oca (grbavost). U većini porodica očeva bolest je povezana sa alkoholizmom, koji se u *primitivnim sredinama* ne tretira kao bolest zavisnosti koju treba lečiti.

Jedan broj očeva nalazi se na lečenju u duševnim bolnicama, najčešće u Toponici kod Niša.

- *Otac* je u toku 2001. doživeo moždani udar, zbog čega je imao paraplegiju (nepokretnost) i preminuo je 2004. Majka je lošeg zdravstvenog stanja, operisala je žučnu kesu 1995, leči se od hipertenzije, a od pre četiri godine i od dijabetesa.

- *Majka* je teže mentalno retardirana osoba koja je zbog intelektualnog deficitu u potpunosti lišena poslovne sposobnosti. Otac maloletnika,

osuđivan za protivprirodni blud nad detetom od 12 god, bio je takođe mentalno retardiran, gluvonem i dugogodišnji alkoholičar. Tu je i *bolest samog osuđenog*, poput epi – napada, koji su uticali na strukturiranje delinkveticnog ponašanja, nakon napuštanja redovnog školovanja.

„ N. Z. živi sa roditeljima i bratom u stanu površine površine 38 m², koji se nalazi u vlasništvu oca R. Z. koji je u invalidskoj penziji . Nije otvoren za bliske odnose sa roditeljima i bratom. Ovakvi distancirajući odnosi su za N. počeli još u ranom predškolskom periodu kad je zbog bolesti (astma) bio na dugotrajnim hospitalizacijama . On se oseća odbačenim kada ga roditelji šalju kod bake, kad hoće da ga kazne. Ovakvu odbačenost N. ispoljava od ogorčenosti do osvetoljubivosti koja se desila krađom porodičnog zlata. On povremeno funkcioniše preko impulsivnosti koju ne može da kontroliše (kockanje, alkohol, krađa...)".

2.3. Izbeglički status porodice

Izbeglički status porodice, potencijalno, može da bude uzrok delinkvencnog ponašanja najmlađih članova porodice. Nastaje pod uticajem teže integracije u novu sredinu, a manifestuje se neprihvatanjem od strane novih školskih drugova i nerazumevanjem nastavnika. Takođe, u ovim porodicama postoji često i *unutrašnja patologija*, kao što je alkoholizam očeva, što dovodi do razvoda supružnika. Kao treći faktor delinkvencnog ponašanja u izbegličkim porodicama javlja se *nizak materijalni status i usamljenost dece*.

- Petočlana porodica iz grada T. izbegla je u malo mesto nadomak Beograda. N. je najmalđi član. Umiljat, uvek nasmejan, dobar učenik. Otac alkoholičar. Jednoga dana majka je saopštila da je pokrenula postupak za razvod braka. Dečak to teško prihvata. Plače. Sutradan se nije vratio iz škole. Luta gradom. Zatim se uključuje u delinkventnu grupu adolescenata. Učestvuje najpre u sitnim krađama da bi, potom provaljivali u samoposluge iz kojih su iznosili alkohol i cigarete. Putuju vozom i ukradene stvari prodaju putnicima. Jednog dana uhvaćen od strane milicionera kako kupuje ručnu bombu. N. je zajedno sa porodicom u tretmanu centra za socijalni rad.
- Preseljeni u Kraljevo 1999 g. a u Beogradu žive od 2004 g. u kolektivnom centru u Beogradu – Makiš u prostoru od 40 m², i koriste zajedničko kupatilo sa ostalim članovima kolektivnog centra. .. U porodici je rođeno sedmoro dece Otac R. Po zanimanju bravari, srčani bolesnik , astma , glaukom.. Majka D., dijabetes i srčani bolesnik..Jedna od sestara je student poljoprivrednog fakulteta, dok najmlađa sestra rođena 1994 g. s obzirom da je tokom bombardovanja oštećen sluh . ide u srednju školu za gluve i nagluve: „Stevan Dečanski” , smer grafičar. Osuženi je napustio redovno školovanje u srednjoj elektro školi u Beogradu. (zbog posedovanja i prodaje marihuane čl. 246 osuđen na kaznu zatvora od 3 god.).“

III. TERCIJARNI - INSTITUCIONALNI FAKTORI RIZIKA⁷

---

⁷ Faktori rizika delinkventnog ponašanja su svi oni uticaji koji utiču na njegovo oblikovanje. . Oni mogu biti primarni: nepotpuna porodica, sekundarni: neadekvatno korišćenje slobodnog vremena i institucionalni: prekid redovnog školovanja. Uz sve kao institucionalni faktori rizika su i neefikasni Sudovi, blagonakloni zatvori i centri za socijalni rad koji u većini slučajeva predlažu vaspitne mere koje nemaju efekta. Svi oni će biti rizični dok ne postanu svesni da se formalizacijama ne rešavaju suštinski problemi koji se u našem okruženju ne tretiraju na adekvatan način , već se svesni prave " fingiraju" da bi ih pojedinci " rešili" i lepo (na)platili.

3.1. Prekid redovnog školovanja

„Škola je u svojim zahtevima orijentisana, po pravilu, prema učenicima srednjih sposobnosti. Zato ona vrši u izvesnoj meri negativan uticaj i na one sa nižim, kao i one sa najviše razvijenim sposobnostima. Škola je naročito teška za učenike sa posebnim ličnim problemima... I izrazito bistri učenici ne dobijaju dovoljno podsticaja u tradicionalnoj školi... za uspeh deteta u školi veoma je važan odnos roditelja prema školi.“ (Rot 1989, 120).

Većina osuđenika napušta svoje redovno školovanje, što *svakako stvara veliki prostor za dokolicu, skitnju i druženje sa problematičnim vršnjacima*, što dovodi do vršenja krivičnih dela. U prekidu redovnog školovanja uočena su *dva krizna perioda*.

U osnovnoj školi to je obično *šesti razred*, koji najčešće ponavlja ili biva izbačen iz škole zbog neopravdanih izostanaka, sukoba sa drugim đacima i nastavnicima. Drugi krizni period se javlja polaskom u *prvi razred srednje škole*, gde najveći broj osuđenika prekida dalje školovanje, sa pokušajima upisa u drugu školu ili vanrednim školovanjem. Sem problema sa školom, oni imaju problem i sa drugim učenicima, ali i sa *nastavnicima sa kojima ulaze i u fizičke sukobe*. Jedino oni koji imaju podršku u porodici uspevaju da „izguraju“ srednju školu, i to uglavnom do trećeg stepena, ređe do četvrtog. Vrlo mali broj osuđenih nastavlja dalje školovanje na fakultetu ili višoj školi.

Oni to pokušavaju tokom kazne, više da bi se dokopali vanzavodskih pogodnosti (izlasci u grad ili odlasci kući), nego što stvarno imaju potrebu da steknu diplomu. Praksa je pokazala i da upis u srednju školu ide teško, te da većina osuđenika sporijim tempom završava vanredno školovanje. U zatvoru se najčešće *stiče diploma osnovne škole* i majstorsko pismo.

"Izbačen iz škole zbog velikog broja izostanaka, roditelji nisu bili u kontaktu sa školom. Nije bio zainteresovan za vaspitno obrazovni proces, aspiracije za školska postignuća su veoma niske.

Srednju školu nije pohađao usled nezainteresovanosti. Na obrazovnom planu ostvario minimalne rezultate...Sukob sa nastavnicom u šestom razredu osnovne škole, koja je navodno 'pala niz stepenice' zbog čega je izbačen iz škole, kao i izbegavanje saradnje sa Centrom prilikom sprovođenja vaspitne mere pojačanog nadzora, govori nam da se osuđeni u početku rane adolescencije eksponirao kao devijant, a kasnije, nakon izvršenja većeg broja krivičnih dela, kao i prekršaja iz oblasti Zakona o javnom redu i miru, kao delinkvent prema kome je bilo potrebno preuzeti i primeniti vaspitnu meru trajnijeg karaktera...“

3.2. Centri za socijalni rad

„Centar za socijalni rad se pojavljuje kao ustanova sa isključivom nadležnošću u odnosu na decu (do 14 godina) i kao jedna značajna karika u lancu društvenih institucija koje se bave krivično odgovornim maloletnicima izvršiocima krivičnih dela (14 do 18 godina, a uzimaju učešće i u postupku prema mlađim punoletnim licima (do 23 godine pr. Ž.K.) i postepenoj zaštiti punoletnih.“.. Bilo o kojoj vrsti programa da je reč (programima sprečavanja nastajanja prestupničkog ponašanja ili programima za sprečavanje recidiva) delatnost ovih ustanova, grubo uzev se može podeliti u nekoliko sledećih faza: 1. otkrivanje, 2. dijagnostika (sa izborom i programiranjem tretmana); 3. tretman u užem smislu i 4. posttretmanski postupak.“ Stakić (1977, 375)

Kako se u praksi sprovode vaspitne mere i koliko one utiču na delinkventa: „Centar je pokušavao da ga zaštiti uzimajući u obzir svu težinu porodičnih okolnosti: siromaštvo, poremećenost porodičnih odnosa (protiv oca je podizana krivična prijava za zlostavljanje dve maloletne čerke, koje su pokušale suicid i bile hospitalizovane) i izuzetno loši uslovi stanovanja. Sa punoletstvom delinkventi se skidaju sa evidencije Centra, što podrazumeva institucionalno i sistemsko podržavanje kriminalnog ponašanja, jer samo brisanje iz evidencije ne podrazumeva i da će osuđeni prestati sa vršenjem krivičnog dela.

Željko LJ. Krstić

Centar sa 18 godina prestaje da bude nadležan za mnoge koji su do tada vršili krivična dela, počev od granice krivične odgovornosti, koja u našoj zemlji počinje sa četrnaest godina.U mnogim situacijama kada su se prema osuđenom sprovodile mere pojačan nadzor organa starateljstva- PNOSA, pojačan nadzor roditelja - PNORA na predlog Centra, izrečene vaspitne mere, pa i upućenje u VPD, nisu imale efekta.“

3.3. Centri za socijali rad i Sudovi – primeri iz prakse

„Postupak koji je prema P. vođen 2006. zbog neovlašćenog držanja i nošenja vatrengog oružja obustavljen je, jer se prema njemu već sprovodila vaspitna mera – PNOS. N. se na evidenciji Centra pojavljivao više puta. Kao maloletniku, Centar je Opštinskom sudu u V. kao i opštinskom organu za prekršaje predlagao vaspitne mere ukor i pojačan nadzor roditelja (vožnja bez dozvole i krađa delova sa traktora), u kasnijim prekršajima mal. N. je učestvovao sa braćom i ocem. Zbog serije krivičnih dela krađa, u pet slučajeva Centar je Opštinskom sudu u V. predložio pojačan nadzor organa starateljstva (krađa i preprodaja uglja). Takođe, Opštinskom суду u L. ovaj Centar je zbog ponovne krađe, kabla za elektro mrežu visokog napona, predložio pojačan nadzor organa starateljstva. Nakon toga ni od jednog Suda nismo dobili presudu, osim sudije za prekršaje koji je dostavio rešenje – ukor.“

„ Gotovo u kontinuitetu nastavlja sa vršenjem krivičnih dela, pa mu je od strane Suda izrečena vaspitna mera pojačanog nadzora organa starateljstva, koju nije bilo moguće realizovati, jer maloletnik nije prihvatio saradnju sa Centrom, nije se odazivao na pozive, o čemu je u više navrata obaveštavan Sud. Na zakazane sednice Suda, radi kontrole vaspitne mere, nije dolazio.“ (Hod mimo institucija i slabi mehanizmi društvene kontrole.)

„ Opštinski sud u N. P. je izrekao vaspitnu meru pojačanog nadzora od strane roditelja, koja nije izvršena na adekvatan način jer F. nije sarađivao sa ovim Centrom.

Stručni tim za rad sa decom i omladinom sa poremećajima u ponašanju je mišljenja da Opštinski sud izmeni vaspitnu meru upućivanja u vaspitnu ustanovu, s obzirom na necelishodnost primene mera resocijalizacije u uslovima otvorenog tipa. Predlažemo da se prema mal. A. izrekne vaspitna mera upućivanja u VPD u Kruševcu, gde bi se u kontrolisanim uslovima, uz obezbeđenje konstantnog nadzora nad maloletnikom moglo uticati na korigovanje njegovih navika, oblika ponašanja i ukupnu resocijalizaciju. Smatramo da ga treba izdvojiti iz negativnog socijalnog okruženja i izreći mu vaspitnu meru upućivanje u VPD.“

„ Predlažemo Sudu izricanje mere pojačanog nadzora organa starateljstva. Kada je stručni tim Centra ,shodno interesima maloletnika predložio primenu vaspitne mere pojačani nadzor od strane roditelja, organ starateljstva nije dobio povratnu informaciju da je ova mera izrečena od strane Opštinskog Suda u N., te realizacija mere od strane Centra nije sprovedena. Vaspitna mera nije predupredila recidive u smislu vršenja prestupničkih radnji. Najefikasnija zaštita bi se postigla njegovim izdvajanjem iz prirodne sredine – upućivanjem u VPD.“

„ Pošto se povukao u miran život (žena mu je kupila kuću) i stekao punoletstvo, Centar je predložio obustavu, a Okružni Sud u N. je doneo rešenje o obustavi. Nakon toga, vanbračna supruga se žalila da ju je pod pritiskom i pretnjom naterao da proda kuću i došlo je do raskida vanbračne zajednice. Posle toga je promenio adresu i zasnovao novu vanbračnu zajednicu u N. Od supruge i sudije saznajemo da je imao prijavu da se drogira.“

Svi navedeni primeri govore u prilog činjenici da na kraju, kada se iscrpe sve isntitucionale vaspitne mere, ostaju sami roditelji sa problematičnim detetom, koje u nekim situacijama može da bude agresivno i prema roditeljima . (Primer L. V. Iz Šapca koji je lupao po kući kada mu roditelji nisu ispunili želju, zvaršava se izdvajanjem i pritvaranjem, što je prvi stepenik ka zatvoru.

Primeri iz prakse : *Pritvor*

„ Pritvor je bio dramatični pokušaj da se sa ovim ponašanjem prekine. Od majke saznajemo da je poslednjih godinu dana proveo u KPZ Niš, zbog neplaćenih novčanih kazni povodom raznih krivičnih dela. Nakon raspisane poternice, na dan izdržane kazne u KPZ Niš, sproveden je u KPZ za maloletnike u Valjevo.' Činio krivična dela da nabavi sredstva za kupovinu narkotika: 'Bio je uhapšen i nalazio se 16 dana u istražnom zatvoru gde se fizički očistio od droge i od tada je više ne uzima.“

3.4. Zatvori –Centri za socijalni rad

Po dolasku ili privođenju osuđenog na izdržavanje kazne zatvora ili maloletničkog zatvora, nadležnim Centrima se šalju dopisi za dobijanje socijalne ekspertize ili anamneze. U većini slučajeva Centri šalju izveštaje. Otežavajuće okolnosti su situacije kada osuđeni nije pronađen na određenoj adresi:

„Nismo u mogućnosti da vam dostavimo traženu ekspertizu za imenovanog jer se porodica J. ne nalazi na navedenoj adresi. Ako ste u mogućnosti da od osuđenog saznate tačnu adresu, na kojoj živi njegova porodica ili srodnici, molimo Vas da nas izvestite, kako bi sa njima uspostavili kontakt.“

Takođe, postoje situacije kada roditelji na terenu ne žele da obave razgovor sa radnicima iz Centra ili se i nakon izlaska na teren ne dobije podatak gde je porodica otišla.

„Nakon isticanja vaspitne mere očuh je obavesio Centar da je punoletni S. ponovo u krivičnom postupku, jer je recidivirao. O novom delu od zvaničnih organa nismo dobili nikakvu informaciju, niti traženje da se obrađuje. Terenskom posetom na navedenoj adresi utvrdili smo da se porodica osuđenog odselila van B. Susedima je adresa nepoznata.“

Ali postoje situacije kada sami Centri ne žele da pošalju izveštaj, posebno kada su škakljive teme u pitanju (na primer, skinnhedsii), tražeći opravdanje u nejasnim zahtevima, odnosno proceduri.

„U vezi Vašeg predmeta , pod brojem ....., Č. Ć. rođenog u S., sa prebivalištem u S. na adresi ...., a koji se nalazi na izdržavanju zatvora u Vašem zavodu, možemo Vas obavestiti da istog nismo po zahtevu Suda obradivali u Centru za socijalni rad S. Ne možemo Vam dostaviti primerak nalaza. U postupku obrade morate biti jasni šta smatrate pod socijalnom ekspertizom: anamnezu ili veštačenje, sa kojim ciljem treba da damo podatke i na koji period života se odnosi Vaš zahtev.“

Hod kroz ustanove

Tercijarni faktori rizika nastaju u institucijama kroz koje prolaze osuđeni, nakon pucanja porodičnog oklopa, odnosno nedostatka vaspitnih uticaja same porodice, prevashodno nezainteresovanosti samih roditelja. Prva institucija, posle porodice, koja reaguje na delinkvetno ponašanje je škola. Već smo naveli da se tokom školovanja javljaju dva krizna perioda i to u osnovnoj školi sa prelaskom u više razrede, obično je kritičan šesti razred.

Drugi, kritični period je prelazak u srednju školu, kada većina delinkvenata napušta redovno školovanje, dakle, prvi razred srednje škole. Prateći indikatori predelinkvetnog ponašanja su sukobi sa drugom decom, sukobi sa nastavnicima i profesorima, slabe ocene, bežanje sa časova, izbegavanje nastave i sl. Nakon škole „nastupaju“ Centri, koji evidentiraju, pomažu i predlažu sudovima vaspitne mere, počev od pojačanih nadzora (roditelja, staraoca) do zavodskih mera (upućivanja u domove otvorenog i zatvorenog tipa). „Nakon prekida redovnog školovanja S. je bio u sukobu sa zakonom zbog pokušaja obijanja trafike sa grupom vršnjaka. Opštinski sud u P. mu je izrekao meru pojačanog nadzora od strane roditelja. Maja prošle godine mu je umro otac.

Na evidenciji Centra se nalazi od septembra 2003. i to kao maloletni izvršilac krivičnih dela – lake telesne povrede i teške telesne povrede. Početkom avgusta 2007. prema njemu je vođen jedan krivični postupak u inostranstvu (Crna Gora), jer je navodno u C. G. uneo opojnu drogu marihuanu, koju je zatim i koristio zajedno sa drugim licima. Prema njemu su izricane vaspitne mere: pojačani nadzor od strane roditelja (oktobar 2004), pojačan nadzor organa starateljstva (2005), koja je još u toku.

N. R. je kao maloletan imao kapaciteta da nastavi školovanje, ali je krenuo stranputicom, u društvu gradskih mangupa u N. gde je 'pozajmljivao automobile', pa ih na kraju ostavljao kada nestane goriva. Kada se desilo ubistvo, ceo dan je bio uznemiren, a otišao je kod komšije da mu pomogne oko klanja svinja. Posle završenog posla uputili su se u kafanu, gde je on često svraćao i tamo se desilo ubistvo. Okružni sud K. mu je izrekao kaznu maloletničkog zatvora u trajanju od pet /5/ godina u KPZ Valjevo...“

Sa punoletstvom delinkventi se skidaju sa evidencije Centra, što podrazumeva institucionalno i sistemsko podržavanje problematičnog ponašanja, jer samo brisanje iz evidencije ne podrazumeva i da će osuđeni prestati sa vršenjem krivičnog dela.

U mnogim situacijama kada se prema delinkventu sprovodile mere Pojančan nadzor organa staratenjstva - NOSA, Pojačani nadzor roditelja na predlog Centra, izrečene vaspitne mere, pa i upućenje u Vaspitno popravi dom Kruševac nisu imale efekta, već su, štaviše, uticale da se delinkvetno ponašanje čvršće uobliči. To je uočeno posebno kod osuđenih koji su prošli domove Zavod za vaspitanje mladeži u Knjaževcu, Zavod za vaspitanje omladinu u Nišu tzv. „Boždarevac“ ili „Vasu Stajić“ u Beogradu: Poznato je da veći broj štićenika u VPD u Kruševcu kalkulišu merom *upućenja*, koja traje od šest meseci do pet godina, i koju oni zovu "gumi kazna." Većina njih tokom boravka u VPD Kruševac napravi svesno krivično delo, obično krađu, za koju dobije kaznu zatvora do jedne godine čime, praktično, „ubijaju dve muve jednim udarcem“.

Najpre rešavaju sam problem vremenski nedefinisane mere koja može trajati i do pet godina. S druge strane, prevremeno dolaze u KPZ Valjevo, kao srednju školu kriminala, koja im je prolazna stanica do „kriminalnih fakulteta“ u Zabeli, Nišu ili Sremskoj Mitrovici.

Zaključak : Odsustvo adekvatne *roditeljske kontrole* (napuštanje jednog od roditelja, smrt jednog ili oba roditelja), odnosno porodice i *prekid redovnog školovanja* (najčešće početak prve godine srednje škole), koji su doveli do ogromne količine slobodnog vremena. To su *glavni su faktori delinkvencije*. Smatra se da se socijalizacija prosečnog delinkventa odvijala uz realne probleme, kao što je pogrešan izbor društva, loš uzor za identifikaciju i potreba za dokazivanjem u grupi, obično na progrešan način (kao što je, recimo, pripadnost grupi navijača). Sve to dovodi do izvršenja krivičnog dela, najčešće imovinskog karaktera. Zbog krađe sud na predlog Centra izriče najčešće vaspitnu meru *ukor*, pa PNOS, PNOR.

Obično se dešava da *vaspitne mere nemaju efekta*, odnosno da su „iscrpeljene realne mogućnosti za izricanje vaspitnih mera u otvorenoj sredini“. Nakon toga, *devijanti* nastavljaju sa vršenjem težih krivičnih dela, posedovanja *droge*, nasilničkog ponašanja, *razbojničkih krađa*, što sve može *kulminira ubistvom*. Vaspitne mere koje predlažu nadležni Centri za socijalni rad i izriču nadležni sudovi imaju vrlo malo efekta, pa i samo upućivanje u VPD Kruševac, gde pojedini štićenici svesno čine krivična dela da bi vremenski *neodređenu meru* od šest meseci do 5 godina ubrzali i *pretvorili u vremenski definisanu kaznu*. U svemu navedenom se pokazalo da primarni faktori rizika (sami delinkventi i njegova porodica) imaju mnogo manji ideo na formiranju *delinkventnog ponašanja*.

Ovu našu prepostavku potvrđuje i profesor Milan Škulić,: „U kriminalističko-taktičkom smislu, treba istaći da društvena reakcija koja sledi u odnosu na prvobitno delinkventno ponašanje, u slučaju kada se ogleda u institucionalizovanju maloletnog delinkventa, može da dovede, što se u praksi sve češće zapaža, ne do njegovog popravljanja, već čak i do daljeg uobličavanja njegovog delinkventnog statusa. Kroz uticaj koji se vrši od strane iskusnijih delinkvenata u ustanovama, kada dolazi ne samo do " izraženijih " kriminalnih infekcija ", već se takve *interakcije* izražavaju i kroz " usavršavanje delinkvenata početnika" koji razvija nove kriminalne tehnike, upoznaje se na novim modus operandima , zbog čega se ponekad ustanove u kojima se izdržavaju krivične sankcije pežorativno-cinički uz naglašeni defetizam u odnosu na mogućnost ostvarivanja zakonom proklamovane svrhe izricanja i izvršenja krivičnih sankcija nazivaju "školama kriminala" ili mestima gde se održavaju "seminari delinkvenata".“ (Škulić 2003, 39).

Pokazalo se da su u nekim sutacijama prilikom izricanja vaspitne mere (ponajčešće mere , upućenje u VPDom sudovi su u odnosu na Centre superiorniji, ⁸koji donose vaspitne mere koje se ne sprovode i nemaju pravog efekta, kao što je ukor, PNOR ili PNOS, što samo dodatno pospešuje maloletnike u vršenju krivičnih dela. Primetno je da postoji otežana komunikacija između Centara i sudova, koji sporo ili uopšte ne reaguju na predloge Centara za izricanje vaspitnih mera, koje ionako imaju slabog efekta. U situacijama primene zavodskih mera, stručni tim Centra kao najtežu sankciju ima mogućnost predloga za upućivanje u vaspitno popravni dom - VPD u Kruševcu. Za teža krivična dela, kao što su ubistva, stručne službe predlažu KPZ Valjevo. za maloletnike, nakon već izvršenog krivičnog dela, što je samo formalnost.

---

⁸ Zabeležen je slučaj osuđenog koji me je Sud izričao tri iste vaspitne mere za teška krivična dela, sve dok nije počinio teške telesne povrede i dobio kaznu zatvora u trajanju od jedne godine. Njemu nije izricana vaspitna mera upuđenja u VPDom Kruševac. S druge strane povratnici iz VPDom Kruševac, mahom čine krivična dela imovinskog karaktera, uglavnom krađe.

Simbol bezgranične slobode

.....

SOCIOLOG U TOTALNOJ USTANOVI

Sociolog u jednom zatvoru treba da bude glavni pokretač svih akcija i projekata koji vode uravnoveženju sistema, odnosno eliminisanju svega što štrči kao ekstrem u jednom napetom sistemu. To može da bude i neadekvatno raspoređivanje osuđenog sa dugom kaznom i teškim krivičnim delom sa žrtvama na dobro radno mesto, recimo, redara u stacionaru. Sem toga do napetosti dovodi i nejednaka mogućnost korišćenja sadržaja koji su namenjeni svim osuđenima u slobodnom vremenu. U praksi je to drugačije, jer samo povlašćeni osuđeni, mogu koristiti sve dnevne novine, sportske tuševe, teretanu, prostore namenjene svima ...

Sve to dovodi do nezadovoljstva, pogotovu ako se zna da osuđeni imaju veoma istančan osećaj za nepravdu. U postojećem radu se ne ide na to da se nepravde eliminišu ili smanje, već da se sve radi po principu reciprociteta, odnosno činjenju ustupaka negativnim i agresivnim osuđenicima koji ''drže stvari pod kontrolom''. U svemu tome je glavni problem selektivnost kako prema ljudima tako i prema poslu. I kao što većina službenih lica radi, samo onaj posao koji naredi šef, tako i osuđenici, uglavnom retko rade da bi ostvarili neku sitnu korist (cigaretu, vanredni telefon...).

Jedan prosečan osuđenik, pa i službenik, se ponaša kao suncokret koji se okreće prema onom ko ima moć. Za osuđenike bi se moglo reći da su kao živa koja traži prolaz ili pukotinu u formalnom sistemu, odnosno pojedinca preko koga može da završi nešto 'prečicom', a ne regularno i legalno: radno mesto, tretman, pogodnosti u odlascima kući, prevremeno skraćenje kazne... Sve su to destruktivne sile koje iznutra razaraju jedan sistem i deluju na njega poput korozije. Sociolog u svemu tome treba da eliminiše i selektivan i nakaradan pristup u radu sa osuđenima koji je uzeo maha sa novim kvazi - reformatorskim talasom u kome pojedini stručnjaci (pretežno specijalni pedagozi, porodični terapeuti i sl.) izbegavaju rad sa marginalnim i ugroženim osuđenima. Pojedini osuđeni zbog toga gutaju opasne metalne predmete da bi skrenuli pažnju na sebe. U tom ''elitističkom'' pristupu šansa ima sociolog za koga je svaki osuđenik zanimljiv bez obzira ne njegov pedigree, odnosno formalni i neformalni ugled. Profesor Opalić smatra da je nezaboravni predmet kliničkog sociologa :,, položaj pacijenta unutar formalnih i neformalnih grupa unutar bolnice. Klinički sociolog je tu da postavi socijalnu dijagnozu pacijenta (u zatvoru osuđenika pr.Ž.K.) Da utiče na rukovođenje ustanovom, i da nikada ne gubi iz vida specifičnih uticaja institucije na psihičko stanje i etikete lečenja pacijanta. Nazobilazna uloga je da pravi programe razvoja ustanova i da pruži stručni legitimitet merama reorganizacije ovih ustanova, čiji je cilj humanizacija i demokratizacija njihovog rada.“ (videti Opalić P., 2007; 120-122)

A. PRIMARNE AKTIVNOSTI – sociolog kao vaspitač:

1. U prijemnom odeljenju

U Prijemnom odeljenju sociolog deluje u stručnom timu sa psihologom i pedagogom u izradi kriminoloških nalaza, koje se rade preko intervjua i uz korišćenje druge dokumentacije , kao što je sudska presuda i izveštaj iz centra za socijalni rad, sa kojima sociolog sarađuje. Sve ostalo u opservaciji i dijagnostici je na umeću sociologa, koji bi trebalo preko skrivenih pitanja da dobije odgovore vezano za nove krivične postupke, odnosno krivična dela koje je počinio pored aktuelne kazne, sa čime osuđeni uglavnom kalkulišu. Krajnji cilj u kriminološkom nalazu je dijagnostika koja se radi na osnovu sledećih parametara i po sistemu eliminacije.

Pre dijagnostike se ukratko navode osnovni podaci koji se odnose na mesto i godinu rođenja. Zanimanje. Raniju osuđivanost. Nove krivične postupke. Navodi se broj krivične presuda i vrsta krivičnog dela (čl. 203 sitna krađa, teška krađa čl. 204 , posedovanje i korišćenje droge čl. 246 , ubistvo čl. 113 KZS) . Navode se imena saučesnika, ukoliko ih ima, vreme provedeno u pritvoru kao i način dolaska na izdržavanje kazne : sam ili je priveden (sa ulice, iz istražnog zatvora, KPdom bolnice sa mere lečenja od zavisnosti ....) Vrlo bitan segment za sociologa je struktura i porodični odnosi u kojima se najpre uzimaju osnovni podaci za sve članove prodice sa kojima osuđeni živi, navodeći njihova imena, godinu rođenja, zanimanje. U porodičnim odnosima se insistira na traumatičnim događajima, patološkim fenomenima (očev alkoholizam, promiskuitetnost majke i sl.), stilovima u vaspitanju (liberalni, spartanski model) . Preko materijalno – stambenih uslova se definiše stepen egzistencijalnih problema, gde je najekstremnije beskućništvo, koje nije redak slučaj.

Definiše se verska opredeljenost, kao i verski praznik koji slavi njegova porodica. Preko školovanja i razvoja se uočava kriminalni razvoj.

Tako da se može reći da je VI razred O.Š. rizičan u predelikventnom periodu, a početak srednje škole je već delinkventna faza. Definitivno ispisivanje iz škole, zbog neopravdanih izostanaka i slabih ocena je početak kriminalne karijere. U kriminološkom nalazu je bitan ***opis krivičnog dela*** u kome se ukratko navodi obrazloženje iz sudske presude. Ovo je bitno jer se često dešava da osuđeni negira izvršenje krivičnog dela, bilo da je reč o sitnoj krađi ili teškom krivičnom delu – ubistvu.

Struktura kriminoloških izveštaja: Od kvalitetnog kriminološkog nalaza najveću korist ima formalni zatvorski sistem koji vrši raspoređivanje i kvalifikaciju osuđenog kroz adekvatan program postupanja. Zato je potrebno da se u osnovim podacima osuđenog istaknu podaci vezani za : pravosnažnost presude, uz navođenje suda koji je presudu doneo. Zatim podaci o saučesniku ili saučesnicima koji izdržavaju kaznu ili su, pak, na slobodi . Dosadašnju njihovu osuđivanost, kao i naziv ustanove, ako se nalaze na izdržavanju kazne zatvora...

Porodica i porodična struktura: Navođenje članova porodice ili domaćinstva (dvogeneracijska, trogeneracijska porodica, sa ili bez jednog od roditelja, bez oba roditelja,) , ime oca, majke , braće i sestara, babe, dede.. njihovo godište, stručna sprema, zanimanje. Poreklo oca. Uočavanje patologije, odnosno traumatičnog događaja u porodici, ukoliko ga ima (ubistvo, samoubistvo, osuđivanost nekog od članova porodice). Navođenje ponašajno – problematičnih pojava u porodici , kao što su : delinkvencija, alkoholizam, narkomanija, prostitucija, skitničenje, prosjačenje.

Funkcionisanje porodice : funkcionalna – disfunktionalna porodica u odnosu na sprovođenje vaspitnih uticaja, gde je potrebno proceniti postojanje jedinstvenih vaspitnih uticaja kako od strane roditelja, tako i pojedinačno, na svako dete.

Procena interpersonalnih odnosa članova porodice ; odnosi između supružnika kao i odnosi između dece. Za vaspitača je bitno navesti koji su članovi porodice uneti u karton poseta, kako bi se olakšalo eventualno pisanje mišljenja za KPDom bolnicu i pisanje molbenog raporta za proširene posete, kao i pomoć osuđenom za upisivanje članova porodice u karton, kao što je nevenčana supruga i slično. Navođenje kontakt telefona takođe pomaže vaspitaču, kao i porodične slave, što sprečava manipulaciju, pri korišćenju slobodnog dana povodom porodične slave. U anamnezi ispitanika je potrebno navesti koje je po redu osuđeni dete svojih roditelja, ili bez priznatog očinstva, sa ili bez psiho – fizičkih ometenosti u svom razvoju. Procena vaspitne ugroženosti , zanemarenosti, zapuštenosti .....

Obrazovni nivo i tok školovanja : Tok školovanja može biti prava **riznica podataka za kriminološki nalaz**, jer se preko ponašanja u školi, kao u odnosu prema drugim đacima tako i prema nastavnom kadru, mogu nazreti prvi znaci predelinkventnog ponašanja, odnosno poremećaja u ponašanju. koje je sankcionisano disciplinskim kaznama. Od relevantnih podataka , bitno je navesti da li je školu započeo na vreme, kakav je uspeh imao tokom školovanja i kada je i zašto prekinuo redovno školovanje.

Zaposlenost i radno iskustvo : Preko zaposlenosti radnog iskustva se naziru jasni znaci prokriminalne ili prosocijalne orientacije, konkrenog osuđenog. Odnosno da li radi u struci ili ne , povremenog ili stalnog zaposlenja i sl. . Sem toga uočavaju se i afiniteti bitni za program postupanja, odnosno raspoređivanje na adekvatno radno mesto ili obuku u školskoj radionici.

Slobodno vreme: bitan indikator kriminalne inficiranosti, jer govori da li je osuđeni provodio organizovano ili neorganizovano slobodno vreme, u kakvom društvu i mestu gde je izlazio. Da li ima devojku ili ne i da li koristi alkohol ili je zavisnik od PAS-a. Takođe kao bitan momenat slobodnog vremena je i pripadnost navijačima, pre svega onima koji su militantno nastrojeni kao i ekstremnim ideološkim pokretima , što može biti u korelaciji sa izvršenim krivičnim delima.

Raniji sukobi sa zakonom i novi krivični postupci : Su takođe pokazatelj stepena kriminalne inficiranosti, koji upućuju na početak 'kriminalne karijere' koja može biti kontinuirana, preko boravka u VPDomu Kruševac, ili kroz izricanje vaspitnih mera, o čemu govori podatak da li se i od kada nalazi na evidenciji CZSR. Novi krivični postupci su takođe bitan podatak, koji pomažu matičnom vaspitaču da se odredi prema postojanju Jedinstvene pravnosnažne presude, koja je jedan od bitnih uslova za napredovanje u tretmanu i korišćenu vanzavodskih pogodnosti.

Opis krivičnih dela : Vrlo bitan segment kriminološkog nalaza jer govori o vrsti kriminaliteta, odnosno, kriminalitetu nasilja (krvni delikti, ubistva, telesne povrede, razbojnička krađa i razbojništvo, silovanje...), imovinskom kriminalitetu, saobraćajnoj delinkvenciji i sl. Preko opisa krivičnog dela dobija se i jasna slika o konkretnom osuđenom, odnosno da li je krivično delo počinio, sa ili u grupi, sa kojim statusom (vodećim, ravnopravnim, sporednim), mestom i načinom izvršenih krivičnih dela (brutalno, svirepo,) kao i sa upotrebatom pravog ili lažnog pištolja, noža i sl. Kroz opis se može videti i *odnos prema žrtvi* ...

Kriminološki nalaz : Predstavlja sintezu svega već navedenog, kroz uočavanje početka vršenja krivičnih dela i postojanja kontinuiteta ili je reč o ekscesnom prestupniku , kod koga je kriminalni razvoj buran. Korelacija obično može biti sa postojanjem porodične patologije ili traumatičnih događaja u porodici ali i sa prekidom školovanja, početkom zavisnosti od PAS-a i sl. Kod zavisnika od PAS-a je bitno uočiti da li je zavisnost od PAS-a uticala na vršenja krivičnih dela, što je čest slučaj u uočavanju antisocijalnog ili asocijalnog ponašanja. U kriminološkom nalazu je bitno uočiti granicu prelaska iz predelinkventnog ponašanja u delinkventno ponašanje , odnosno da li je otkriven nakon prvog delikta, i kada je prvi put bio u pritvoru.

Kada mu je prvi put izrečena vaspitna mera i koja (Ukor, Pojačan nadzor roditelja ili staratelja kai i boravak u Domu i VP Domu i sl .)

Kriminalni razvoj : nagao, postepen ,ekscesivan, dugotrajan, kratkotrajan, bez kriminalnog razvoja.

Motiv izvršenja krivičnih dela : koristoljublje, osveta, samoodbrana, zadovoljavanje seks. nagona, pomaganje drugima – altruizam, osećaj dužnosti, avanturizam, nehat.

Okolnosti izvršenja krivičnih dela : ljubomora, alkoholizam, mehanizam odbrane , zavisnost od PAS-a, ostalo.

Način izvršenja krivičnog dela : samostalno, u kriminalnoj grupi, kombinovano, drsko , svirepo, bezobzirno.

Status u kriminalnoj grupi : vođa grupe, ravnopravni član, sporedni član, beznačajan .

Društvena opasnost izvršenih krivičnih dela : velika, mala, prilična , znatna , neznatna.

Zadnje hapšenja : mesto, način, ko ga je izvršio .

Odnos prema krivičnom delu : pozitivan – priznaje delo, indiferentan, negativan – ne priznaje delo, delimično priznaje, ispoljava nekritičan odnos.

Odnos prema visini kazne : negativan (smatra je previškom), indiferentan, pozitivan (smatra je pravilnom) , mazohistički (smatra je preblagom)

Kriminogeni status : situacioni prestupnik, prestupnik iz navike, profesionalni delinkvent, primarni (voljni/ nevoljni), recidivista, ekscesni prestupnik, prestupnik po tendenciji, ideološki i verski fanatizovan prestupnik, psihopatsko orjentisani prestupnik, zločinac.

Na skali **kriminalne inficiranosti** osuđenik može biti : znatno kriminalno inficiran, neznatno kriminalno inficiran, kvaziprosocijalan i kriminalno neinficiran – prosocijalan.

2. VASPITAČ OSUĐENIČKE GRUPE

Nakon opservacije u P.O. koja traje do 30 dana, osuđeni se raspoređuje u vaspitnu grupu , kod matičnog vaspitača, koja broji do četrdeset osuđenika. Vaspitač prethodno dobija kompletan dosije koji proučava i upisuje novog osuđenog u godišnji plan sa planiranim prvim razgovorom i stavlja ga na spisak grupe i određuje mesto spavanja. Vaspitač obavlja informativni razgovor u kome se upoznaje sa novim osuđenim i upoznaje ga sa osnovnim pravilima Kućnog reda; treba da registruje njegovu pripadnost osuđeničkom kolektivu ili potencijalnu ugroženost. Nakon obavljenog razgovora , vaspitač za službu obezbeđenja izrađuje interni list na kome se nalaze osnovni podaci : ime i prezime, matični broj, vaspitna grupa, mesto rada, potkategorija i mesto spavanja na grupi. Vaspitač po obavljenom razgovoru poziva redara grupe , koji odvodi novog osuđenog u grupu, a potom u Školu na radno mesto ukoliko je raspoređen u zatvoreni deo. Ukoliko je , pak, raspoređen na 'režijsko' radno mesto, osuđeni najpre se sprovodi u gradsku bolnicu preko službe obezbeđenja na sanitarni pregled i do dobijanja rezultata, boravi u prostoriji za slobodno vreme vaspitne grupe, TV sali.

U informativnom razgovoru, vaspitač bi trebalo da skrene pažnju osuđenom da će se u njegovom ukupnom ponašanju gledati odnos prema radu, prema službenim licima i odnos prema drugim osuđenima. Takođe vaspitač, u penalnom dosijeu u tabelu unosi početnu potkategoriju, koja bi trebalo da se evidentira latinično, zbog mešanja V i B potkategorije, što kasnije može praviti zabunu. Potkategoriju i prava koja ima u okviru nje poseta jednom mesečno u trajanju od jednog sata i jedan paket za V potkategoriju, ili dve posete mesečno za B 2 potkategoriju, ili ukoliko je maloletnik ima pravo na 4 posete mesečno. Okvirno može navesti da tempo napredovanja u tretmanu sem ponašanja zavisi i od dužine kazne, postojanja jedinstvene pravosnažne presude.

Ukoliko ima nove krivične postupke vaspitač na istoj strani evidentira postojanje novih krivičnih postupaka, a kasnije na istom mestu upisuje pozitivnu ili negativnu proveru MUP-a sa terena. Osuđenog treba takođe upoznati o njegovim pravima , vezano za pisanje molbenih raporta (produženih i proširenih poseta), načina uvođenja vanbračne supruge ili rođaka u karton poseta (potrebna izjava od dva svedoka overena pred sudom i izvod iz matične knjige rođenih za lice koje se unosi u karton poseta). Ukoliko ima vanbračnu suprugu, vaspitač upoznaje kada je termin , mesec, redovnog korišćenja posebnih prostorija, odnosno popularno nazvane **”Kuće ljubavi”**.

Osuđeni bi takođe trebalo da zna koji dan za konsultacije sa pravnikom a kada je termin za telefoniranje, njegove grupe, i da ima pravo da poziva samo osobe koje su navedene u kartonu poseta. Vanredna telefoniranja, odobrava vaspitač, pozivom komandira. Vaspitač treba da navede (usmeno ili obaveštenjem na vratima svoje kancelarije) i svoje smene rada, odnosno kada radi prve a kada , druge smene i kada osuđeni mogu da pišu molbene raporte upravniku, a, ukoliko su u potkategorijama, po novom – **grupe** (B2 – A1) da se prijavljuju za izlazak u grad preko spiska. Kasnije vaspitač može dati broj svog lokala, za roditelje ukoliko su zainteresovani da se jave vaspitaču.

Primer iz prakse :

Štrajk glađu: Osuđeni P. P. i J. D. od ponedeljka su stupili u štrajk glađu, zbog nekorišćenja vanzavodskih pogodnosti. Inače i jednom i drugom je data šansa koju su zloupotrebili konzumiranjem alkohola. P.P. je nakon više izvođenja sa vaspitačem , izšao u okviru B2 potkategorije sa drugim osuđenim. U gradu su koristili alkohol išli na bazen i zakasnili. J.D. je prilikom korišćenja vanzavodske pogodnosti koristio alkohol. i sa njima je obavljeni više razgovora. Osuđeni P.P.

„ Hteli smo da dođemo do vas jutros i da napišemo taj molbeni raport, vezano za izlazak u manastir, jer bi nam u ovom trenutku to najviše značilo. Meni je svejedno u koji manastir, voleo bih u Ćelijejer tamo nisam nikada bio . To , ili ako ne možemo da idem u samicu i da čekam premeštaj. Štrajkujem i dalje glađu jer sam u opštem nezadovoljstvu i neizdrživoj depresiji. Terapiju odbijam do daljnog jer to nije rešenje“.

Aktivnosti vaspitača:

Osuđeni je tokom prošle i prethodne godine organizovano sa grupom drugih osuđenika obišao manastire Jovanju, Pustinju i Gračanicu. Takođe je izlazio u grad u avgustu prošle godine individualno.U poslednjem telefonskom razgovoru sa majkom osuđenog smo saznali da je ona posetila manastir Ćelije, pa je sva verovatnoća da je ona to njemu i predložila. U razgovoru sa zavodskim lekarom , smo saznali da je osuđeni P. P., odbio terapiju U prethodnim slučajevima osuđeni je posetio manastire organizovano na predlog vaspitača, pa zato nam nisu jasni motivi insistiranja na pisanju molbenog raporta, što navodi na pomisao da traženje nije ozbiljno , uprkos nastojanju osuđenog da se prikaže kao iskreni vernik. Pod ucenama i sa trenutnim psihičkim stanjem nije realno očekivati da će izvođenje osuđenog u manastir, na čemu trenutno insistira, dati pozitivne rezultate i stimulisati ga.

Osuđeni J. D. :

„ Nemam da kažem ništa posebno. Mislio sam ja i P. da napišemo raport za manastire. Štrajkujem glađu zbog vanzavodskih pogodnosti. Imam garanciju za odlazak kući od V.J. koji je sin od sestre mog pokojnog dede Ž. J. Sa svojim detetom, koje ima 5 godina, nisam se dugo čuo zbog nedostatka telefonske kartice. Dete se nalazi kod majke od moje bivše supruge, koja se ponovo udala, i ima još dece iz prethodnih brakova.“

Aktivnosti vaspitača. : Osuđeni je posetio manastir Ćelije, organizovano sa grupom osuđenika i uz pomoć vaspitača. Vaspitač ga je individualno izveo u grad početkom seledeće godine. Prilikom oba izvođenja je pokazao da je sklon korišćenju alkohola, što je bio dovoljan razlog za rekategorizaciju u zatvoreni tretman odnosno V 1 potkategoriju., i gubitak poverenja od strane formalnog sistema. Ima pozitivnu proveru od strane MUP-a , ali u intenzivnom radu sa vaspitačem, smo došli do pouzdanih informacija (tel. razgovor sa majkom) koje govore da je osuđeni prepušten samom sebi i da nema adekvatan postpenalni prihvata za korišćenje vanzavodskih pogodnosti u mestu prebivališta. O aktuelnom problemu obavešten i sociolog Z. D. koji je trebalo da stupi u kontakt sa Centrom za socijalni rad u P. Izveštaj sa terena još nije prispeo u Ustanovu. Traženje za odlazak u manastir je više sračunato na provokaciju vaspitača, nego na stvarnu potrebu osuđenog, što se u ovom trenutku dešava pod ucenama i pritiscima.

3. ORGANIZATOR SLOBODNOG VREMENA :

Slobodno vreme u zatvoru je veoma bitan segment u radu sa osuđenim licima, jer preko njega se 'lomi' uticaj neformalnog i formalnog zatvorskog sistema. To je ipak bolna tačka svih zatvora jer sadržaji slobodnog vremena, koje ispunjava uprava (dnevne novine, teretana, koncerti i sl.) nisu dostupni svim osuđenicima, ravnometerno. Upravo zadatak sociologa u organizaciji slobodnog vremena bi bio u realnom sagledavanju i ravnomernijoj raspodeli postojećih sadržaja. Tako bi postojeći sadržaji, novine, teretana bile dostupne svim osuđenima, a ne onim privilegovanim. U valjevskom zatvoru najveći je absurd što osuđeni iz zatvorenih grupa imaju dostupnu zgradu doma kulture i sve sadržaje u njoj, dok osuđeni iz otvornog dela sa visokim tretmanima , imaju ograničene sadržaje i TV salu od manje od deset kvadrata.

Zato se i dešava da osuđeni koji je dugo bio u zatvorenom delu i 'pređe u režiju', gde se radi i odbije radni zadatak, kako bi ga vratili ponovo na 'krug' gde mu je bolje.⁹

SEKUNDARNE AKTIVNOSTI – sociolog kao istraživač

Na osnovu 300 kriminoloških nalaza koje sam za dve godine uradio kao sociolog u Prijemnom odeljenju došao sam do reprezentativnog uzorka iz koga sam analizom sadržaja došao do određenih zaključaka i pravnosti a koje se odnose na porodicu osuđenog, njegovo školovanje, način korišćenja slobodnog vremena čiji sadržaji najbolje pokazuju kriminalnu inficiranost ili prosocijalnu opredeljenost.

PORODICA I PORODNIČNI ODNOSI

Rođenje :Postoje sledeće varijacije, po kojima je on prvo i jedino dete svojih roditelja, s tim što postoje osuđeni koji su rođeni u bračnoj i oni koji su rođeni u vanbračnoj zajednici. Takođe postoje osuđeni koji su drugo ili treće dete svojih roditelja. Ne mali broj je onih kojima se otac više puta ženio i iz prethodnog braka ima više dece. Sa majkama je to redi slučaj i one iz prvog braka imaju, obično, po jedno dete. Pokazatelj da su očevi nezaintresovani roditelji je i to što se dešava da oni napuštaju svoje primarne porodice i sa njima osuđeni nisu više u kontaktu. Takođe postoje osuđeni koji su rođeni u vanbračnim zajednicama u kojima se ne zna otac.

---

⁹ Radna mesta u zatvoru su uglavnom predmet korpučije i nevidljive trgovine rukovodilaca, koji pojedinim osuđenima omogućuju lagodne pozicije. Neopravdano i neargumentovano pojedine nevladine organizacije, koje slabo poznaju unutrašnju organizaciju zatvora i ko zapravo u njima odlučuje o radnim mestima i tretmanima, bespotrebno na zid srama stavljuju- vaspitače. Videti na YouTube: serijal RTS- a „Dosije zatvor“ broj emisije 9, autori Milan Popović i Dragana Knežević.

Postoje slučajevi da su oba roditelja napustila svoju decu, kao i situacije u kojima su oba roditelja preminula, pa su osuđeni nastavili da žive sa babom i dedom ili starijim bratom. Kod manjeg broja osuđenih uočena je lakša mentalna retardiranost, ili njih samih , ili neki psihički poremećaj , najčešće majke. Inače same **majke su privrženiji roditelji** od očeva, koji su po strani.

Primarna porodica: Većina osuđenika potiče iz novonastalo nepotpunih porodica , koje su to postale zbog različitih faktora . Najpre tu je razvod roditelja, kada je osuđeni bio veoma mali i kada je porodicu obično napuštao otac, mada postoje situacije kada je to bila majka, a u ekstremnim situacijama oba roditelja su ostavljala svoju decu, na čuvanje nekom od članova porodice (baba, deda, ujak). Razbijanju porodice doprineli su i iznenadni faktori kao što je pogibija ili smrt jednog od roditelja, ili ubistvo prvog muža osuđenikove majke. Takođe dešavalo se da samoubistvo izvrši i drugi suprug osuđenikove majke, a nakon toga umre i sama majka. U esktremnim situacijama otac je ubio suprugu i ranio mlađu čerku, da bi prilikom hapšenja izvršio samoubistvo.

Odnosi u porodici : Većina osuđenika je odrasla u traumatičnim primarnim porodicama, u kojima nisu postojali jedinstveni vaspitni uticaji oba roditelja. Očevi su uglavnom odsutni od kuće zbog prirode posla ili nekog poroka, kao što je alkoholizam ili kocka. U izbegličkim porodicama postoji i egzistencijalni momenat, jer zbog borbe za preživljanjem deca su vaspitno zanemarivana. Sem izbeglištva postoje porodice koje su pokušale da svoje materijalne probleme reše odlaskom u inostranstvo, gde se nisu snašli i odakle su se vratili . U rešavanju problema supružnika u odsudnim momentima je dolazilo do razmimoilaženja. Sem toga postoje porodice u kojima postoji **liberalan model vaspitanja** i koje su tolerantne prema prekidu redovnog školovanja osuđenog. Na drugoj strani postoje porodice koje su primenjivale **represivne metode prema deci**, gde su očevi tukli sinove za najmanju grešku.

U većini slučajeva majke su bile te koje su ostajale same bez muževa i pokušavale da same vaspitavaju svoju decu, bez očeve figure potrebne za identifikaciju. Bilo koja kompenzacija za identifikaciju u liku dede, ujaka pokazala se kao neuspešna jer osuđeni to nije prihvatio.

Materijalni status : Osuđeničke porodica se protežu na kontinuumu, od onih koji žive u pretežno lošim i neadekvatnim stambenim uslovima, kada je reč o osuđenicima romske nacionalnosti do osuđenih koji žive u ekstremno dobrim ekonomskim uslovima. Ipak u velikom broju osuđeni potiču iz skromnih porodica, živeći u osrednjim stanovima i prizemnim kućama. Prihodni roditelja su takođe skromni, i u najvećem broju su majke koje imaju stalno zaposlenje, ili se bave *ilegalnom preprodajom robe* na pijaci ili drugim dopunskim poslovima. Jedan broj osuđenih se izdržava od materijalne pomoći CZSR ili od dedine ili babine penzije. Postoje osuđeni koji su podstanari ili, čak beskućnici.

Školovanje i radno iskustvo : Karakteristike toka školovanja : Osuđenik je retko nepismen. Ako to nije onda je tokom boravka u VPDomu Kruševac završio četiri razreda onovne škole i stekao diplimu (pekara, frizera). Priznaje da nije voleo da uči , ali da je nekako završio III stepen. Jedan broj njih je upisivao srednju školu ali je obično napuštao u prvom razredu. U osnovnim školama je bilo i „vukovaca“, koji su završavali razrede, kao dobri i dovoljni učenici. Ako je upisao fakultet ili višu školu, to je bilo iz praktičnih razloga, da bi dobijao očevu penziju i sl.

Karakteristike prekida redovnog školovanja : osuđeni navode da se to desilo zbog velikog broja neopravdanih izostanaka nastalih kao posledica izbegavanja nastave, materijalno – finansijskih razloga porodice ili očuha, konflikta sa nastavnicima , tuča sa drugim đacima, slabih ocena, fizičkog sukoba sa razrednim starešinom, gađanja profesora flašom, prezervativom ili nekim drugim predmetom, nije izašao na popravne ispite.

Karakteristike ponašanja u školi : Tokom redovnog školovanja se sukobio sa instruktorom borilačkih veština, nije se slagao sa profesorima pojedinih predmeta , upisivao ocene u dnevnik, u osmom razredu O.Š. udario profesora fizičkog, slučajno udario profesora engleskog flašom u glavu, , nastavnica iz srpskog ga je rušila jer je nosio kokardu u školu, bacao petarde u nastavničku kancelariju.

Karakteristike radnog iskustva : Osuđeni koji su boravili u VPDomu Kruševcu stekli su diplome iz livačkog zanata, postali vodoinstalateri, ili pak dobili diplome za pekara ili frizera. Oni koji nisu prošli domove uglavnom su se bavili građevinskim poslovima ; rad na mešalici, molerski radovi gletovanja, rigips... Oni iz ruralnih sredina sa starijim članovima porodice, radili za nadnicu na sezonskim poljoprivrednim poslovima: okopavanje kukuruza, čuvanje stoke, seći drva u šumi. Osuđeni iz romske populacije su se uglavnom bavili skupljanjem sekundarnih sirovina. Dok osuđeni iz urbanih sredina kao glavno zanimanje navode, konobarisanje u nekom kafiću, ili rad u perionici auta. Jedan broj osuđenika je pomagao svojim očevima u dovlačenju i prodaji robe sa kvantaške pijace ili u poljoprivrednim radovima. Manji broj je radio u igraonicma ili kao momak u "luna parkovima". Većina njih je brzo napuštala poslove zbog niskih primanja.

KORIŠĆENJE SLOBODNOG VREMENA NA SLOBODI

Druženje : Osuđeni pre dolaska na izdržavanja kazne uglavnom su se družili sa svojim vršnjacima. Međutim jedan broj njih se družio i sa starijima od sebe. Najviše vremena su provodili u kafićima, izlascima na splavove, ili javna mesta gde su se okupljali : pankeri, rokeri, bajkeri, skinsi.... Sem toga , noću su bile zanimljive posete žurkama tzv. "Čilevima". Svakako da mesto stanovanja određuje i način druženja. U manjim sredinama, slobodno vreme se provodi uz rekreativno bavljenje fudbalom ili igranjem basketa. Dok oni nedruželjubivi, bez obzira na mesto stanovanja, slobodno vreme provode uz kompjuter, bežeći u virtualnu stvarnost. Za veća mesta je zanimljivo da u svom kraju ima uzak krug prijatelja, dok je sa strane bilo veće društvo, odnosno 'ekipa'.

Devojke : Većina osuđenika pre dolaska na slobodu je bila u emotivnim vezama sa devojkama, koje su obično trajale od par meseci do par godina. Jedan broj devojaka su ostale trudne, što je u nekim slučajevima “ vadilica” za skraćenje kazne zatvora, dok se jedan broj odlučio da prekine vezu sa devojkom, jer bi to samo bilo maltretiranje za oboje. Treća kategorija osuđenih bez obzira na sve , smatra da je zatvor prolazan i da ima ozbiljene planove. Jedan broj osuđenika dovodi svoje devojke u ‘ Kuću ljubavi’, dok ima onih koji smatraju da je to poniženje za ‘lepšu polovinu’ te ne pristaju na posećivanje u Posebnim prostorijama - da ih svi gledaju prilikom dolaska u prostorije.

Sport : S obzirom da je reč o mladoj osuđeničkoj populaciji, za očekivati je da većina osuđenika u slobodnom vremenu upražnjava bavljenje sprotom. Retki su oni koji se ne bave sportom ni rekreativno. Za razliku od njih jedan broj se rekreativno bavi fudbalom, basketom, odlascima na pecanje, trčanjem, odlascima u prirodu i lovom. Rekreativci takođe igraju : stoni – tenis, odlaze na plivanje, vole prirodne vežbe i jutarnje trčanje. Ipak, najviše je onih koji su u detinjstvu aktivno trenirali fudbal ili košarku. Paralelno ili kasnije su se posvetili nekoj od borilačkih veština, kao što je boks, kik-boks,tekvondo, karate. Osuđeni vole odlaske u teretane, bilo da je reč o kućnim vežbama na spravama- rekreativno ili odlascima u teretane где se ozbiljno posvećuju bodi bildingu. Zanimljivo je takođe da je jedan broj osuđenika sklon ekstremnim sportovima.

Navijači :Jedan broj osuđenika svoje slobodno vreme provodi na fudbalskim utakmicama, pripadajući raznim grupama, uglavnom **militantnih navijača**. To je uglavnom karakteristika osuđenika koji dolaze iz većih gradskih sredina. Jedan broj njih je postao navijač uz aktivno treniranje u fudbalskom klubu. Postoje osuđeni koji su vrlo rano počeli da se bave navijanjem i to od svoje dvanaeste godine .

Oni su prošli sve „selekcije“ navijača i stigli do onih najmilitantnijih. U gradovima gde nisu postojali jaki fudbalski klubovi, kompenzaciju za svoju ratobornu navijačku strast su pronašli u sportskim halama „navijajući“ na rukometnim ili košarkaškim utakmicma. Zanimljivo je da su oni odlaske na utakmice krili od svojih roditelja kao svoju pripadnost ratobornim navijačkim grupama kojima su pripadali: „Alkatraz“; „Rđavi momci“, „Čovek mašina“, „Kojoti“, „Delije“, „Idioti“, „Neželjena deca“, „Nesalomivi“....

Zavisnost : Većina osuđenika je sklona zloupotrebi PAS-a ili konzumiranju alkohola. O cigartama da i ne govorimo, jer ih je većina počela da kozumira od svoje 12 ili 13 godine. Mnogi ipak negiraju svoju zavisnost od heroina, koja je najteža, od koje su mnogi bezuspešno lečeni. Klasičan put jednog osuđenika zavisnika počinje u prvoj godini srednje škole kada se počinje sa marihuanom i preko spida, ekstazija stiže do heroinske zavisnosti. Oni hedonistički nastrojeni osuđenici, mahom stariji se uglavnom opredeljuju za upotrebu kokaina. Zanimaljiv je slučaj jednog osuđenika koji je prilikom sprovodenja mere lečenja u Specijalnoj bolnici u Beogradu, kada je pomislio da je najjači podlegao iskušenju i prilikom šetnje došao u kontakt sa heroinom. Sem PAS-a mnogi osuđeni su skloni i alkoholu koji je takođe „okidač“ za mnoga krivična dela. Zanimljivo je da se i jedni i drugi zavisnici, mogu veoma teško prepoznati u prvom razgovoru.

Muzika : Postoje osuđeni koji slušaju sve vrste muzike od narodne i zabavne pa sve do opere. Ipak može se izvršiti gruba podela na one koji slušaju narodnu muziku i gde su im idoli : Aca Lukas, Džej, Sinan Sakić. Potom postoje osuđeni koji slušaju zabavnu muziku, počev od muzike svojih roditelja, preko onih koji slučaju dobar stari rok: „AC/DC“, „Guns n' Rosse“, ali i domaće grupe kao što su: „Van Gog“, „Roblja čorba“, „Divlje jagode“, „Atomsko sklonište“. Zanimljivo je da je jedan broj osuđenih ne voli hevi metal. Treću vrstu čine osuđeni koji preferiraju elektronsku muziku : tehno muziku „trens“, rep, hus muziku i psiho deliju.

Automobili i motori :

Jedan broj osuđenika na slobodi vozi veoma skupa vozila, što je svakako teško proveriti. Reč je o markiranim automobilima kao što su „BMW 320“, BMW, „Pežo 125 kubika“; Honda – akord“; „Golf IV“, „Audi“. Pored auta, osuđeni vole i motore. Sem obožavanih skutera i vespi, tu su motori marke „Pijađo“, „Yamaha“, „BT 50“.

Tetovaže:

Osuđeni vole tetovaže. One su nastale u periodu puberteta i iz čiste radoznalosti , odnosno hobija. Jedni su ih uradili sami po ugledu na časopis „Tatoo“. U poslednje vreme popularna je ruža na vratu, neka životinja , puma, zmija , devojka ratnik, ili ime nekog od članova porodice : majke, sestre, brata, deteta, žene, devojke...Dešava se da se uradi i lik žrtve na telu.

Čitanje:

Osuđeni najviše čitaju dnevnu štampu , ali od stručnih časopisa pored pomenutog „Tatoo“ –a., tu je i časopis „Kalibar“, ali i „Top spid“ i „Vrele gume“. Od knjiga najviše se čita beletristika, ali i literatura vezana za religijski opredeljenje, bilo da je reč o pripadnicima monoteističkih religija (Pravoslavlje, Islam, Katoličanstvo) ili pripadniku neke sekte. Pojedinci čitaju i stručne knjige iz kriminologije ali i Džordža Orvela.(„ Životinjska farma „, i „ 1984.“).

Životinje i priroda:

Sem navedenih sadržaja, koja su opšta mesta za većinu osuđenika, postoje oni koji vole igre na sreću(Bingo, Loto), ali i životinje, uglavnom pse rase labrador i pit bul i konje. Sem prirode i životinja jedan broj voli tehniku : kompjutere, fotoaparate, internet. U slobodno vreme jedan broj posećuje manastire.

Zaključak:

- a. Od **prosocijalnih sadržaja** koje su praktikovali osuđeni pre dolaska u zatvor su : stabilne emotivne veze sa devojkama, posvećenost porodici (ženi i deci - oženjeni osuđenici) , koletivni rekreativni sportovi (košarka - basket i fudbal) , plivanje, odlazak u ribolov, čitanje novina i knjiga , slušanje domaće i strane rok muzike, korišćenje tehničkih uređaja: kompjutera, interneta, fotoaparata) , odlazak u bioskop, gledanje filmova, čitanje stručne literature iz kriminologije , ljubitelj životinja...
- b. Osuđeni koji su **kriminalno inficirani** na slobodi najviše odlaze u teretane, treniraju borilačke veštine (kik- boks, tekvondo), slušaju tehnico muziku (koja je uglavnom u korelaciji za narkomanskom zavisnošću), voze skupe automobile, motore i skutere, od časopisa čitaju : "TATOO, "Top speed", "Vrele gume", " Kalibar". Od narodne muzike slušaju Sinana Sakića, Acu Lukasa i Džeja. Pripadaju militantnim navijačkim grupama domaćih fudbalskih klubova. Nemaju stabilne emotivne veze već odlaze u javne kuće. Skloni su kocki i zloupotrebi PAS-a uglavnom heroina.

MODEL PROSEČNOG OSUĐENOOG U KPZ VALJEVO :

U proseku ima dvadeset godina. Uglavnom potiče iz **dezintegrisane** porodice, ne sećajući se godine rođenja majka ili oca. Nije redak slučaj da su mu roditelji razvedeni i da je ostao da živi sa majkom, bez očeve figure kao objekta za identifikaciju. Nosi firmirane i skupe patike i retko se javlja vaspitaču da traži vanredno telefoniranje (što je znak da nedozvoljeno poseduje mobilni aparat). U slobodno vreme najčešće je u teretani gde besomučno diže tegove i dobija na težini da bi bio što robustniji.

Izbegava bilo kakve radne aktivnosti, kao što je čišćenje snega, kopanje ili sređivanje prostorija. U zatvoru ima „svoje robe“ koji ga služe. Ima nadimak i tetovaže na telu. Završio je osnovnu školu i započeo srednju koju je prekinuo u prvom razredu. Pokušao je sa upisom u drugi i na kraju prekinuo školovanje. Tokom škole tukao se sa đacima i ulazio u verbalne sukobe s nastavnicima. U ekstremnim situacijama znao je da prebije razrednog starešinu, ali i da udari direktora škole. U detinjstvu je trenirao neki od kolektivnih sportova (fudbal, košarku...), ali je kasnije počeo da se bavi borilačkim veštinama i da odlazi na fudbalske utakmice da bi se „šibao sa murijom“ i protivničkim taborom krijući sve to od roditelja. U međuvremenu je preko marihuane stigao do heroina. Obožava lagodan život: skupe automobile, brze motore, odlaske na splavove i provod sa devojkama. Ako šta čita, to je „stručna“ štampa: „Metak“, „Kalibar“, a za razonodu „Skandal“. Prati dešavanja u hronici žute štampe. Obožava lake televizijske programe. *Od politike, jedino ga interesuje Zakon o amnestiji. Kvazireligiozan je.* Oni stariji osuđenici su skloniji alkoholu. Tokom izdržavanja kazne, većina osuđenika bez obzira na starost zna sva PRAVA po zakonu ali zato izbegava OBAVEZE.

...

Sociolog kao inicijator kulturne manifestacije

NASILNIŠTVO U ZATVORIMA

Većina osuđenika u zatvoru kao totalnoj ustanovi ¹⁰ je prepuštena sama sebi. Službenici koji su zaduženi da im organizuju život se bave samima sobom i vanzavodskim poslovima, privatnim biznisima, dnevnicama i naplaćivanjima prekovremenih sati. Ta dva autistična sveta, su veliki balast svakom pokušaju da se od zatvora stvari povoljna socijalna sredina u kojoj bi svi bili zadovoljni. Zatvori su mesto gde se svi akteri trude da jedni drugima zagorčaju život. Sve to stvara, bespotrebno, prirodno odredište za svakojake devijantne fenomene, pri čemu je nasilničko ponašanje najprisutnije.

U zatvorima nisu samo nasilnici osuđeni kako se to čini sa strane. Mnogo veći nasilnici su službenici koji se glože i proganjavaju između sebe. Tako recimo, jedan osrednji rukovodilac demonstrira nasilničko ponašanje više prema službenicima – vaspitačima nego prema osuđenima. Njegovo ponašanje prema osuđenima je selektivno. Prema marginalnim osuđenima je surov dok prema jakim kolektivcima je snishodljiv. To je tipično ponašanje većine službenika u svim zatvorima, bez izuzetka. I kao što osuđeni kažu nije teška robija već robijaši. Tako i službenici, pre svega vaspitači, smatraju da nije problem raditi sa osuđenima već naći zajednički 'jezik' sa kolegama.

---

¹⁰ Erving Goffman razlikuje nekoliko karakterističnih osobina , koje oblikuju **svaku totalnu ustanovu** . Pre svega to je : 1. Uklanjanje barijera koje inače dele tri sfere ljudskog življenja- rad, san i dokolicu. Svi aspekti ovde se odvijaju na istom mestru pod nadzorom jedinstvenog autoriteta..2. Za situaciju unutar totalne sutanove presudna je podela na masu „štićenika“ i malobrojno osoblje. 3. Rad u totalnoj ustanovi nema isto značenje kao i „napolju“ , nije izvor materijalne dobiti i samopouzdanja, već je u funkciji ukupnog projekta ustanove : u bolnici ima „terapeutsku „ ulogu , a u zatvoru disciplinarnu. 4. Odsutni su uobičajeni oblici porodične organizacije.“ (I. Spasić; 1996, 86-87)

Uvod

Da bi se razumelo nasilničko ponašanje osuđenika, trebalo bi videti gde se ono javlja, kako nastaje, u kom ambijentu opstaje i kakve sve posledice ima, pre svega po zatvorski sistem, ali i na širu društvenu zajednicu. Prirodni ambijent nasilničkog ponašanja, u svim zatvorima, je neformalni osuđenički sistem (NOS).¹¹

U valjevskom zatvoru sinonim za neformalni osuđenički sistem je zatvorski 'krug', koji kao simbol osuđeničke moći opstaje godinama. Službena lica na to gledaju ravnodušno, a neko sa simpatijama. Retko ko gleda zdravorazumski. Zatvorski krug kao svojevrsna pozornica na kojoj osuđenički kolektivi, kao poluvodne formacije demonstriraju moć, upućuju jasnu i direktnu poruku drugim osuđenicima i formalnom zatvorskem sistemu, koja je jasna :"Mnogo smo jaki". Toj "šarenoj laži" mnogi osuđeni ne mogu odoleti, već se dokazuju na krugu i "postaju face". Većina njih propadne na krugu, ili se inficira nasilničkim ponašanjem koje se prenosi.¹² Tako se dešava da ugroženi osuđenik koji se skloni sa kruga, na neko mirnije mesto, recimo na ekonomiju, počne nasilnički da se ponaša prema drugim osuđenicima, ali i prema nižim službenicima, kojima po stepenu moći, nažalost, padaju i vaspitači.

Spirala maltretiranja se prostire po celom zatvoru : od prijemnog odeljenja, preko kruga i vaspitnih grupa, gde se stimuliše i afirmiše pa sve do režijskih radnih mesta, gde su , neki od njih, bivši ugroženi osuđenici, proterani sa „kruga“.

---

¹¹ Neformalni osuđenički sistem podržava i oblikuje i stvara formalni sistem. Pre svega uprava koja određuje 'kooperativne' lidere osuđeničkih kolektiva, potom pojedini vaspitači koji samo rade sa 'kolektivcima', i služba obezbeđenja koja je srova prema 'marginalcima' a snishodljiva prema 'kolektivcima'.

¹² Spirala maltretiranja je neprkidna, i u valjevskom KPZ- eu počinje u Prijemnom odeljenju, gde se nalaze izmešani i maloletnici i povratnici, pa se prenosi u osuđeničke grupe, pa na zatvorski krug, i na režijska radna mesta, gde svi žude da imaju moć.

Ono što se dešava kao 'dobar dan' u svakom zatvoru, kako među osuđenima tako i među zaposlenima, je inverzija uloga, odnosno da se na vrlo lak način od žrtve postaje agresor.

Ne retko se dešava da se žrtva dvostruko kažnjava i od formalnog zatvorskog i od neformalnog osuđeničkog sistema. Od formalnog sistema, pasivnim odnosom, nečinjenjem da se ugroženom osuđenom pomogne, dok NOS u svemu tome nastupa brutalnije, šaberom ili bodežom. To su dva glavna 'sportska rekvizita' koja su bitna za kolektivce. Takođe prema javnosti, što se takođe dešava, veštrom manipulacijom može se napraviti da su nasilnici koji su maltretirali druge osuđenike, „dobra deca“ i žrtve. U toj manipulaciji mogu da učestvuju novinari i roditelji koji preemotivno doživljavaju svoju decu, pogotovu majke. Dešavalo se da u među osuđeničkom sukobu, 'kolektivci' izvuku deblji kraj i da uz pomoć roditelja u javnosti i u Ministarstvu, odnosno Upravi za izvršenje, pokušaju da se prikažu kao žrtve.

Univerzalni principi

U zatvorima vladaju univerzalni principi kao modeli ponašanja, koji se podjednako odnose na sve zatvorske aktere, i službenike i zaposlene. O fenomenu psihologije zatvorskog zida kojeg nema ni u jednom udžbeniku psihologije ili penologije govori B. Marić u svojoj knjizi „Pobune u zatvorima Srbije“ : „U nametnutoj i veštačkoj životnoj situaciji kakva je zatvor funkcionišu dva sistema.

Čini se nemogućim da zaposleni i osuđenici, upućeni jedne na druge dvadeset četiri sata, budu međusobno polarizovani i neprestano konfrontirani. "Psihologija zatvorskog zida " govori da se u toku izdržavanja kezne kod osuđenika produbljuju negativne osobine ličnosti, emocije, pogoršava vrednosti sistem , ali da se analogan proces dešava i sa osobljem nakon izvesnog vremena provedenog na krugu.

Tako neformalni sistem formalnog sistema neodoljivo podseća na onaj s druge strane zida. Anonimni autori nepisane teorije ističu da servilno ponašanje retko ko od osoblja može da izbegne kao svojevrstan stil prilikom obraćanja prepostavljenima.

U odnose između osoblja prenose se osuđenički modeli licemerja, poltronstva, traženje rupa u zakonu i sl. Stvaranje autoriteta preslikano je s one strane zida. Ako se u formalnom sistemu zavoda autoritet izgrađuje na bazi sile, vlasti i poltronstva, onda to nije ništa drugo nego poznata 'receptura' kojim se autoritet izgrađuje u osuđeničkom kolektivu....Osoblje višeg ranga prema onima "ispod sebe" koriste šablone koji se koriste prema osuđenima ili šablone naučene od osuđeničkog društva. Pisanje izjava, disciplinska odgovornost radnika, odnos prema autoritetu na bazi njegovog mesta u zatvorskoj hijerarhiji (U zatvoru i životu nije bitno šta se kaže, nego ko kaže, pr. Ž.K.) samo su neki pokazatelji 'preslikavanja' šablona i mehanizama koji se primenjuju prema osuđenicima, a koji su delimično preuzeti iz njihovog repertoara.“ (Marić, Radoman, 2001 :311-312)

Teoriju univerzalnih prinipa u zatvoru je u književnosti u svom delu potvrdio ličnim iskustvom i *Sergej Dovlatov*, koji je kao nadzornik radio u ruskim zatvorima. On u svom romanu "Robijaška zona" navodi : „ Otkrio sam zapanjujuću sličnost između logora i slobode, između zatvorenika i nadzornika. između lopova pokućara recidivista i kontrolora u proizvodnom sektoru robijaške zone, između robijaša – nalogodavaca i činovnika iz logorske administracije. Sa obe strane prostirao se isti bezdušni svet. Govorili smo istim žargonom. Pevali iste pesme. Trpeli jedne iste oskudice. Čak smo i izgledali jednako. I nas su šišali mašinicom...Bili smo veoma slični, pa čak i – uzajamno zamenljivi. Gotovo svaki zatvorenik bio je pogodan za ulogu stražara. Gotovo svaki nadzornik je zasluživao robiju. Ponavljam ovo je najvažnije u logorskom životu. Ostalo je manje bitno.“ (Dovlatov, 2002 : 50).

Psihološki aspekt

Tako je Gustave Le Bon odavno primetio da se mnogi ljudi, kada se nađu zajedno, ponašaju drugačije nego kada su sami. U zatvoru je to više nego očigledno, pogotovo nakon izlaska osuđenog iz prijemnog odeljenja, gde provodi do mesec dana. Izlazak na krug je najbitniji momenat za svakog osuđenog. (Krug je u Valjevu sinonim za Neformali osuđenički sistem- NOS pr.Ž.K.) Jer, kako će ga 'krug' prihvati od toga mu zavisi kako će izdržavati kaznu. " Mnogo veće promene se odigravaju u ponašanju pojedinca kada pristupi grupi u kojoj dobija određenu ulogu i položaj, a dužan je da poštuje niz novih pravila ponašanja. Da bi se ponajbolje uočile interakcije u neformalnom osuđeničkom sistemu, treba odrediti pojам grupnih normi. Jer : „ Ako svaki pojedinac u grupi ima određenu ulogu, i ako zavisno od značaja njegove uloge za ostvarivanja zajedničkog cilja, svaki član dobija određen položaj ili status u grupi, što nije ništa drugo do mesto na hijerahijskoj lestvici grupe, onda smo istakli ono što je osnovno za grupnu strukturu, jer ona i ne postoji drugačije nego kao sistem uloga i položaja u grupi. Pravila koja određuju očekivanja u pojedinim ulogama i prava koja daju pojedini položaj u grupi, nazivaju se grupnim normama.“ (Stojić, 1975:174-175).

Sociolog-istraživač treba da zna, zbog čega je disciplina među osuđenicima, članovima kolektiva, veća nego među službenim licima . „Poštovanje normi u grupi je mnogo važnije, jer članovi mnogo više zavise jedni od drugih. Svako nepoštovanje normi reflektuje se snažno na grupnu integrisanost i osećanje grupne solidarnosti, koje počivaju na uzjamnosti očekivanja među članovima. Zato se u grupi, uporedo sa formiranjem normi uobličavaju i sankcije, i obezbeđuje njihovo izvršenje. Sankcije za prekršioce normi mogu biti veoma blage i neodređene, ali i veoma oštре i precizno određene. Nekad je to samo podsmeh ostalih članova grupe, ili opomena vođe grupe, a nekad može da bude čak i fizička likvidacija prekršioca.

Strogim kažnjavanjem odstupanja od osnovnih normi, grupa se obezbeđuje od dezintegracije koja je neminovna, ako olabavi mreža očekivanja među članovima.“ (Stojić, 1975:175).

Sada bi trebalo da bude jasno i najvernijim pobornicima osuđeničkog kruga, šta zapravo znaće **štangliranja i bodenja** među osuđenima. Sankcije za prekršioce grupnih normi ili uzajamnih očekivanja, cinkarenjem. M. Škulić navodi da

: „ Među savremenim kriminološkim teorijama utedeljnjim na saznanjima psihologije, veliki uticaj ima teorija o delinkventu kao o posebnom psihološkom tipu, po kojoj se delinkventi razlikuju od nedelinkvenata po svojim opštim psihološkim karakteristikama i predstavljaju poseban psihološki tip koji se odlikuje ; jakim tendencijama prema morbidnoj depresiji, napadima besa i bolesne agresivnosti, zadovoljstvu nanošenja povreda nekome, asocijalnošću, zatvorenošću u sebe, odnosno ; neodgovornošću, impuslivnošću, nezavisnošću, nemogućnošću procenjivanja posledica sopstvenog ponašanja, egocentričnošću, nedostatkom sposobnosti ocenjivanja sopstvene vrednosti, uz značaj sklonosti ka racionalizaciji.“

Takođe: „Neki kriminološki pravci posebno insistiraju na tome da su delinkventi lica koja ne poseduju odgovarajući stepen samokontrole uz prisutne poremećaje u procesu njihove socijalizacije . (Škulić, 2003:49-50).

Ove navedene karakteristike su skica za psihološki profil prosečnog delinkventa koji izdržava kaznu u valjevskom zatvoru.¹³ To je ustvari foto-robot prosečnog osuđenika koji bi trebalo da bude početna tačka u izradi zakonskih regulativa i propisa.

---

¹³ U treminologiji umesto zatvora zvanično se koristi termin zavod, što je svakako recidiv prošlosti i podseća na Zavod za zapošljavanje ili Kulturno prosvetnu zajednicu – KPZ , što ide u prilog zatvorskim manipulatorima.

Krivično pravni i viktimološki aspekt :

„Zatvor je nastao izvan sudskog aparata, u vreme kada su u čitavom društvenom telu izgrađeni postupci kojima je cilj bio odeljivanje, prostorno raspoređivanje i vezivanje jedinki za utvrđeno mesto, njihovo klasifikovanje i maksimalno iskorišćavanje njihovih snaga i vremena, postupci za dresiranje tela, kodifikovanje celokupnog ponašanja, obezbeđivanje stalne i besprekorne vidljivosti jedinki, kao i i stvaranje ustrojstva za njihovo osmatranje, beleženje i ocenjivanje, te akumuliranje i centralizovanje znanja o njima. Ta opšta forma mehanizma za potčinjanje i iskorišćavanje jedinki posredstvom minucioznog dejstva usmerenog na njegova tela, stvorila je model zatvorske institucije.“ (Fuko ,1997:256).

Tako ustrojen i opredeljen zatvorski sistem je izvor nasilja. Nasilničko ponašanje osuđenika, indirektno,stimulišu i sudovi¹⁴ koji odugovlače pocese protiv razbojnika i nasilnika. U izjavi za "Glas javnosti" dr Jovan Ćirić sa Instituta za uporedno pravo iz Beograda saglasan je sa utiskom da su sudovi ponekad isuviše blagi :

„Čudno je da neko optužen za dva – tri teška dela dobije samo nekoliko godina zatvora. Još neobičnije je da sudija posle izricanja takve kazne dobije aplauz.“

S druge strane, žrtve razbojništva i svakolikog nasilja pravosuđu najviše zameraju zbog maratonskih procesa...Kad na red stignu predmeti protiv razbojnika i nasilnika, procesi negde zapnu, optužnice se krate, a kazne kao da se prepisuju. Najveće 'rupe' u radu pravosuđa se prave u policiji i tužilaštvu. Tužilaštvo često ne goni one koje treba, pa ih mnogi sumnjiče zbog velikih propusta i raznih muvanja.

---

¹⁴ U "Politici "od 12.12.2008.g. se navodi da 4300 krivični prijava je zastarelo, 1000 krivičnih postupaka traje duže od 10 godina, 96 odsto zatvorskih kazni narkodilerima je na granici zakonskog minimuma ili ispod. Kao dobar primer je suđenje profesorima sa Pravnog fakulteta u Kragujevcu, kojima je glavni pretres započeo posle godinu ipo dana, od početka pokretanja krivičnog postupkla. Nastavak suđenja odložen za aprel 2009 g.

U praksi sudova je izricanje presude da bi se samo pokrio pritvor. Zadatak suda je da utvrdi da li je neko kriv ili nije, sve ostalo je čisto prostituisanje. Sve to dovodi do toga da se u Srbiji isplati biti mali kriminalac, pre, nego veliki čovek.“ (Kaluđerović, 2004:4-5) Sem toga : „, nezaposlena predgrađa , a u Srbiji i čitavi gradovi, jesu prostor nezadovoljstva koji se najlakše 'leči' organizovanim nasiljem ,pa otuda supkulturalnih pojava (grupe poput skinhedsa, obrazovaca, fudbalskih navijača...), čiji je stil u stvari agresija, a izražajno sredstvo bejzbol palica, nož ili pištolj...“ (Đođević, 2008:3).

Pojam žrtve

Profesor Vladimir Vodinelić smatra da je : „ Kriminalistika – kao pupčanom vrpcom- vezana sa kriminologijom upravo svojim sastavnim delom – kriminalnom fenomenologijom .“ On navodi da Kriminalna fenomenologija prikuplja i sistematizira : pojavnne oblike krivičnih dela (delinkventsku tehniku i taktiku); životne forme prestupnika; saznanja o posebnim pojavama kod svake pojedine vrste krivičnog dela (Kriminalna morfologija, kriminografija - prikuplja i sistematizuje pojavnne oblike krivičnih dela i životne forme prestupnika).

Viktимografija - prikuplja i sistematizuje životne forme žrtve. Da bi se bolje rauzmeo pojam nasilja u zatvorima, treba uključiti i pojam viktimologije : ” koja se bavi učenjem o žrtvi krivičnog dela.

To je najmlađa grana kriminologije i kriminalistike. Istaknuti teoretičar viktimologije Mendelsohn navodi osnovne ideje: „ Krivično delo nije uvek isključivi proizvod učinioca; kao što postoji sklonost ka vršenju krivičnih dela, tako postoji i sklonost da se postane žrtvom, pa i ponovnom žrtvom; kao što postoji povratnik – učinilac – tako postoji i povratnik - žrtva. Otkrivanje uzroka zbog koga su izvesni ljudi skloni da postanu žrtvom učinioca krivičnog dela u interesu je društva i ličnosti....nijedna od kriminoloških škola nije uzela u obzir :

da učinilac ne može biti posmatran odvojeno od svog protivnika – žrtve, bez čije egzistencije nema ni krivičnog dela; da su razdvajanjem učinioca i žrtve kriminologija i druge krivične nauke, kao i praksa suzbijanja kriminaliteta postavljeni na pogrešnu osnovu.“

Po Vodineliću : „Prvi zadatak viktimologije je da izgradi tipologiju žrtve i na taj način doprinese prevenciji kriminaliteta....Ne može se shvatiti psihologija ubice (i bilo kog drugog učinioca primedba V.V.), ako se ne poznaje sociologija žrtve. Ono što trebamo jeste nauka o žrtvi – **viktimologija** .“

Da bi se bolje razumeo fenomen ugroženosti žrtve navodimo Mendelsonovu (Mendelsohn) tipologiju¹⁵ ,u kojoj on poznaje :

- a) nevinu žrtvu (dete, onesvećenu osobu),
- b.) žrtvu koja je tek neznatno kriva (neznanje),
- c.) žrtvu krivu koliko i učinilac krivičnog dela (sporazumno),
- d.) žrtva koja je više kriva od učinioca (provocirajuća),
- e.) žrtvu koja je jedino kriva (nužna odbrana)
- d.) žrtvu koja fingira viktimnost (ugroženost), ili se nudi da postane žrtvom. ... (videti : Vodinelić, 1996: 310- 311).

Viktimološki pristup u krivičnom postupku

V. Vodinelić, takođe smatra da je problem minimiziranja viktimologije institucionalne prirode, jer : „ Nauka krivičnog – procesnog prava i pravosudna praksa pre malno pažnje poklanjaju izučavanju ličnosti oštećenog, dok su nešto više zainteresovani za učinioca , a najviše za

---

¹⁵ U zatvorskoj populaciji među osuđenima egzistiraju sve vrste žrtve, počev iz neznanja do ugroženosti. Ono što je svakako najteže proceniti u jednom zatvoru, a to je objektivna ugroženost. Postoje osuđeni koji fingiraju ugroženost kako bi profitirali u tretmanu i dobili dobro radno mesto. Ali postoje i objektivno ugroženi osuđenici koji često nailaze na zid nerazumevanja od strane formalnog sistema i odlučuju se na bekstvo.

samo delo. Za ovakvu jednostranu dogmatsku orijentaciju su krivi pravni fakulteti. Tipologija žrtve i njihova stvarna uloga u kriminogenezi sasvim su izvan sudske optike. Ponašanje žrtve uglavnom se sagledava kao staticka pojava, a ne shvata se u potpunosti dinamička uloga žrtve (*victimogeniza*)“.

Međutim:

„Podaci o ličnosti osuđenog od značaja su za kvalifikaciju krivičnog dela. Pri rešavanju pitanja o otvaranju istrage podaci o oštećenom dobijaju i krivično – procesno značenje. Na primer, kod nužne odbrane i krajnje nužde podjednako su važni, kako podaci o ličnosti i ponašanju učinioca , tako i o ličnosti i ponašanju oštećenih.“ (Vodinelić, 1996:310).

Da bi se fenomen žrtve razumeo, potrebno je krivično delo, kao složeni sistem raščlaniti na tri podsistema: „, krivično delo- učinilac; žrtva – učinilac; krivično delo – žrtva, pri čemu krivično pravo i krivični postupak jednostrano posvećuju glavnu pažnju samo podsistemu , krivično delo- učinilac, što mora imati negativne reperkusije po saznanje objektivne istine.“(Vodinelić, 1996: 311).

Tipologija žrtve

Prvu tipologiju žrtava dao je H. von Hentig u svojoj knjizi „ The criminal and his victim“. On je dao tri fundamentalna pojma žrtve koji su kasnije prošireni i kompletirani od strane Ellenbegera : kriminalac – žrtva, latentna žrtva i odnos kriminalac – žrtva. Kriminalac žrtva obuhvata slučajeve u kojima isto lice može postati kriminalac ili žrtva u zavisnosti od okolnosti (delinkventi su u detinjstvu i mladosti često bili žrtve maltretiranja i eksploracije). Delinkvent koji je izašao sa izdržavanja kazne, često postaje žrtva ucena i diskriminacije ...Pojam latentne žrtve ukazuje na postojanje određenih svojstava žrtve koja je čini izloženom zločinu.

Na osnovu socijalnih i biopsiholoških predispozicija Henting je tipologiju žrtava bazirao na fenomenološkom kriterijumu : maloletnike, žene, stare, bolesne, imigrante, pripadnike manjina, tupo-normalne, depresivne, lakome na bogatstvo, usamljene, razočarane, željne života, blokirane, i dosadne. On je dodao još i nestabilne ličnosti i hvalisavce, paranoike (koji lažno prijavljuju krivična dela i tako se izlažu opasnosti od delinkvenata) neprijatelje sopstvene ličnosti, one kod koji postoji tzv. Abelov sindrom- osećaj krivice pred drugima zbog sopstvene sreće i uspeha i one kod kojih postoji slaba želja za životom (spleen). Poslednja tri tipa su rođene žrtve. (Vilić, Ristanović, 2003:375) ...

Nasilnici u zatvoru

„ Nasilnik i nasilje stvara zatvor kao institucija svojim nehumanim načinom funkcionisanja". (Radoman M.; 2002: 456). Međutim nije samo zatvor 'kriv' za nasilje, jer u širem kontekstu : „ nasilje u institucijama je proizvod nasilja koje vlada u društvenoj zajednici.“. Sudski postupci koji se vode protiv pripadnika podzemlja i njihove minimalne kazne su u direktnoj korelaciji sa ponašanjem osuđenika – nasilnika u zatvorima. *Što su procesi duži, a kazne blaže, ponašanje osuđenika je kuražnije..*" Nasilnike novog talasa praktičari u izvršenju krivičnih sankcija ocenjuju kao ljude kod kojih stereotipnost nasilja, afektivna ravnodušnost i praznina, ogoljenost i pustoš omogućavaju tačnu kalkulaciju sa nasiljem , dobro ga kontrolišu i usmeravaju prema jasno, profilisanim ciljevima i vrednostima, koji su sve više materijalne prirode ... Za razliku od prethodnih vremena, nasilje, ucene, pretnje i reketiranje prešle su ogradne zidove i veštim vođenjem poslova (mobilnim telefonima , čije se posedovanje u valjevskom zatvoru jedno vreme tretirao kao lakši disciplinski prekršaj pr. Ž.K.) upravljuju događajima i ličnostima u široj društenoj zajednici“.(Radoman , 2002:456).

Dakle, neformalni osuđenički sistem je glavno izvorište i generator nasilja u zatvorima. „ U okviru neformalnog osuđeničkog sistema provode se najteži oblici nasilja i torture jednih osuđenika nad drugima. Fenomenologija nasilja u zatvorima je različita od fizičkog nasilja do različitih oblika psihičkog zlostavljanja. Fizičko nasilje se ogleda u obliku tuča različitog inteziteta, nanošenju lakših i težih telesnih povreda, seksualnog nasilja pa sve do najtežih krivičnih dela, odnosno ubistava.

Psihičko nasilje se ogleda u vidu različitih pretnji, ucena, manipulacija, pritisaka, iznuda, postavljanje zahteva i „ molbi “ koje se ne mogu odbiti. Odmah se može zapaziti da je broj ovih nasilnih akata u zatvorima neuporedivo veći od broja prijavljenih slučajeva. Svako pokretanje krivičnog postupka protiv nasilništva u zatvorima se čini potpuno uzaludnim i skoro besmislenim postupkom ..(Često se dešava u praksi da se žrtve koje su maltretirane osude i dobiju novu kaznu zatvora od par meseci- "prikolicu" dok agresori u sudskom postupku, ispadnu žrtve odnosno oštećena strana.¹⁶ Takođe se dešava da i kada se pokrene krivični postupak protiv agresora, da to negde zapne u sudu i da se postupak maksimalno odlaže, dok se slučaj ne zaboravi. Ne retko se dešava da bivši agresori koji su maltretirali, napreduju u tretmanu i dobiju radno mesto. pr. Ž.K..) Neformalni osuđenički sistem se širi i jača ukoliko su deprivacije osuđenika izraženije ili se pojave slabosti u formalnom sistemu zavoda.“ (Radoman, 2002: 45)

---

¹⁶ Zbog neizdrživih pritisaka od strane kolektivaca, ugroženi osuđenici, beže u stacionar zavoda ili se sami zatvaraju, a , ako su pritisci toliko veliki onda se odlučuju na bekstvo preko zida, što im dodatno otežava izdržavanje kazne jer se zbog bekstva kažnjavaju. U zatvoru se retko ko bavi uzrocima pojava, pa samim tim i bekstvima. Bekstva se organizuju obično s početka jeseni , kada se rano smraćuje. Dva štićenika 2006 g. u valjevskom KPZ, su iskoristila promenu uniformi - "dolamica", iz letnje u zimske, i zauzetost straže presvlačenjem, ušli su u iskopani kanalan, i puzeći neopaženo izašala iz zavoda, jer ih je štito mrak. .

Nasilje nad nasilnicima

Da je : „ nasilje ustanovljeni model ponašanja koji je karakterističan za ustanove zatvorenog tipa.“: smatra dr. Zoran Ilić, profesor Defektološkog fakulteta u Beogradu.

On nalazi dva glavna izvorišta nasilja : jedno od strane nasilnika (onih koji izdržavaju kaznu), dok je drugi izvor nasilja, sama karakteristika zavodske sredine koja proizvodi nasilje. Ilić smatra, da nasilje rađa nasilje , odnosno da se u ustanovama za tretman delinkvenata , sprovodi nasilje nad nasilnicima.

U zavodskim ustanovama se dešava koncentracija nasilja na malom prostoru .Odnosno njoj predhodi koncentracija nasilja u ličnostima , u životu , i sve to osuđenici – nasilnici donose sa sobom u ustanovu. Oni nasilje kao model ponašanja počinju da primenjuju i tokom izdržavanja kazne. Nasilje je ustvari bitno obeležje njihovog života, poremećaj u ponašanju. Zavodski institucionalni tretman je poslednji voz, poslednja mera koja pokušava da reši problem nasilništva. U praksi se postavlja glavno pitanje, da li model tretmana može da razreši nasilje i u ustanovama.

Da bi se nasilništvo iskorenilo u institucijama koje se bave tretmanom nasilnika, dr. Ilić, smatra da bi trebalo prestati sa spoljnim uticajem na nasilnike . Međutim, on postavlja pitanje . ” Da li zavodska sredina može da prestane da se naslinički ponaša nad nasilnicima?”. (Da bez potrebe služba obezbeđenja podiže tenziju među osuđenima , da bi opravdala svrhu svog postojanja pretresima koji nemaju svrhu pr. Ž.K.) Osnovne karakteristike zavodske sredine , koje proizvode nasilje kod osuđenika su :

Karakteristika izdvajanja (prinude, ograničenja- kretanja, komunikacije..)

Kontrola i nadzor (nedostatak kontrole i video nadzora je bita odrednica zavoda, i tu imamo nasilje nad osuđenicima. Ono se podstiče...)

Koncentracija negativnog (skup nasilnika u neprirodnim zavodskim uslovima dovodi do pojave međuvršnjačkog nasilja).

Problem odnosa formalnog i neformalnog osuđeničkog sistema.

Profesor Ilić, razlikuje nekoliko tipova nasilja u ustanovama zatvorenog tipa.:

Međuvršnjačko nasilje nastaje u neformalnom osuđeničkom sistemu i pokušaju osuđenih da vladaju u neformalnim odnosima.

Sistemsko nasilje u širem smislu se odnosi na celokupan društveni sistem i odnos društva prema kriminalu i u užem smislu, se odnosi na način funkcionisanja ustanove.

Stručno nasilje (bespotrebna dominacija defektologa u zatvorima bez obzira na životno iskustvo i godine rada pr. Ž.K.)

Nasilje po funkciji :(autoritarni odnosi su izvorište mobinga među zaposlenima).

Rešenje nasilništva u ustanovama, dr. Ilić vidi u programiranju tretmana nasilnika. Ipak, problem nasilništva u zatvorima nije samo ' predodređen ' za osuđene, njega ima i među zaposlenima. Zato dr. Ilić smatra da je za ustanove zatvorenog tipa , veoma bitno **rešavanje konfliktnih situacija** , kako među osuđenima tako i među zaposlenima. Konflikti se rešavaju po principu ko je pobednik, odnosno ko je pobedio u konfliktu (Demonstracija moći na malom terenu , pr. Ž.K.) Međutim da bi se konflikti konstruktivno rešavali potreban je **partnerski pristup**.

Uloga sociologa u prepoznavanju neformalne organizacije

Da bi došao do suštine problema, sociolog mora ' uskočiti u hladan bazen i plivati' , odnosno mora sebe stavljati u eksperimentalne situacije i ulaziti u interakcije sa zatvorskim akterima, osuđenima i zaposlenima. Razumeti njihovo ponašanje. Tek, u tim interakcijama, koje su svakodnevne, može se doći do saznanja, zaključaka i procena...

Ali, : „ opažanje je onoliko prostrano koliko i naše iskustvo, opažanje je početna etapa procesa saznanja ...Ono se neda odvojiti od značenja. Mi vidimo stvari za koje znamo šta su ili vidimo pojave za koje moramo odgonetnuti šta su. Bez značenja mi ih praktično ne vidimo...međutim da bi bilo korisno ,opažanje mora podjednako biti i verno i selektivno... Zatvorski akteri –socijalni objekti (osuđeni i zaposleni) stvaraju atipičnu perceptivnu situaciju ... Što je atipičnost jedne perceptivne situacije veća, to smo skloni da opažanje sa " neposrednog viđenja", proširimo na uviđanje, na viđenje stvari putem mišljenja, raznih strategija razmišljanja i rasuđivanja.“ (videti - Havelka, 2001:39).

Nedavno sam izašao iz svoje kancelarije i levo od sebe zapazio osuđenog koji je dugo na izdržavaju kazne i koji se jedva vuče po krugu, dok je sa desne strane nadirao svež, novoprdošli osuđenik sa kratkom kaznom koji je dobio radno mesto u restoranu. Da bi ih uočio i registrovao kao dva tipa osuđenika, istraživač mora dugo biti u zatvoru sa osuđenima. Takođe, dešavalo mi se pri ulasku u zajedničku prostoriju, gde borave osuđeni, recimo u bife Uprave, da odmah uočim razliku između osuđenika koji su prošli krug od onih koji su direktno iz prijemnog dobili dobro 'režijsko' radno mesto. Njih razdvaja ponašanje prema službenim licima i odnos prema radnom mestu. Osuđeni koji su prošli krug bolji su u radu i ponašanju. Da bi uočio ove i slične razlike sociolog – istraživač mora da dobro poznaće i neverbalnu komunikaciju u zatvoru, koja u mnogim situacijama više govori od reči.

N. Rot smatra da je: „ Od značaja obraćanje pažnje na neverbalne komunikacione znakove i njihovo pravilno tumačenje i u svim aktivnostima, u kojima je neophodan neposredni kontakt sa ljudima, takođe i u terapiji i vaspitanju, i u svakodnevnom saobraćaju sa ljudima .“ (Rot N. , 2004; 100).

Dakle, zatvor kao široko polje istraživanja je idealno mesto za : „dinamiku opažanja socijalnih zbivanja, aktera koji u njima učestvuju i odnosa među akterima“ . (Havelka, 2001: 49)

Međutim, da bi istraživanje bilo svrshodno i da bi dalo rezultate zatvor treba shvatiti kao *atipičnu perceptivnu situaciju*, gde se sprovodi maltretiranje osuđenika i mobing službenika (pr.Ž.K.) Da bi se ona razložila i razumela, potrebno je uočiti uzročno -poslednične odnose između aktera i pojave koje se dešavaju unutar zatvora.

Posmatrač, zapravo, treba da se fokusira na socijalne objekte (stražare, vaspitače, agresivne osuđenike, rukovodioce, pr.Ž.K.) koji stvaraju atypičnu perceptivnu situaciju. U svemu tome je bitna socijalna percepacija koja „ se odnosi na opažanje socijalnih objekata i zbivanja, te u središtu izučavanja stavlja takve pojave kao što je opažanje osoba i grupa osoba, njihovih aktivnosti i uzajamnih onosa.“ (videti Havelka, 2001: 49). Tako, napokon, dolazimo do glavnog predmeta interesovanja sociologa – istraživača u jednom zatvoru, *neformalne organizacije kao generatora i inicijatora nasilničkog ponašanja*.

Ipak u praksi je teško boriti se za svoju profesiju, sociologa – kriminologa koja je u zatvorima u Srbiji, neutralisana preko socijalnih radnika, koji su priznati u Odeljenjima za ispitivanje ličnosti . Takođe sociolozi su u drugom planu, i kao vaspitači pored defektologa (specijalnih pedagoga) koji su postali monopolisti..

Međutim za sociologa – istraživača nije dovoljno samo da opaža, ili da se drži po strani, kao nabeđeni intelektualac. On mora da reaguje na nelogičnosti, konstruktivno kritikuje, ali i da predlaže konstruktivna rešenja. Domaći sociolozi su se veoma retko bavili fenomenom neformalnih organizacija.

Ipak, sociolozi Vlajko Petković i Duško Sekulić , objavili su dva vredna rada u časopisu „ Sociologija“ krajem sedamdesetih godina prošlog veka. Oni i sada predstavljaju dragocenu osnovu za svakog sociologa- istraživača koji ima za cilj proučavanje neformalnih organizacija, grupa i njihovo nastajanje, funkcionisanje, sukob, nestajanje... „Neformalne organizacije su veoma stara pojava. Međutim, kao sociološki fenomen , one su otkrivene relativno kasno. Radi se o jednom na prvi pogled nevidljivom i prikrivenom fenomenu, koji je teško pratiti i proučavati. Za sociologa nije bitno ko je ko formalo i kako se deklariše (bilo osuđeni ili rukovodilac-službenik pr. Ž.K.) Za njega je bitno ko šta stvarno radi , kako se ko ponaša. Da bi to utvrdio on proučava međusobne odnose – interakcije. Neformalna grupa je nekada toliko jaka u procesu donošenja odluka da postaje odlučujuća na pojedinim institucionalnim nivoima koji su formalno priznati. Zbog toga je osnovni zadatak sociologa da otkrije karakter i suštinu neformalne organizacije i da osmisli njeno delovanje. On mora da ispita poreklo, strukturu i delovanje neformalnih grupa.“ (Petković, 1979:172).

Stvaranje neformalne organizacije

Neformalna organizacija je prirodan odgovor na ograničenost i rutinu formalne organizacije. „ Formalna organizacija se bazira na apstraktном predviđanju delovanja, dakle, najoštijim obrascima ponašanja koje nikada ne pokriva sve realne situacije ...iz same prirode socijalnih organizacija proizilazi da je neformalnu organizaciju nemoguće odstraniti.“ (Sekulić, 1978:30). D. Sekulić smatra da se glavni potencijal za stvaranje neformalne organizacije nalazi u pojedincu, odnosno njegovoj višedimenzionalnosti :
„ Pojedinac je kroz svoju ulogu samo parcijalno uključen u funkcionisanje organizacije. Uloga obuhvata samo deo pojedinca i njegovih mogućih potencijala.

Igranje uloge u organizaciji je strogo determinisano i ako su zahtevi organizacije ispunjeni, ona ne postavlja pitanje o ostalim aktivnostima pojedinca. Na taj način u organizaciji postoji uvek potencijalni konflikt između organizacijskih i vanorganizacijskih uloga. Upravo ta višestrukoća pojedinca predstavlja potencijal neformalne organizacije...Stvaranje neformalne organizacije proistiće iz višedimenzionalnosti svakog pojedinca koji se ne ponaša samo u funkciji propisane uloge.“ (Sekulić,1978 :33)

Kao što je osđenik formalno raspoređen u vaspitnu grupu i raspoređen na radno mesto u pogon, on je nezvanično i član nekog od osuđeničkog kolektiva. Takođe zatvorski lekar pored svoje propisane uloge može se baviti i osuđeničkim tretmanima, što svakako nije njegov posao, kao što to može raditi stražar – nadzornik dajući

informacije osuđenom o njegovom tretmanu. V. Petković navodi definiciju neformalne organizacije Milera i Forma :,, Neformalna organizacija je sistem ličnih i društvenih odnosa koji se razvijaju među ljudima u toku njihovih interakcija u formalnoj strukturi. Neformalna organizacija se sastoji od klika , rituala, ceremonija i osećaja koji određuju ponašanje članova.“¹⁷

D. Sekulić navodi definiciju neformalne organizacije po F.E. Katzi : „ Neformalna organizacija je celokupni obrazac aktuelnog ponašanja – način na koji se članovi organizacije stvarno ponašaju- ukoliko ovo ponašanje ne koincidira sa formalnim planom“. (Sekulić,1978:174).

---

¹⁷ Svakog jutra u internatu lideri osuđeničkih kolektiva drže kratak sastanak 'kolegijum ' gde se dogovaraju i dele zaduženja, preko radnog dana. Sastanci traju kratko i oni su svojevrsni pandam službeničkom kolegijumu koga saziva Upravnik zatvora. Ukoliko neko iz kolektiva ide u Upravu, to je 'razgovor', dok osuđeni koji ide u Upravu ili kod vaspitača , obično se podrazumeva da 'cinkari', i , zbog tog odlaska biva sankcionisan.

Članovi osuđeničkih kolektiva imaju svoje rituale i teritorije. Tokom dana, a naročito u slobodnom vremenu i tokom noći, neformalni osuđenički sistem je najaktivniji. Nakon ručka u šetnjama po krugu osuđeni se kreću u grupama, demonstrirajući svoju snagu kako suparničkom kolektivu tako i službenim licima, pre svega straži. Kolektivci svoju moć demonstriraju preko teritorija. Uopšteno govoreći teritorijalnost je veoma bitna i za zaposlene i za osuđene.

Preko ekonomije teritorijalnosti, može se precizno uočiti distribucija moći među zatvorskima akterima. Među zaposlenima postoji podela na one koji rade u Upravi i na ostale.¹⁸ Obični administrativci samim tim što imajukancelariju u Upravi doživljavaju sebe važnijim i bitnijim recimo od vaspitača, koji svoje kancelarije imaju u drugoj zgradici. Za osuđene raspodela teritorija je veoma bitna. Tako na grupama gde spavaju, oni koriste najbolje sobe, takozvane samice. Na krugu se znaju klupe gde sedi, a glavno mesto za demonstraciju moći je zgrada tzv. 'doma kulture'. U valjevskom zatvoru zgrada **Doma kulture je zapravo bastion neformalnog osuđeničkog sistema.**

Službenički restoran, je takođe osuđenička teritorija koja se tokom dana, brzo transformiše iz službeničke za vreme doručka, u osuđenički prostor gde svakodnevno boravi desetak osuđenika. Slično domu kulture i službenički restoran je zapravo prostor gde se oblikuje neformalno osuđeničko druženje, sa svim svojim karakteristikama. N.O.S. se stvara na svim radnim mestima gde ima osuđenika, i u garaži, na ekonomiji, stacionaru..

---

¹⁸ Odluka o korišćenju mobilnih telefona među zaposlenima, po kojoj samo članovi kolegijuma, odnosno rukovodioci, imaju pravo unošenja mobilnih telefona u Zatvor. To govori o diskreditaciji ostalih zaposlenih, kojima je zabranjeno unošenje i korišćenje mobilnih telefona za vreme rada. Tu je reč o demonstraciji moći elite iz Uprave.

Kolektivci takođe svoju moć demonstriraju preko mesta u stroju i oni su uvek u prvim redovima. Na muzičkim koncertima sve se vidi.¹⁹ U osuđeničkoj trpezariji kolektivci sede sa strane, odnosno na bočnim mestima., kao prvi "među jednakima". Takođe , samo kolektivci smeju da ulaze u dnevni boravak, i da sede prvi ispred TV aparata i da drže daljinski u svojim rukama. Dok su lideri u kafiću. Osuđeni koji nisu u kolektivu su marginalci- "radijator brigada " i oni su izbeženi na hodnik u internatu. Sve se to dešava pred očima stražara, dežurnog u internatu, koji je na sve to ravnodušan.

Neformalne grupe

Da su : "Nosioci neformalnih organizacija neformalne grupe. smatra V. Petković, navodeći da : „ one pak predstavljaju spontano nastale primarne grupe, čiji nastanak nije predviđen ni određen bilo kakvim propisima, niti pak uslovljen nekim eksternim faktorima. Neformalna organizacija je redovan pratilec formalne. Gde god postoji kolektiv, zajedništvo, hijerarhija, vlast, postoji i određena , propisana formalna organizacija. Ona postaje vidljiva naročito pri dinamici grupa, odnosno pri funkcionisanju organizacije.“ Zatvor je po svom unutrašnjem krutom birokratskom ustrojstvu prirodno stanište neformalnog sistema i neformalnih grupa. U zatvorima neformalne grupe se nazivaju osuđenički kolektivi, dok njihov pandam u službeničkoj populaciji su - klike.

---

¹⁹ Muzički koncerti, sem što služe za razbijanje zatvorske monotonije za svakog ozbiljnog istraživača su idealna prilika da se uoči neformalni osuđenički sistem, jer se po mestu sedenja, sve može videti kao " na dlanu". Do bine sede lideri sa svojim kolektivima, a iza njih su članovi . Ugroženi marginalci su u zadnjim redovima.

Koja su glavna obeležja neformalnih grupa : „ Postojanje određenog interesa, on je materijalni supstrat na kome se formiraju...Interesi mogu da budu različiti : ekonomski, politički, ideološki, nacionalni, kulturni, a potrebe njihovog zadovoljenja, motiv je za nastanak neformalnih grupa. ... Sfera njihovog delovanja je skoro neograničena. Njihovi uticaji i međuuticaji su vrlo isprepletani i zamršeni, ali često vrlo snažni. Uloga neformalnih grupa je nekada toliko jaka u procesu donošenja odluka, da postaje odlučujuća na pojedinim institucionalnim nivoima koji su formalno priznati. Zbog toga je osnovni zadatak sociologa da otkrije karakter i suštinu neformalne organizacije... On mora da ispita poreklo , strukturu i delovanje neformalnih grupa.“ (videti . Petković,1979:172-174).

Kako , zapravo, deluju neformalne grupe? V. Petković smatra da : „ One deluju u pravcu ostvarenja usko grupnih interesa, one to dobro prikrivaju ili pak nastoje da ih prikažu i proglose opšte društvenim interesima, tu razliku je veoma teško identifikovati. Ukoliko formalna organizacija zvanično prihvati stavove i zahteve neformalnih grupa, onda opšte društveni interesи bivaju izigrani ili na izvestan način mistifikovani. To se može desiti na svim nivoima odlučivanja, što se na žalost često dešava . Ukoliko duže postaje takva praksa, onda neformalna grupa može da infiltrira svoje članove na ključna mesta procesa odlučivanja i tako osvaja najvažnije procese u formalnoj organizaciji .

Time sve više povećava svoju društvenu moć i uticaj.“ Dakle : „ Stvarna društvena moć i uticaj neformalne grupe u mnogome zavisi od moći i ugleda koji uživaju pojedini članovi neformalne grupe koji u svojim redovima imaju individue sa maksimumom društvene moći i ugleda koji uživaju u formalnoj organizaciji, institucijama i strukturama.²⁰

---

²⁰ Dr. Slobodan Antonić smatra da : „ Svaka institucija je osnovana s namerom da pridonosi održavanju i uspešnom delovanju sistema. Institucije, međutim, nakon osnivanja imaju sopstvenu logiku delovanja, koja je jača od volje osnivača“ On razlikuje četiri razdoblja u životu institucije: 1. **Doba osnivanja;** vlast je za neku

Zajednička bitna karakteristika svih neformalnih grupa je područje delovanja. Sfera delovanja neformalne grupe je skoro neograničena. Ipak, osnovno područje su kadrovska politika i raspodela.²¹ Neformalne grupe su zainteresovane da kontrolišu područje kadrovske politike i da utiču na njihovo vođenje. One je koriste za kao sredstvo za izbor i dovođenje novih ljudi (svojih ljudi), za raspoređivanje na pojedina radna mesta i napredovanje, ali i za odlazak iz organizacije. " (videti : Petković, 1979:175-176).

---

društvenu potrebu utvrdila da nije zadovoljena; obrazuje se posebna ustanova koja će se baviti samo tim pitanjem; na čelo ustanove najčešće se postavljaju obrazovani i društveno posvećeni kadrovi; 2. **Doba efikasnosti**; nakon osnivanja, institucija poletno radi na ostvarivanju zadatih ciljeva; društvena korist od institucije je očigledna; rukovodioci su i dalje posvećeni radu ustanove; 3 **Doba rutine**; rukovodstvo uživa autoritet; postoje stalni modeli rešavanja problema(tzv, standardi)...; 4. **Doba disfunkcionalnosti** ; zbog rutinizacije i formalizacije institucije sve je manje efikasna i počinje da biva disfunkcionalna, tj. da smeta ostvarenju ciljeva sistema, pa postaje izvor nepotrebnog komplikovanja društvenih odnosa i sve više glavno izvorište dezorganizacije u dатој oblasti; državna vlast kad –tad će uvideti i rešiti da nešto preduzme; najpre će promeniti rukovodstvo; novo rukovodstvo će pokušati da reformiše ustanovu , ako u tome uspe, ciklus se vraća u tačku 2; ako ne uspe , vlast će posle nekoliko pokušaja doneti odluku o ukidanju institucije. (Antonić S; 2011; 59-60).

²¹ Neformalna klika u okviru formalnog sistema može uticati na izbor . svog čoveka na neku odgovornu funkciju kao što je načelnička, preko koje mogu da „pomažu svojim ” osuđenima, što je jedan od glavnih izvorišta korupcije u zatvorima. Prodaja radnih mesta osuđenima, davanje tretmana i vanzavodske pogodnosti, što je možda srednji nivo korupcije. Niži nivo korupcije je unošenje mobilnih telefona i droge u zatvore od strane službenih lica. Visoki nivo korupcije su javne nabavke kao i tzv. 'projekti' koji se ne realizuju. Tako je jedno vreme postojala ideja o novoj Upravnoj zgradi....

Vaspitač i osuđenici na tzv. seansi u okviru projekta .

Zatvorski vaspitači

U zatvorima najobrazovaniji kadrovi, vaspitači su isključeni iz procesa odlučivanja, i pretvoreni u izvršioce. Na njihovo mesto neformalno su se uvukli neobrazovani kadrovi , niži službenici sa osnovnom i srednjom školom i preuzeli njihove uloge . Ti službenici

imaju neformalnu moć jer su bliski centrima moći- zatvorskim rukovodiocima (upravniku i načelnicima). Njihov odnos prema rukovodiocima se zasniva na poslušnosti i poltronstvu a ne na znanju i kompetentnosti.

Negativna selekcija među službenicima dovodi do absurdnih i tragikomičnih situacija u kojima su vaspitači degradirani jer se rukovodoci plaše njihovog uticaja i zato ih drže po strani. Nedostatak kompetencije i stručnosti se u zatvorima, među službenim licima, pokriva i prikriva neprirodnom raspodelom neformalne moći pojedinaca, čija uloga u procesu odlučivanja nije u skladu sa njihovim profesionalnim sposobnostima. U zatvorima, se primenjuje tehnologija vladanja u kojoj nesposobni "prolaze" dok se sposobnost i inicijativa kažnjava i sputava. Jer onaj službenik koji radi, može i napraviti grešku, dok oni koji ništa ne rade, su zaduženi za spletkarenja i kritike. To se sve dešava jer je zatvor u osnovi **aktiointelektualna sredina**, koja ne priznaje vaspitni rad. Od vaspitača se očekuje da po potrebi bude rezervni stražar. Doduše nedostatak pravih i stručnih kadrova među vaspitačima, pravih pedagoga dovodi do toga da se različito radi sa osuđenima. Glavna polarizacija među zatvorskim vaspitačima se dešava upravo u njihovom odnosu i shvatanju neformalnog osuđeničkog sistema. Jedni, "liberalniji" smatraju da treba raditi samo sa osuđenima koji su aktivno uključeni u neformalni osuđenički sistem, preko osuđeničkih kolektiva, kako bi se održala ravnoteža u osuđeničkoj populaciji. Za njih su kolektivci "pravi", dok svi ostali osuđeni su nebitni. Malobrojniji vaspitači pokušavaju da se pedagoški odnose prema svima osuđenima, ne praveći razliku između kolektivaca i onih koji nisu u kolektivima. Taj rad je daleko teži jer zahteva od vaspitača da se ozbiljno posveti svakom osuđeniku bez izuzetka.

Dakle, nasilničko ponašanje osuđenih u zatvorima pre svega svoje izvorište ima u sistemskim propustima, pa tek onda nastaje od samih pojedinaca –osuđenika i službenika koji rade u zatvorima.

Sami zatvori odnosno rukovodeća elita i pojedini vaspitači i stražari stimulišu i odobravaju postojanje neformalnih grupa, osuđeničkih kolektiva, preko kojih zavode mir u celokupnoj osuđeničkoj populaciji. Međutim taj lažni mir je zasnovan na kompromisima i ima ogromnu cenu koju najviše plaćaju osuđeni koji hoće mirno da izdržavaju kaznu, a kojih nije mali broj, kao i službenici - stražari i vaspitači koji pokušavaju da profesionalno rade svoj posao. Ne retko se dešava da neformalni osuđenički sistem preko peticija "pošalje" stražara, koji im neodgovara, na karaulu, i *isključuje ga od socijalne interakcije sa osuđenima*. To je praktično najveća kazna za svakog mladog stražara, sem onog koji čeka veliku penziju, ili se odmara od privatnog rada van posla. Institut peticija koji je prošao kod straže vremenom se preneo na vaspitače, pa su osuđeni u valjevskom zatvoru preko peticija pokušali da smenjuju vaspitače. Na to se nastavio i formalni sistem pokretanjem disciplinske odgovornosti , za vaspitača koji je javno progovorio.²²

Tipologija zatvorskih vaspitača

Dosadašnji način rada vaspitača sa osuđenima ali i formalni zatvorski sistem, za svoje potrebe, je iskristalisao nekoliko tipova vaspitača , koji paralelno egzistiraju :

Profesionalac, tip vaspitača koji pokušava da radi posao ne praveći razlike među osuđenima. Profesionalci su najčešće žrtve neformalnih grupa kako osuđenih tako i zaposlenih, jer su i jednima i

---

²² Zatvor , odnosno formalni zatvorski sistem svojom autoritarnom strukturu i autoritarnim rukovodiocima je idealna sredina za sprovođenje mobinga, maltretiranje zaposlenih na poslu. Žrtve mobinga su najčešće vaspitači koji pokušavaju da u svom profesionalnom radu daju svoj lični pečat, kreativnosti, što okoštali i nepoverljivi sistem ne podnosi. Zatvorski rukovodioci od svojih saradnika traže bespogovornu poslušnost ..

drugima "trn u oku", zbog dobromamernih kritika. Često se neformalne grupe udružuju u pokušaju eliminaciju profesionalnog vaspitača. Za zatvorsku elitu, profesionalac nije za saradnju. Dobija etiketu konfliktne ličnosti, ili pojedinca koji nije za timski rad...Ne poziva se na sastanke ...

Kolektivac, je najčešće novi vaspitač, koji ima podršku Uprave, i koji se veoma osiono i nadmeno odosi prema marginalnim osuđenima, i starijim kolegama, skrivajući nesigurnost. Uživa 'ugled' kod kolektivaca, koga ovi koriste za komunikaciju sa upravom. Kada mu kolektivci 'bace kosku' - pogrešnu informaciju , on je prenosi u Upravu.

Jatak, vrsta vaspitača koja je spremna da u svakom trenutku zaštiti i prikrije sve ono što se dešava loše među osuđenima u neformalnom sistemu. Blizak je kolektivcu i oba tipa gaje kult osuđeničkog kruga i podržavaju Neformalni osuđenički sistem-NOS i rukovodeću zavodsku elitu. Kao i demagog koristi okoštale parole.

Pasivac, je onaj vaspitač koji se ne meša u svoj posao i otaljava ga. Njegov posao se svodi na fizičko prisustvo i on čak i ne pamti imena osuđenika. Takav najviše odgovara rukovodećoj eliti jer ne postavlja neugodna pitanja i ne dovodi u pitanje, često, nerazumne odluke. Smatra se da je takav tip vaspitača dobar za saradnju, jer ne postavlja 'teška' pitanja.

Demagog , neprofesionalni vaspitač, koji svoje nerad prikriva minimumom rada a na sastancima izgovara parole, koje drugi žele da čuju. Te parole odnose se uglavnom na diskreditaciju straže. Formalni sistem ne sankcioniše ovaj tip vaspitača, već ga nagrađuje.

Tipologija osuđenika ²³

---

²³ Po vrsti krivičnih dela osuđenike možemo klasifikovati na najbrojnije razbojниke i osuđene koji imaju veze sa Psihoaktivnim supstancama (narko – dileri, korisnici ..) , ubice, osuđene koji potiču iz izbegličkih porodica i u poslednje vreme sve prisutniji osuđene koji pripadaju militantnim navijačima.

Kolektivci : Osuđenici koji su članovi kolektiva, dobijaju svojevrsni 'imunitet 'od formalnog sistema, preko koga im se u mnogim situacijama ' gleda kroz prste '. Prema njima su kazne u disciplinskim postupcima blaže, a napredovanje u tretmanu nije u skladu sa njihovim ponašanjem, već po stepenu moći, odnosno mogućnosti uticaja na druge osuđenje.

Bivši kolektivac: je osuđenik koji je iz nekog razloga izbačen iz kolektiva, jer je prekršio napisano pravilo, osuđenički kodeks. njega najpre bojkotuju, i ostavljaju na milost i nemilost formalnom zavodskom sistemu, koji ga može izmestiti sa kruga, ili ga ostaviti u ugroženoj poziciji.

Marginalci: Ugroženi osuđenici po definiciji, je onaj osuđeni koji u sklopu svoje ličnosti ima submisivnost, kao glavnu karakternu osobinu . On je podjednako snishodljiv, kako prema službenim licima tako i prema jačim od sebe. Po prirodi je povučen, i ne pripada osuđeničkom kolektivu. Nalazi se u ulozi "sudopere", i jačima od sebe pere čarape, gaće.

Silovatelji: Osuđenik po vrsti izvršenog krivičnog dela. Po napisanom osuđeničkom kodeksu, među ugroženim osuđenima se nalaze oni koji su počinili krivično delo silovanja. Nisu omiljeni u osuđeničkoj populaciji, u kojoj po pravilu nailaze na hladan prijem, koji podleže sankcijama: počev od bojkota, preko zadirkivanja, do fizičkih sankcija.

Cinkaroši : Osuđenici koji su tokom istražnog postupka i suđenja, izdali svoje saučesnike, odnosno priznali izvršenje krivičnog dela, takođe su nepopularni, među drugim osuđenicima, jer su 'namestili' svoje saučesnike. Oni obično traže, premeštaj u drugu ustanovu, ili izdvajanje u mirniji deo zatvora, kako ne bi došli u sukob sa svojim saučesnicima. Oni se podvode pod širi pojam 'cinkarenja', dok u zatvoru postoje cinkaroši po profesiji, koji za to dobijaju neke privilegije od službenih lica, pre svega straže.

Narkomani : u NOS-u , ne podnose narkomana, jer je labilna ličnost, i može da bude laka meta, formalnog sistema za dobijanje informacija, odnosno da naruši princip "ometre"

Psihopatska ličnost : osuđeni na nepogrešiv način prepoznaju osuđene koji imaju poremećaj u ponašanju, i koje forenzični psihijatar Božidar Dželebdžić” naziva – izopačene (“devijantne”) psihopatske ličnosti , koje ”krasi ” grazimvost, samoživa želja za prisvajanjem i posedovanjem, bezobzirnost, lukave poslovne veštine kao vrhunsko ljudsko umeće, dok društvene odnose uspostavljaju kupovinom i prodajom svega, pa i sopstvene ljubavi”.(Kostić, 2002 : 143-144)

Ugroženi iz osvete: U ugroženoj poziciji, se nalazi i osuđenik koji je u zavadi još od ranije(pre zatvora) sa nekim jakim osuđenikom koji je u kolektivu. Dešava se u praksi da, iako formalni sistem zaštiti osuđenog u zatvoru, da osveta stigne njegovog brata na slobodi, što upravo govori o jačini neformalnog osuđeničkog sistema i njegovim ’pipcima’ , koji dosežu i van zatvorskih zidina, i sankcionišu članove porodice.

Bivši milicioneri: Ugroženost bivših milicionera , koji se nalaze na izdržavanju kazne, sa trendovima u društvu je doživela, metamorfozu. I dok su ranijih godina oni bili u ugroženoj poziciji, sada se uloga promenila, pa ne retko se dešava da bivši milicioneri budu oberučke prihvaćeni od NOS-a, gde mogu imati i lidersku ulogu.

Zatvor kao škola kriminala

Svaki osuđenik- povratnik ponaosob je proizvod institucija kroz koje je prošao, počev od Centara za socijalni rad, domova za nezbrinutu decu, KP Doma, policijskih stanica, sudova. ***U tom hodu kroz institucije*** oni su oblikovali poželjno i naučeno ponašanje koje ih ne spremi za život van totalnih ustanova. Nažalost, mnogi od njih su prinuđeni da naprave nova krivična dela, jer nisu osetili adekvatnu sankciju niti prošli kroz pravi sistem discipline.²⁴

---

²⁴ U nevidljivom kriminalnom školskom sistemu,postoje predškolske ustanove kao što su Dom u Beogradu ”Vasa Stajić” u Knjaževcu i Nišu, VPD-om Kruševac je Osnovna škola kriminala, valjevski zavod za maloletnike je srednja škola, sa različitim smerovima : krađa, droga, nasilništvo, razbojništvo. Dok su pravi kriminalni fakulteti : KPZ u Sremskoj Mitrovici, KPZ u Nišu i ” Zabela ” u Požarevcu, gde postoji i jedini zatvor za žene u Srbiji

Osuđeni su u zatvoru usavršili 'naučeno ponašanje', odnosno vrlo malo je potrebno da osuđeni odglumi da je dobar. M. Kostić opisuje model poželjnog ponašanja koga se pridržava većina osuđenika imajući korist: „ Na taj način se nagrađuje svako , a najčešće preterano i lažno, prilagođavanje starešinama zatvora i njihovim stavovima, a ulizice i poltroni, valjda po nekoj sličnosti s realnim životom ,izvlače premije, koje ih bar na neko vreme izvlače iz robijašnice“ . (Kostić, 2008: 75)

Na ovaj zanimljiv, ali nedovoljno proučen, fenomen skreće pažnju i profesor Škulić: „U kriminalističko-taktičkom smislu, treba istaći da društvena reakcija koja sledi u odnosu na prvobitno delinkventno ponašanje, u slučaju kada se ogleda u institucionalizovanju maloletnog delikventa, može da dovede, što se u praksi sve više zapaža, ne do njegovog popravljanja, već čak do daljeg uobličavanja njegovog delinkventnog statusa, kroz uticaj koji se vrši od strane drugih iskusnijih delinkvenata u ustanovama, kada dolazi ne samo do izraženih "kriminalnih infekcija", već se takve interakcije izražavaju i kroz "usavršavanje delinkvenata početnika", koji razvija nove kriminalne tehnike, upoznaje sa novim *modus operandi*, zbog čega se ponekad ustanove u kojima se izvršavaju krivične sankcije ...nazivaju ' školama kriminala' ili gde se održavaju 'seminari' delinkvenata.“ (Škulić,2003:39).

O 'valjevskoj školi kriminala' prvi je javno progovorio bivši direktor Uprave za izvršenje zavodskih sankcija Miloš Janković: „ Kad maloletnik prođe kroz KPZ Valjevo, izlazi kao pečen kriminalac. E, pa tu praksu čemo ukinuti“ . On je u izjavi za „Nedeljni Telegraf“ opisao kakvo je stanje zatekao u avgustu 2005 kada je posetio KPZ Valjevo : „ U zatvorskem krugu sam video zemunice. U njima su se ljudi bukvalno krili od lokalnih zatvorskih bandi i njihovih neformalnih vođa, koje su sve osuđene koji nisu bili sa njima maltretirali, šikanirali, prebijali pa čak i silovali. Ne zato što su homoseksualci , već da bi dokazali koliko su moćni.

Osuđenici su se krili gde su stigli pa i pod zemljom. U iskopanim zemunicama držali su stolove i stolice. Bolnica je imala mnogo više pacijenata nego što ih je zaista bilo bolesno. Naravno, među pacijentima je bilo i onih koji se kriju. Sa druge strane u jednom objektu-kotlari, našao sam i video – rikorder , kompjuter, specijalni ležaj sa tri kasete prepune parfema, toaletnih voda i vrhunske kozmetike. Pitao sam zaposlene čije je to.: „ Tu spava dežurni u zimskom periodu“, usledio je odgovor, a bila je sredina avgusta. Gledao sam svog podređenog i nisam mogao da verujem da on mene gleda i tako očigledno laže . Pitao sam drugog, odgovorio je isto. Pa trećeg pa sve do šestog . Konačno šesti stražar mi je priznao da to koristi jedan od najpoznatijih valjevskih osuđenika.“²⁵

Rukovodeća elita zatvora, ipak, na problem neformalnog grupisanja gleda ' konstruktivnije '. Tako jedan od rukovodilaca valjevskog zatvora u feljtonu o srbijanskim zatvorima za „Politiku“ kaže: „ Nekako su tu glavna beogradsko – čačanska i kraljevačko- kruševačka grupa. Ima i nekih negrupisanih . Mi znamo ko стоји на čelu tih struktura i to se ne krije. čak i oni sami dolaze kod nas, mi razgovoramo sa njima. Oni imaju svoje zahteve koje mi ne možemo do kraja da ispunimo,ali imaju i vrlo konstruktivne želje. Mislim da je taj odnos dobro izbalansiran i u interesu je ove ustanove. I još nešto:možda je preambiciozno ako kažem da mi to sve držimo pod kontrolom.

---

²⁵ „Nedeljni telegraf“, Intervju sa Milošem Jankovićem ,17.11.2004g.

Željko LJ. Krstić

Možda baš ti dečaci drže situaciju pod kontrolom jer su sami shvatili da im se ne isplati da mnogo talasaju, jer onda represija izbjije u prvi plan, a pogodnosti se redukuju.“²⁶ Dakle, cilj ovoga rada je da se u našim zatvorima konstruktivno i adekvatno počne rešavati jedan od glavnih problema, prepoznavanje objektivne ugroženosti osuđenih, koja se često putem manipulacije od formalnog sistema amortizuje na pogrešan način, skrivajući i stavljajući pod tepih.

Neformalna grupa tzv. osuđenički Seljački kolektiv

---

²⁶ Videti : „Politika“ , feljton o zatvorima, 29.03.2005 g.

..... **ZATVORSKO DUPLO DNO**

Uvod

Ono što se nameće kao prvi utisak, nakon ulaska u valjevski zatvor jeste nepodnošljiva lakoća života u njemu. Međutim, u dubinama tog poretka postoji određena dinamika, koju je u prvi mah teško uočiti. Saznanja koja čovek/istraživač stiče s protokom vremena tiču se pre svega neformalnog osuđeničkog sistema, pod čijim okriljem se dešavaju razne patološke i destruktivne pojave u kojima, pored osuđenih, učestvuju i zaposleni. Ono što je možda osnovna nit koja spaja osuđene i zaposlene u zatvoru je postojanje određenih univerzalnih principa, koji se podjednako odnose na sve aktere u 'zatvorskem loncu.'

Od samog početka rada u zatvoru, na radnom mestu vaspitača, posebno me je interesovalo da li postoji neki posredan način da se dopre do jezgra neformalnog osuđeničkog sistema, odnosno «zatvorskog duplog dna». Naglašavam, posredan, jer sam odmah uočio da osuđeni veoma slabo dolaze kod vaspitača, a još slabije pričaju o stvarima koje im se dešavaju u zatvoru. Prva ideja koja mi se nametnula bilo je da se do 'zatvorskog duplog dna' može stići posmatranjem neverbalne komunikacije u zatvoru. Jer, kako kaže N. Rot : „ Bez praćenja i razumevanja neverbalne komunikacije mi ne možemo u potpunosti razumeti socijalno ponašanje ljudi. Neverbalna komunikacija je sastavni deo socijalnog ponašanja.“ (Rot, 1982). Međutim, s vremenom se ispostavilo da je neverbalna komunikacija, iako bitna, sporedni put u onome što me je interesovalo. Rešenje se zatim nametnulo gotovo samo od sebe: pred sobom sam, naime, imao osuđenička pisma koja sam, kao vaspitač, morao čitati, odnosno cenzurisati.

Svakako, neizbežno se postavlja pitanje etičnosti upotrebe pisama, kao nečeg intimnog, što se nipošto ne bi smelo zloupotrebljavati. Tu moralnu dilemu sam razrešio i odlučio da pisma ipak iskoristim kao izvor podataka, iz uverenja da će moja analiza ići u prilog mnogobrojnim ugroženim osuđenicima, kojih ima u svim zatvorima. S druge strane, cilj mi je da preko analize sadržaja osuđeničkih pisama demistifikujem zatvorski sistem, koji se nalazi na društvenim marginama. Upravo osuđenička pisma, ali i pisane izjave, predstavljaju 'dušu' zatvora do koje je, ponavljam, teško doći. Tako je, Jelena Špadijer Džinić, pripremajući svoju knjigu : „Zavoreničko društvo“ , do podataka o društvenim ulogama među osuđenicima došla **koristeći neformalne intervijue sa osobljem i zatvorenicima.**

Pisma kao vrsta izvora takođe imaju svojih manjkavosti, pogotovu ako sami osuđeni znaju da im se pisma čitaju, pa ih često koriste za komunikaciju sa vaspitačem, odnosno formalnim zatvorskim sistemom. Zbog tog ograničenja, najbolji način dolaska do 'zatvorske duše' jesu autentične zatvorske priče, kako sadašnjih tako i mnogobrojnih bivših osuđenika. Kao pouzdan izvor prilikom dobijanja realne slike o zatvorima svakako mogu poslužiti i zatvorski penzioneri, koji bi mogli da razjasne mnoga sadašnja zatvorska dešavanja.

Teorijska osnova

Da bi se razumeo zatvorski sistem, svakako najpre treba navesti Gofmanovu definiciju „totalnih ustanova“, u koje on uključuje i zatvore: „ Totalna institucija je mesto stanovanja i rada gde veliki broj pojedinaca sličnog položaja, na duži vremenski period odsečenih od šireg društva, zajednički vodi život u zatvorenom prostoru, pod kontrolom formalne uprave“. (nav. prema: Spasić, 1996: 85). Ipak, najsveobuhvatniju definiciju zatvora dao je Mišel Fuko, u svom delu Nadzirati i kažnjavati. On navodi nekoliko definicija zatvora. Najpre,: „

Zatvor je malo strožija kasarna, nemilosrdna škola, sumorna radionica” (Fuko, 1997: 261), ali i: „ omnidisciplinarna institucija, čije je dejstvo na jedinku celovito i potpuno, to je neprekidna disciplina”. (Fuko ,1997, str. 265).

M. Fuko takođe iznosi ekonomsko-moralnu opravdanost kaznenog sistema : „ ...koji obračunava kazne u danima, mesecima i godinama uspostavljući kvantitativnu jednakost između krivičnih dela i dužine kazne u zatvoru. – Čovek je u zatvoru da bi otplatio svoj dug . “ (Fuko ,1997, str. 265). Upadljivo je da je kazneno-popravna kolonija za mlade Metre, koja je otvorena u Francuskoj 22. januara 1840. godine – koju opisuje Fuko – po svojoj postavci veoma slična Kazeno-popravnom zavodu za maloletnike u Valjevu, otvorenom 125 godina kasnije u našoj zemlji. Naime,: „ ..pri ulasku u koloniju dete se podvrgava preispitivanju ličnosti, kako bi se stekla slika o njegovom poreklu, statusu njegove ličnosti, prekršaju koji ga je doveo pred sud i u svim prestupima koje je počinio u svom životu. ” (Fuko, 1997: 338).

U valjevskom zavodu takođe postoji Odeljenje za ispitivanje ličnosti, gde se novoprdošli osuđeni podvrgava ispitivanju ličnosti od strane sociologa i psihologa, ali i zdravstvenom pregledu od strane lekara. Tom prilikom, svakom osuđenom se otvara Penalni dosije u kome se, kao i u Metreu,: „ vremenom beleži sve što se tiče svakog štićenika ponaosob ” (isto, 339). Sličnost između valjevskog i zatvora u Metreu je i postojanje starešina, vaspitača i poslovođa koji su u Metreu: „ morali da žive zajedno sa štićenicima, nosili su uniforme koje su bile skromne kao i štićeničke, štićenike nisu nikada napuštali, nadzirući ih i danju i noću”. (isto, 339). Međutim, za razliku od valjevskog zavoda, u Metreu : „ buduće osoblje obučavano je veštini uspostavljanja i održavanja odnosa moći. Osoblje se obučavalo u specijalnoj školi, gde je glavni deo programa bio da se budući kadrovi podvrgnu istoj onoj obuci u svim vrstama prinude kao i sami zatvorenici.“ (videti : Fuko,1997, 339).

M. Fuko navodi sedam univerzalnih maksima o zatvorskem ustrojstvu, na koje se, makar deklarativno, poziva i valjevski zavod za maloletnike:

1.Načelo prevaspitanja: Prevaspitavanje osuđenika, kao osnovni cilj kazne, predstavlja sveto načelo koje je sasvim izričito prisutno u nauci i pogotovo u zakonodavstvu. Kazni oduzimanja slobode glavni cilj je prevaspitavne osuđenika i njihov povratak u društvo....

2. Načelo razvrstavanja: Zatvorenici moraju biti usamljivani ili bar, razvrstani prema krivičnoj težini dela, ali pre svega prema godinama, sklonostima, tehnikama koje se nameravaju pripremiti za njihovo prevaspitavanje i fazama njihovog preobražaja....

3. Načelo modifikovanja kazni: Primjenjuje se progredirajući režim, da bi se tretman zatvorenika prilagodio njihovom ponašanju i napretku na putu prevaspitanja. Taj se režim kreće od zatvaranja u ćeliju pa do delimične slobode....

4.Načelo rada kao prava i obaveze: Rad mora biti jedna od glavnih osnova za preobražaj i postepenu socijalizaciju zatvorenika. Kažnjenički rad ne sme se smatrati dodatnim i otežavajućim vidom kazni. Svaki osuđenik ima obavezu da radi...

5. Načelo obrazovanja u zatvoru: zatvorski režim mora, bar delimično, da kontroliše i nadzire stručno osoblje koje je u moralnom i stručnom pogledu kadro da se stara o pravilnom vaspitanju jedinki...

6. Kaznu zatvora moraju pratiti mere nadzora i pomoći, sve dok se bivši zatvorenik konačno ne uključi u društvo. (Fuko, 1997: 305-307).

Fuko je takođe pokazao da je ostao nedostižan u poznavanju suštine zatvorskog sistema. Po njemu, : „ zatvorski sistem, sa svojim hijerarhijskim ustrojstvom, omogućava regrutovanje krupnih prestupnika. On organizuje ono što bi se moglo nazvati životnim putem kroz disciplinske institucije.²⁷ U okviru samog sistema istim mehanizmom se stvara poslušnost i organizovano prestupništvo.“ (Fuko, 345).

---

²⁷ U našoj zemlji ne postoji nijedna institucija koja bi se bavila recidivom kao ozbiljnim problemom, ne samo zatvorskog sistema. Problem se komplikuje time što osuđenik koji je boravio u vaspitnim ustanovama, i kome su izricane vaspitne mere,

Jer, „ako je tačno da zatvor kažnjava prestupništvo, ono se i stvara baš u okviru tog sistema i zahvaljujući njemu, da bi se krug ponovo zatvorio. Zatvor je samo prirodni produžetak, stepenik više u toj hijerarhiji koja se prolazi, korak po korak. Prestupnik je proizvod institucije” (Fuko , 346).

M. Fuko zaključuje nešto što je u našem sistemu izvršenja krivičnih sankcija više nego očigledno: „ Kriminal se ne rađa na marginama, kao posledica isključivanja i izgona iz društva, nego upravo sve neminovnjem uključivanjem u njega, sve upornijem nadzoru, sve većoj i jačoj disciplinskoj prinudi. Zatvorski arhipelag omogućava da se u dubini društvenog tela stvori prestupništvo polazeći od sitnih nezakonitosti, da se zatim one potčine tom prestupništvu, da se zatim organizuje specijalizovani kriminal.“ (Fuko, 1997, 346-347).

Funkcionisanje valjevskog zatvorskog arhipelaga

Radi uočavanja matrice odnosa između neformalnog osuđeničkog sistema i formalnog zatvorskog, pre svega uprave, može poslužiti navod iz knjige Dobrivoja Radovanovića „Čovek i zatvor”, u kojoj autor izuzetno dobro uočava taj odnos: „ U kaznenim ustanovama u kojima postoji izrazita orientacija na izrazitu kontrolu i održavanje reda, formalni sistem i sam nesvesno potpomaže prihvatanje nekih karakteristika zatvoreničkog društva (neformalnog osuđeničkog sistema, u daljem tekstu: NOS, prim. Ž.K.) . Zbog opsesije redom i mirom pojedini delovi tog sistema (uprava, služba obezbeđenja) koriste

---

po dolasku na izdržavanje kazne u KPZ Valjevo je neosudivan. Ipak, on se tretira kao **penološki povratnik** koji se razlikuje od onog kome je prvi put suđeno i koji se prvi put nalazi u zatvoru zbog krivičnog dela...

neformalnu strukturu moći²⁸ da bi taj red i mir održali, a za uzvrat nosiocima te moći (liderima neformalnih osuđeničkih grupa) dodeljuju bolji posao, bolji smeštaj, omogućavaju pristup značajnim informacijama i slično. Na taj način formalni sistem pruža podršku i priznanje hijerarhijskoj organizaciji zatvoreničkog društva, a preko nje i društvenim odnosima koji postoje ili se razvijaju unutar osuđeničkih neformalnih grupa. “ (Radovanović, 1992: 35).

Upravo ovaj odnos između osuđenika i uprave koja rukovodi zatvorom dovodi do toga da: „kontrola nad osuđenicima postaje primarna funkcija zatvora a prevaspitanje je, ukoliko ga opšte ima, u sasvim drugom planu.“ (Radovanović, 1992: 36). U valjevskom zatvoru postoji takođe marginalizovana vaspitna služba, koja je, zbog mnogobrojne straže, skoro nevidljiva.

Vaspitači se nalaze, po sistemu 'čekića i nakovnja', između osuđenih i uprave. Oni služe zatvorskoj upravi da potpisuju, dakle formalizuju, odluke koje su zatvorski rukovodioci već unapred doneli. Koliko je obesmišljen posao vaspitača u valjevskom zatvoru najbolje govori podrugljiv naziv “poštari”,²⁹ kako osuđeni nazivaju svoje vaspitače. To je, u stvari nekada bio, najvidljiviji vaspitački posao: odnošenje i donošenje pošte, koja se usput i cenzuriše, što osuđenima najviše smeta. Ali, upravo ti poštarski poslovi ruše svaki pokušaj da vaspitač izgradi autoritet kod osuđenika. Oni u vaspitnoj službi vide uslužni servis. Tačnije, čitava vaspitna služba u valjevskom zatvoru pretvorena je u uslužni servis, kako zatvorskoj upravi tako i osuđenima.

---

²⁸ „Neformalne strukture se moraju pojaviti u svim formalnim organizacijama koje su prevelike i previše ukalupljene da bi dozvoljavale preko formalnih komunikacijskih kanala prisne odnose među ljudima, a naročito u onim organizacijama u kojima postoje znatna neslaganja između interesa formalne strukture i interesa njениh članova (osuđenih-službenika, prim. Ž.K.). ” (Jezernik, 1972: 155).

²⁹ Osuđenička pošta se od 2005 g. ne cenzuriše niti čita, samo se otvara.

Posao vaspitača posebno degradira činjenica da se oni izostavljaju iz komunikacije između uprave i osuđenih. Tu su i osuđenički kolektivi koji predstavljaju jezgra N.O.S.-a. U stvari, celokupna osuđenička populacija je veoma oštro polarizovana na osuđene koji su u kolektivu, tzv. «kolektivce», i one koji to nisu – "marginalce" ili "autsajdere".

U valjevskom zatvoru, zapravo, ne funkcioniše Fukovo načelo izolacije. On upozorava: "Zatvor od zločinaca koji su zajedno ne sme da stvori homogenu i solidarnu ekipu" (Fuko, 1997: 266). Formalni sistem zatvora stvara osuđeničku elitu i legalizuje maltretiranje marginalaca. U jednom prosečnom zatvoru postoji osuđenička elita koja, preko formalnih radnih mesta na koje je raspoređena od strane Uprave, koristi prostore kao svoje lične "teritorije".³⁰

Osuđenička elita se i bukvalno izdigla iznad većine osuđenih, pa i zaposlenih, boraveći na spratovima stacionara, škole, Doma kulture. Članovi elite su isključeni iz bilo kakvih radnih aktivnosti., i predstavljaju glavnu sponu između osuđeničkih kolektiva i uprave. Članovi elite po pravilu nisu i lideri osuđeničkih kolektiva; ovi su, pak, sa jedne strane okruženi svojim vojnicima, preko kojih maltretiraju i reketiraju marginalce, a s druge strane, preko članova osuđeničke elite, imaju direktnu komunikaciju sa upravom. Glavno izvorište N.O.S. u zatvoru je Odeljenje za ispitivanje ličnosti, u kome najviše vremena sa novoprdošlim osuđenicima provodi redar, koji je takođe osuđenik. U prijemnom odeljenju N.O.S. vrši diferencijaciju novoprdošlih na kolektivce i marginalce.

---

³⁰ „Pojam teritorije pokriva sve ono na što pojedinac u dатој situaciji polaže pravo kao na svoje i što kontroliše postupcima ritualne zaštite (osuđeni to rade pojačavanjem muzike u svom kafiću, ili preglasnim slušanjem TV programa, prim. Ž.K.). Povreda nečije teritorijalnosti predstavlja ritualni prekršaj i kažnjava se ritualnim sankcijama [recimo, umesto kucanja na vrata, pojedini osuđeni lupaju, i tako prave ritualni prekršaj ugrožavajući vaspitačevu teritorijalnost]” (Gofman, nav. prema Spasić, 1996: 68).

U Prijemnom odeljenju, u kome osuđeni provode 30 dana, vrše se uticaji kako formalnog zavodskog sistema, koji sprovodi procenu ličnosti novog osuđenika, tako i N.O.S-a, koji procenjuje da li će neko biti u kolektivu ili ne.³¹ O tome, pored zemljačke linije, koja je bitna "viza" za kolektiv, odlučuju i bogati paketi od kuće, ali i kriminalni "pedigre" koji se mora dokazati - "bodenjem" (ubodi oštrim predmetom u telo, najčešće stomak) ili "štangliranjem" (udaranje metalnom štangom u glavu) nekog marginalca.

Osuđenički kodeks

Svi osuđeni u zatvoru, bez obzira da li su kolektivci i marginalci, drže se nepisanih pravila ponašanja, odnosno osuđeničkog kodeksa. Evo kako jedan osuđeni, koji je u zatvoru zbog razbojništva, navodi osnovna upustva za savladavanje zatvorskog života: "Pazi šta radiš i nemoj verovati nikome. / U zatvoru ne postoje prijatelji. / Nemoj se nikada poveravati nikome, jer se to često zloupotrebljava. / Ne veruj onima što te previše teše. / Mnogi su sa tobom što iz koristi, ili straha ili jednostavno dosade. / U zatvoru se svi po sili upoznaju. / Ostani isti do kraja, nemoj se plašiti 'kruga', jer su to ljudi. / Osnovni 'kompleks' je preterano druženje sa vaspitačem - treba iznaći balans između robova i vaspitača. / Slušaj šta pričaju stariji po stažu, i šta rade od toga što kažu. / Tu postoji spektar različitog ponašanja i vremenom se izabere najpogodniji. / Nemoj biti ni u čemu najbolji ni najgori, zlatna sredina je najbolja. / Deli sa onima

---

³¹ Jer, novoprdošlom osuđeniku «ne preostaje ništa drugo na početku - ako ne želi da stalno trpi stalne sankcije - nego da prihvati propise grupe (kolektiva) zdravo za gotovo i da ih sledi bez dvoumljenja. Jer, na "novajliju" se uvek gleda sa podozrenjem. On tek treba da se pokaže i dokaže kao vredan član... Zanimljivo je da u svim sredinama postoje u osnovi slični ceremonijali, prilikom prijema novih članova u jednu zajednicu. Zajedničko u svim ritualima je stvarno ili simboličko stavljanje na probu onoga koji pretenduje na članstvo"(Stojić, 1972: 179).

koji dele sa tobom. / Ako navikneš ljude da im daješ, jednom im ne daš, odmah će te huliti i kuditi. / Nemoj se truditi da baš sve čuješ i vidiš. Sutra će neko 'pasti' za nešto i može tebe pozvati da ti imaš veze sa tim. Zanimaj se ali ne preterano. / Što treba reći će ti, što ne –neće. Tako, od toga što ti kažu ti pitaj što nije jasno. / Radi neke vežbice i održavaj se. / Napravi redosled događanja za svaki dan u nedelji. / Balans je najbitniji.» Isti osuđeni opisuje šaroliku osuđeničku populaciju: "Galerija likova je neverovatna koja se može videti. Tu su od pedofiličara, javnih pedera, cinkaroša, 'pički' do psiho-poremećenih. Stvarno dobra sredina da čovek ode u aut. Sve se vrti oko zajebavanja i zatvorskih intriga. Sve u svemu bljak. Odlično sam primljen u četrnaestčlani kolektiv koji je najači u domu". Prijem novopridošlog osuđenika u kolektiv zasnovan je na "dejstvu uzajamnih očekivanja"³² i njegovoj promeni ponašanja i primeni osuđeničkog kodeksa.

„Mnogo smo jaki”

Po Gofmanovom dramaturškom modelu, "kolektivci", kao pripadnici neformalnog osuđeničkog sistema, zapravo su tim. U zatvoru, sem osuđenika, svoje timove imaju stražarske smene, na čelu sa "kapitenom"-nadzornikom, zatim vaspitači, radnici uprave... Gofman, naime, smatra da "svaki član tima (kolektiva, pr.Ž.K.) nužno ima pristupa raznovrsnim pozadinskim informacijama, koje se radi verodostojnosti predstave (maltretiranje marginalaca, organizovanje bekstva), moraju držati u tajnosti od publike (u slučaju zatvora to su najčešće stražari ili vaspitači). Otuda se u okviru tima (osuđeničkog

---

³² "Mnogo veće promene se odigravaju u ponašanju pojedinca kada pristupi grupi u kojoj dobija određenu ulogu i položaj i dužan je da poštuje niz pravila ponašanja... Promene ponašanja nastaju pod dejstvom uzajamnih očekivanja koja se postepeno formiraju kod članova grupe u skladu sa funkcijama koje obavljaju u ostvarivanju zajedničkog cilja... Uzajamna očekivanja se vremenom toliko stabilizuju da dobijaju karakter grupnih normi, kojima se regulišu prava i obaveze članova i njihovi međusobni odnosi" (Stojić, 1972:173-174)

kolektiva) razvija neka vrsta familijarnosti, osećanja zajedništva u odnosu na publiku (stražu). Posedujući potencijalno diskreditujuća znanja (ko koga maltretira i reketira) svaki član tima (u našem slučaju osuđenik) je u položaju da, nekim oblikom neodgovarajućeg ponašanja (potkazivanjem-cinkarenjem), izniveri zajedničku predstavu.“ (Goffman , nav. prema: Spasić, 1996: 48). Gofman nam zapravo otkriva u čemu je tajna homogenosti i monolitnosti osuđeničkih kolektiva: „ preduslov dobrog timskog delovanja je disciplina i lojalnost prema zajedničkom poduhvatu. ” (isto, Goffman : 49).

Sa primenom Gofmanovog dramaturškog modela na zatvorsku populaciju postaje jasno zbog čega su cinkaroši i bivši kolektivci koji su izbačeni iz kolektiva izloženi najvećim pritiscima od strane agresivaca. Da vidimo kako sami osuđenici doživljavaju svoje kolektive i šta im oni znače u zatvorskome životu.

„Ovde se osuđeničke ekipe nazivaju kolektivima, meni je to ružno. Podseća me na neku fabriku. Ima nas petnaestoro, mi smo prava banda. Ja svoje nazivam ekipa i to beogradska. Mnogo smo jaki, nema nas previše ali smo provereni igrači.³³ Važno je da ostaneš istrajan. Čuvaj se murije. Drži se rečenice Don Vita Đenovezea – 'sto ih više likvidiraš, veća je šansa da preživiš!'. Inače na krugu ja nisam izdržao ni metar dana, odmah su počeli da me teraju da ih povređujem. Beogradska ekipa u zatvoru je mnogo jaka,ostatak zatvora su mindže koje pokušavaju da naprave neko ime ovde. A kada dobiju po guzi onda cinkare kod murije da ih skloni na sigurno. Zbog toga se nerviram, same kučke, samo laju i ništa više. Jedva čekam da izadem i da pronađem dušmane moje i tvoje. Brate nije toliko loša robija, zato što ovde nema baterija, ili si maša ili snaša.U CZ-eu sam pet puta bio vezan lancima i ovde sam nastavio tu tradiciju. Bratiću, spevao sam ti jedan stih: Kad sam bio mali znao sam svoj pravac / oni bili pubovi a ja

---

³³ „Poštovanje normi u grupi je mnogo važno jer članovi mnogo više zavise jedni od drugih“(Stojić, 1972: 175).

kriminalac. / I tada su mene jurili po gradu / izdali mi poternicu a ja vato džadu.”

Jedan od osnovnih oblika dinamike unutar NOS-a jeste smena dominacije kolektiva, kao i nestajanje jednih i nastajanje novih. Na to najviše utiče formalni zatvorski sistem, koji, recimo, razbijanjem jednog agresivnog kolektiva može da utiče i kanalise stvaranje miroljubivog kolektiva. Ipak, agresivnost kolektiva nastaje i sa njegovim uvećavanjem. Jedan od lidera II kolektiva ovako razmišlja: “Od kako sam u zatvoru na robiji, shvatio sam mnogo toga i video ko su ljudi ustvari. Meni ne trebaju lažni prijatelji, treba mi prijatelj koji neće nikad da me izda i na koga ču moći uvek da se oslonim. Takvih je ljudi malo... Ovde mi je skroz dobro. Treniram redovno i fino sam se nabacio. Ovde imam jaku ekipu. Mi držimo dom, sve ostale smo šikanirali, mora da se zna ko gazduje. Ovde je onaj što je bio sa mnom u delu i što je pričao protiv mene, i njega sam šikanirao i on je dobio svoje (izbačen iz kolektiva).³⁴ Sve dušmane u pakao. Ja idem ka vrhu a ne ka dnu. Ne može ništa da me porazi i da me uništi, ja uvek izlazim kao pobednik. Doći će dan kada ćemo ludo da se zezamo i da pravimo lude akcije. Spremi se i čekaj me da spržimo sve što je pred nama.”

Njegov prethodnik, takođe lider II kolektiva, ovako razmišlja:

„Ugojio sam se osam kilograma, još samo noge da popravim... Jedva čekam da izađem, ima da divljamo kao nikad do sad... Ovo i nije zatvor, više mi liči na neki studentski dom, samo da ima riba. Ja sam brate odlično, bio sam u samici, sad sam u izolaciji, i tu ču da budem tri metra. Ovde ništa ne radim, po ceo dan slušam muziku, zezam se i treniram. Ja sam u kolektivu sa Pazarcima i Kraljevčanima, najjači smo, ima nas 14 i držimo sve pod kontrolom... Pa ko može da me gotivi,

---

³⁴ Podelu na I i II sam napravio da bi se uočila razlika, prava podela u osuđeničkom neformalnom sistemu je na tzv. "Beogradski" Prvi i tzv. "Seljački kolektiv". Drugi "Strogim kažnjavanjem, zbog odstupanja od osnovnih normi, grupa se obezbeđuje od dezintegracije koja je neminovna ako olabavi mreža očekivanja među članovima" (Stojić, 1972: 175).

može samo iz strahopoštovanja. Moja ekipa drži dom. Mi se pitamo za sve, drugi mogu samo da slušaju. Pripisuju mi i to da sam ja vođa kolektiva, da se moja reč poštije, da sam glavni, da se neki od osuđenih kriju od mog pogleda, da beže kad ja prolazim“.

Kolektivci najviše vremena provode u zatvorskoj teretani, gde besomučno dižu tegove. Lider³⁵ I kolektiva iznosi svoje viđenje: “Što se tiče zatvora, nije loš. Do podne treniranje, po podne blejaža u kafiću i malo šetnje po krugu i to je to... Inače, dosta sam se popravio, imam 93 kilograma, iz bendža izbacujem 140 kilograma, ruka mi je 45, što nije loše... Ovde ima komplet teretana.” Ipak, nije za sve “robija banja“.

Oni koji nisu u kolektivima sve to drugačije doživljavaju: „Ovde se svi dele u kolektive, odnosno bande ili ekipe. Valjevci sa Valjevcima, Beograđani sa Beograđanima, Zemunci sa Zemuncima. Ja nisam ušao u beogradski kolektiv jer ne želim probleme. Kažem ti da ovde nema nikog kako treba. Sve sami paraziti.³⁶ Tako brate da sam sam. Ovaj zatvor nije za mene. Uslovi su dobri. Hrana, onako, ni dobra ni loša. Dosta mojih drugova iz CZ-a ide za Mitrovicu, tako da će i ja, možda. Ja ovde nemam ni jednog prijatelja i druga. Ponovo sam počeo da palim. Kako da ne pušim kad imam devet godina robije. Nokte sam od nerovoze pojeo. Treniram slabo. Čuo sam se sa Ć. Pitao sam ga da mi donese neku kintu, što mi treba za ovde. On mi kaže koliko je već finansirao i koliko je izašlo.

---

³⁵ ”Ako svaki pojedinac (osuđenik) u grupi (kolektivu) ima određenu ulogu (lider, ideolog, vojnik-izvršilac), i ako, zavisnio od značaja za ostvarivanje zajedničkog cilja (što lagodnije ”robijanje” - izdržavanje kazne), svaki član dobija određen položaj ili status u grupi, što nije ništa drugo do mesto na hijerarhijskoj lestvici grupe“ (Stojić, 1972: 174).

³⁶ Konformističko ponašanje: ”Proces međusobnog približavanja članova skupine, kojim se dolazi do relativne istovetnosti u ponašanju, označava se u socijalnoj psihologiji pojmom konformizam... Konformista je izgubio svaku individualnu osobenost da bi se potpuno poklopio sa zahtevima socijalne sredine“ (Stojić, 1972:169).

Pitao sam ga kad već robijam, da omogući da imam sve. On se zeza. Kako je meni u dva hektara zemlje. Veruj mi brate da imam utoku pored sebe, odmah bi pucao sebi u glavu. Ne bih razmišljao ni jedan sekundu”.

Iz svega navedenog vidi se da je kaznu zatovora najteže sam izdržavati, zato “najbolje“ prođu osuđeni kojima kolektivci spremaju doček i prijem u svoj kolektiv, na primer: „Što se mene tiče, u jakom sam kolektivu i nema nikakvih porblema.Kad se neko iz kolektiva zakači sa nekim, jednostavno smo se svi zakačili i onda ispadne sranje. Ovde brate ima bušenja i mnogo što šta. Znaš kako ide – moraš

rizikovati da bi ti kasnije bilo bolje. Skroz je drugačiji fazon nego u istrazi, komandiri/robovi.Na početku kad vidiš neke stvari ne možeš da veruješ. Ja sam se nekako navikao na sve to, a ti ćeš uz mene. Drago mi je brate što će te sačekati i što će ti pomoći , jer ovde čovek ne znam da koliko je jak ne može da ostane sam a da se ne ponižava. Ali tebe to ne interesuje, jer ćeš biti sa mnom u kolektivu. Kad budeš došao nećeš verovati kako sam se uradio. Inače izbacujem stotku na bendž, a nadam se da će moći da izbacim 130 kada ti budeš došao” (član II kolektiva). Ovde je zapravo reč o “toplom prijemu” budućeg kolektivca.³⁷

Marginalci

Ugroženi marginalci se nalaze na drugom polu osuđeničke populacije i njihova percepcija zatvora je, sigurno, sasvim drugačija nego kod kolektivaca. Za ugrožene marginalce zatvorski krug i grupe gde osuđeni spavaju su dva najteža mesta za izdržavanje kazne. Jedan osuđeni, sa par dana provedenih u Prijemnom odeljenju, odlično procenjuje

---

³⁷ „Topao prijem ohrabruje novajliju da se prihvati članstva u grupi, stvarajući mu iluzije da samim tim činom stiče sva prava koja imaju i stari članovi. ” (Stojić, 1972: 180).

situaciju u zatvoru: „Ovde je preko dana sve u redu i sve blista, a kad te zatvore u grupe, od uveče do ujutro svašta se desi, i to me plaši.” Slično razmišlja i njegov “kolega” iz Šapca: “Ovde je ludilo, da sam znao ne bih dolazio. Najviše bih voleo da sam na ekonomiji, tamo je najbolje, jer ništa nemam sa ovim robijašima sa kruga. Ovde bi trebalo da sam sa ovima iz Šapca, jer su R. i D. izbodenii gadno... Tako da će ja imati probleme kad izađem na krug, jer ovi što su njega izbušili misle da će ja nekog da izbušim, ali od toga nema ništa. Tako da me je strah tog kruga. Radije bih podneo samicu celu kaznu, nego da mi se tamo na krugu nešto desi. Jednog osuđenog, koga su proglašili cinkarošem zbog njegovog “lošeg držanja” još u CZ-u, kolektivci su tukli svakodnevno: „Ti znaš da ja ovamo imam situaciju, kakva takva je. Pokušavam da dobijem neko radno mesto da se sklonim sa kruga, jer su pre neki dan štanglirali P., svu su mu glavu pocepali. Eno ga u stacionaru, ne sme da se pojavi na krugu. Za mene ista situacija, ne znam šta da radim. Ako se žalim, ja sam cinkaroš. Ako im se suprostaviš, još je gore. Niko neće da ti pomogne. Komandiri se prave blesavi, kao da se ništa ne dešava. Boli ih briga što se vamo kolju i biju. Kad sam video P., na sekundu, ne vidi se od krvi, odmah su ga odveli na ušivanje. Još su mu slomili desnu ruku, kao i meni kad sam bio u CZ-u.”³⁸ Novajlja, sa jednogodišnjom kaznom, fizički veoma razvijen, ali bez ikakvog kriminalnog iskustva, sa sela, našao se odmah na udaru agresivaca. Maltretiranje je išlo od zadirkivanja, ismejavanja, pa sve do fizičke torture: „Imam velike probleme na krugu, hteli su da mi uzmu patike i trenerku. Išao sam kod načelnika da me skloni sa kruga na ekonomiju. On mi je rekao će da

---

³⁸ „Sankcije za prekršioce normi mogu biti veoma blage i neodređene, u zavisnosti od karaktera grupe i inkrimisanog postupka. Nekad je to samo podsmeh ostalih članova grupe, a ponekad može da bude i pokušaj fizičke likvidacije.” (Stojić, 1972:175).

vidimo. Najviše mi je krivo što imam malu robiju, sam sam došao. Nisam do sada osuđivan, nemam 'prikolicu' (novo delo pr. Ž.K.). Oni misle da će da pravim probleme. Da mi je to bilo potrebno, ja bi gu napravio na slobodi a ne ovde... Imam najviše problema što sam sam, nisam sas nikog u kolektiv... Moraću da idem kod doktora da uzmem neke lekove za smirenje." Kao autsjader, pojavio se i povratnik iz doma "Vasa Stajić". On se na grupi našao u ulozi "sudopere", služeći kolektivce. Na njemu su kolektivci primenjivali morbidne metode mučenja, kao što je stavljanje glave u metalna vrata i pritiskanje, ali i sipanje soli u usta: "Kolektivci me biju rukama po glavi i telu. Teraju me da im perem veš i da im nameštam krevete. Najviše me biju na grupi i to posle večere i noću. Prete mi da ako ih ocinkarim da će da me ubiju šaberom. Ja sam o svemu tome obavestio komandira u internatu..." Osuđeni koji je proglašen za cinkaroša u jednom trenutku se našao "između dve vatre", kolektivaca sa jedne i straže sa druge strane: "Više ne mogu ništa da završavam sa radnicima kao ranije, jer, zbog toga su se svi okrenuli protiv mene. Nisam htio da za druge da završavam posao, i onda su me neki počeli da nameštaju. I tako izbjie sranje a nemaš kome da se žališ jer svi primaju pare. I onda kad mu nešto kažeš, onda ti napravi veći problem kod osuđenika. Ne znam šta da radim, nego da uhvatim neku šipku i da krenem redom po glavi... Pa šta bude." Osuđeni koji pokašavaju da budu neutralni vremenom se i sami nađu na udaru kolektivaca, izbačeni na hodnik internata, kao autsjaderi: "Ovde se na neko dobro radno mesto čeka od jedne do dve godine. Koliko sam čuo da bez para radno mesto ne možeš da dobiješ." Sem cinkaroša i autsjadera, na udaru agresivnih kolektivaca se nalaze i osuđeni koji su izbačeni iz kolekiva: "Ne mogu više psihički da podnesem krug, ali videćemo šta će biti za radno mesto.

Ako me sklone, biću najsrećniji i nestaće ova paranoja koja me progoni. Ovde ti je pravilo: ako si u kolektivu ispravan si momak i imaš sve, ako si sam i nećeš da budeš sa njima onda svi drugačije gledaju - ili si "pička" ili cinkaroš.

Ja sam ostao sam, jer neću da dobijem robiju na robiju. Ovde su svi klinci, svi su napaljeni i svi su u fazonu dokazivanja. Najgore je što ni sa kim ne pričam, to jest, neće oni sa mnom. Tako da sam popustio malo psihički ali bogami i fizički... Hoću bre da puknem majke mi moje!”³⁹

Kolektivac koji je odbio da po nalogu svog kolektiva izbode osuđenika iz drugog kolektiva doživeo je takođe izbacivanje iz svoje ekipe i ubrzo postao autsajder, tražeći zaštitu formalnog sistema. Ubrzo se našao u azilu, odnosno stacionaru: „U problemima sam do guše. Obeležen sam kao crna ovca, ovog društva. Ono čega sam se najviše plašio snašlo me. Sada me osamdeset odsto Doma mrzi, i govori o meni najgore. Srećom onih dvadeset odsto mi vade prosek, i povremeno kada me vide upute mi reči podrške. Možda i moj optimizam smeta ljudima, pa su me lagano sigurno zamrzli. U zatvoru se uspeh ne prašta. Nisam ja kriv što mi sve polazi za rukom. Ovde je kao na ratištu, ili bolje rečeno kao u lošem krimi romanu. Stalno postoje intrige, afere, dokazivanja. U tom polu svetu treba opstati. Srećom ili ne ja sam izašao iz tog đavoljeg kruga. Ja ionako nisam kriminalac, velikog ranga da bih tu kao branio čast. Želim da budem ono što jesam –normalan“. Isti osuđenik, iako osuđen na maksimalnu kaznu maloletničkog zatvora, iznosi svoje prosocijalno razmišljanje o svetu kriminala i kriminalaca: „ Iskreno, voleo bih se promeniti. Da ponekad prevarim i ja nekog i da budem ološ kao ostali. Ne vredi, ne ide mi. Zato me valjda i prozivaju svi ovi «žestoki momci», koji više sarađuju sa policijom nego

---

³⁹ „Pojedinac u gomili nije više onaj koji je bio, on je postao automat kojeg više ne vodi njegova volja... (G. Le Bon , 1989: 42). Pojedinac u gomili već zbog samog broja dobija osećaj nesavladive moći, koja mu dopušta da se predaje nagonima koje bi sam obuzdao... osećaj odgovornosti , koji uvek sputava pojedince, potpuno nestaje (isto, 40). U gomilama se ograničava ograničenost a ne duh (isto, 40). U gomilama je svaki osećaj, svaki čin zarazan da pojedinac vrlo lako žrtvuje svoje interesе zajedničkom (isto, 41). Gomile slepo poštuju silu dok dobrota na njih deluje slabije“. (G. Le Bon , 1989 59).

međusobno. Sramota, kad su zajedno svi laju, kada se pogledamo pojedinačno u oči svi dobri. Što bi rekao moj brat, sindrom malih muda vlada ovde. Da sam znao da se kriminal zasniva na remu, i samim tim sticanju ličnih pogodnosti, nikad se ne bih bavio tim. Kao mlad i zelen mislio sam da je to vrhunsko kreacije, kojom pojedinac nadigrava ostale, tj. društveni sistem. Mislio sam da je kriminal vrhunsko kreacije, toliko ekstremna i puna adrenalina da zaslužujem da je igram». Osuđenik koji je zbog ugroženosti prebačen u azil stacionara, ni tu se ne oseća sigurnim i traži premeštaj u drugi zatvor. Inače, reč je o osuđeniku koji potiče iz siromašne porodice. On piše u svojoj molbi za premeštaj: „Imao sam problema sa ostalim osuđenicima. Oni su me terali, da im perem veš, da ih služim na krugu, u teretani, u Domu kulture, u kafiću... Tražili su od mene da im pravim bodeže u pogonu, i da ih prenosim na krug. A sada od kada sam u azilu, oni prete da će da me izbodu. Pa iz tih razloga želim premeštaj, jer imam dugu kaznu i ne mogu više da budem u stacionaru”. Spirala maltretiranja sa grupa i kruga se prenosi i u azil stacionara gde se nalaze ugroženi. Vremenom, i kod njih se stvara neformalno grupisanje, koje kao glavnu “sportsku disciplinu” upražnjava maltretiranje fizički slabijih. Ugroženi u azilu navodi kako se to dešava: „Ne smem da budem više u stacionaru, zato što me svako veče biju po nagovoru D., I. i S. D. je to radio Ž, dok nije otisao kući, a sada mene sva trojica biju. Teraju me da im perem stvari i da im kuvam kafu na struju sa grejačem. Biju mene nogama, rukama, pesnicama po glavi, drškom od metle... Očekujem da će i noćas da me biju. Ja ne mogu više da izdržim i tražim da me premeste u samicu, do premeštaja u drugi zatvor.”

Kulminacija maltretiranja – „reketiranje“

Evo ispovesti osuđenika koji je takođe imao problema sa kolektivcima, a kasnije je premešten u drugi zatvor: „Nekoliko dana pre dočeka Nove godine, dok sam još bio u karantinu, (Prijemnom odeljenju), kod mene

su došla dva momka (sa kruga) i rekli su mi da su čuli da imam veliku robiju i da mi nude zaštitu. Rekli su mi da ne traže mnogo, već sto maraka mesečno, i da znaju, da mi otac radi u inostranstvu. Rekli su mi da pare za mene nisu problem i da očekuju da ih ispoštujem. U protivnom su mi zapretili da će me izobosti, ako ne i gore. Ja sam im rekao da ništa loše nisam uradio i da imam želju da robiju odležim mirno... Rekao sam im da para nemam i da ih imam da ih ne mogu dati. Rekli su mi da me ostavljaju da razmislim o ovoj ponudi dok nije kasno. Onda su njihovi kolektivci, koji su bili u karantinu, došli i pozvali me u WC-e. Onda su me sekli žiletima po leđima, gasili cigarete o jezik, ubacivali mi pikavac sa žarom u usta i držali mi usta zatvorena dok se pikavac ne ugasi... To su radili sve vreme, ponavlјajući: "Mamu ti jebem seljačku, nećeš da plačaš reket, glumiš mangupa!" A onda su doveli drugog osuđenog, kome su isto gasili pikavce na leđa i sekli žiletima... Skinuli su nas do pola i polivali čas hladnom čas vrućom vodom... Onda su mene terali da ga oralno zadovoljim, a on posle mene. Pošto na to nismo pristali, obojica smo dobili batine. Posle toga rekli su nam da o ovome ne smemo nikome da pričamo. A ako nekome od nas padne napamet da se žali žandarmima, ništa nećemo postići, jer oni ne mogu da zatvore svih dvadeset, koliko ih ima u kolektivu. Jer oni čekaju nekome šaberom srce da izvade".

Ovaj osuđeni, koji je pretrpeo torturu u karantinu, posle mesec dana je premešten, na svoj zahtev, u drugu ustanovu. Ugroženi osuđeni iz pakla kruga i grupa beže preko formalnih radnih mesta na ekonomiju, u cvećaru, podrum, službenički restoran. Oni koji ne "dobiju" radna mesta traže premeštaj u drugi zatvor. Neretko se dešava da ugroženi marginalci jedini izlaz nalaze u samici, koja bi praktično trebalo da bude najgore mesto za izdržavanje kazne.

Ali, u praksi to nije tako. Za one koji su najugroženiji od obesnih kolektivaca samica je jedino rešenje: „Svakog časa očekujem da se otvore vrata na samici i da me odvedu u C odeljenje (disciplinska mera grupnog usamljenja) u smrt.

Sinoć sam pisao molbu zapovedniku, da prenoćim u samicu, jer u suprotnom moram da pravim probleme, da trpim batine samo da bih ostao u samicu. Od samice nema ni boljeg ni goreg mesta za mene u ovom zatvoru. Danas sam počeo sa štrajkom glađu. Borim se protiv ove bede neviđene... Ljudi meni je potrebna vaša pomoć, da bih dobio premeštaj u drugi zatvor. Dok vi ne pomognete, ja mogu da crknem, da gladujem, ali pomoći mi nema. Molim vas kao Boga, shvatite ovo ozbiljno i pomozite mi!”. I ovaj osuđenik je na svoj zahtev premešten u drugu ustanovu, u kojoj se bolje adaptirao: “Ovde mi nije loše. Ovde mi je super. Nema kompleksa. Svako gleda svoju robiju. Ovde sam diktiraš tempo robijanja, i nema onih “ispravnih” da ti kroje sudbinu, i da ti određuju da li si ispravan ili ne. A to sve po nalogu njihovog vođe...”

Osuđeni izbegavaju da govore o kompleksima, nepisanim zabranama koje, više od bilo čega, određuju njihovo ponašanje: “Ej, batice, na pismu ne piši prima, jer se zna ko prima, normalno. Nego, ‘dostaviti’.” Ipak, mnogo jači kompleks, odnosno zabrana, jeste odlazak osuđenih, pre svega marginalaca, kod vaspitača: “Što se tiče vaspitača, ja odem kod njega i pričam sa njim. Ali ne mogu stalno, jer ovde ti je kompleks kod drugih robijaša - kad ideš kod vaspitača znači odmah ideš da cinkariš. Išao bih ja kod njega svaki dan, ali šta treba neko da pomisli da sam nešto ocinkario, pa da me izbodu”. Isti osuđeni, iako nije cinkario (“bacao trojke”), problem pritska agresivaca na sebe je rešio tako što je simulirao odbijanje posla, da bi dobio samicu: “Dobio sam petnaest dana samice jer sam odbio da radim. Ovo mi odgovara da se odmorim malo psihički i fizički. Hoću da znaš, da mi ova samica odgovara, u njoj mogu na miru da mislim o budućnosti”.

”Samica ”

Novopridošli osuđenik je “platio” svoj ulazak u kolektiv sa trideset dana samice, zbog tuče sa suparničkim kolektivom. Evo kako on opisuje samicu: “Ispala je neka frka, pa sam dobio trideset dana samice. Što se tiče samice, to je jedna soba gde ima krevet, sto, stolica, kaseta za stvari, wc, česma. Po ceo dan sam sam unutra, i to je najveći problem. Ništa ne radim, imam pravo na jednu šetnju od petnaest minuta. Što kaže jedan moj kolektivac, biti u zatvoru a ne videti samicu je isto, biti na moru a ne okupati se“. Dok njegov kolektivac, koji je “dobio” takođe kaznu samice zbog tuče, to još slikovitije obrazlaže: “Biti u zatvoru, a ne osetiti samicu je isto kao biti u Parizu, a ne videti Ajfelovu kulu”. Osuđeni koji se zbog bodenja nalazi u samici opisuje svoja psihička stanja: „Nedelju dana sedim u samici u četiri zida, sa rešetkama na prozoru i vratima, i mnogo je dosadno, čini mi se da će da puknem. Zatvorili su me nedužnog ko kera. Kažu da sam izbo jednog dečka ovde.

Ovde mi je tako strašno, da imam osećaj da sam u istrazi i da mi se menja raspoloženje sto puta dnevno. U samici je bedara teška, odvratno. Najviše mi je krivo što neću moći da treniram u teretani, ali će to da nadoknadim prirodnim vežbama.”

Osuđeni koji su mesecima u izolaciji postaju razdražljivi i agresivni: „ Današnji dan mi pada mnogo teško, mnogo sam nerovozen i agresivan. Dođe mi da udaram glavom u zid. Trebalo bi da iskalim bes na nekom (pomerena agresija) . Bih ja, da u mojoj sobi nisu sve moji kolektivci, pa onda moram da sam sebi nanesem bol da bi me nerovoza prošla, da bih bio mnogo rasterećeniji.”

U svom autodestruktivnom ponašanju, koje ih dovodi do rasterećenja, osuđeni pored ostalog sami sebi gase pikavce na rukama, ili se desi da izvade zdrav zub.

Zatvorske deprivacije

Međutim, ne ulaze osuđeni u psihičke krize samo u samicama i u izolaciji, već se to dešava i onima sa kruga, koji su u kolektivima. Jedan od "kolektivaca" ovako opisuje svoje psihičko

stanje: "...Imam neki pritisak u glavi, tako jak da mi krv prsne iz mozga a oči mi zakrvave kao životinji. Katkad se osećam tako, gledam ovaj zid, pa razmišljam kako me ovo parče betona deli od sveta... I ovde slabo komuniciram sa ljudima, jer zatvor je ovde, ne možeš verovati ni onom skim jedeš. Zato je bolje da čutim, jer ne znam ko će priču okrenuti protiv mene. Teško je ovde naći prijatelja. Da nemam novi postupak, možda bih izašao u grad, došao kući... To bi mi mnogo pomoglo zbog ravnoteže u glavi. Jer, kad si non stop zatvoren, pa kad te puste, kao da si pao smarsa. Sećam se kada su me pustili posle godinu dana iz CZ-a, mislio sam da sam skrenuo. Dešavalo mi se da ne znam gde pripadam, i da odem u CZ i da lupam na vrata, da me puste unutra.“

A kakvo je raspoloženje pritvorenika u CZ-u? „Neko bi u mom slučaju skočio sa visine svog stana, ili sa prozora svoje kancelarije. A drugi bi to izveo u maloj garaži sa upaljenim motorom. Treći bi po ukorenjenoj navici se poslužio revolverom Smit Wetson tim dobro načinjenim spravicomama koje oslobađaju od nesanice, spašavaju od griže savesti, leče od raka, rešavaju stečajeve i otkrivaju izlaz iz nepodnošljivih okolnosti malim pritiskom prsta. Tim divnim američkim oružijima koja se lako nosi, tako sigurno deluju i tako su dobro smisljene da okončavaju san svakog čoveka. Kad se on pretvori u moru, što ostavlja rupu u glavi i ostavlja rođacima da se snađu u toj zbrici i panici. Bez obzira na sve okolnosti ja se uopšte ne slažem sa tako nečim, jer mislim da postoji delić nade za životom kojim sam živeo – iako sam jedan oduzeo ali veoma cenim i poštujem svoj ”.

I osuđeni imaju dušu

Osuđeni, prilikom naknadnih suđenja dok su u zatvoru, imaju šansu da se zakratko vide sa svojim najrođenijima. Evo kako izgleda susret jednog osuđenog i njegove čerkice: "Na nedavnom suđenju imao sam prilike da se vidim sa svojom čerkicom. Mogu da ti kažem da je prelepa. Kada sam je video počeo sam da skrivam proklete lisice. Dugo sam sedeо u hodniku sa njom. Malo smo se igrali i pričali kako će da je vodim na ringišpil. Ona mi je rekla –Važi, tata. Plus me je i poljubila."

Osuđeni, takođe, veoma emotivno doživljavaju posete. Evo jednog opisa zatvorske posete: "Noć pre subote, nisam mogao da zaspim. Jedva sam čekao subotnje jutro, i znao sam da će se posle godinu dana videti sa svojim drugom. Sedim na klupi zatvorskog kruga i čekam. Čekam 10 sati, 11 sati, uzbudjenje je sve jače i jače. Odjednom mi pub kaže da imam posetu. Od tog trenutka, kao da nisam u zatvoru, a čuka lupa sve jače i jače. Ulazim u salu za posete, vidim čoveka u odelu, samo se čuje "gde si brate moj". Grlili smo se i ljubili, i gledali jedan minut. Posle smo pričali o svemu. Kad smo se rastajali pošle su suze i meni i njemu. On plače kao dete. Na kraju mi uz čvrst stisak zagrljaja kaže - "Izdrži, mnogo si jak, izdržao si muriju, Cezar, suđenje i sve ostalo, izdrži i ovo."

Osuđenici su sigurno najpoznatiji po pisanju ljubavnih pisama. Ta pisma mogu biti krajnje iskrena, ali i svojevrsna osuđenička igra kojom ubijaju dokolicu. Razlike se mogu odmah uočiti: „Jedva čekam tu posetu da te vidim. Želim samo samo da te vidim, pa makar mi bilo to poslednje.

Želim da još jednom osetim te nežne usne. Želim da još jednom osetim raj u ovom nepodnošljivom paklu. Pišem, a suze mi ne prestaju da teku. Nerovozaš sam.. Vreme sporo teče... Dani su mi godine. Vreme mi brže prođe ako radim nešto... U teretani i biblioteci... Ali kad se vratim u sobu i vidim twoju sliku, sve postaje drugačije, tada je pravi pakao.

Tada srce snažno zaigra, i oči počnu da suze kao dve reke. Lepotice moja, zašto me ostavi ovde samoga, bez igde ikoga?”. Međutim, dešava se da devojka shvati da je izigrana lažnim ljubavnim pismom: „Ćao. Dobro si zaključio da ja nemam više poverenja. Nikad ga nisam ni imala u potpunosti, uvek je postojala trunka sumnje. Nisam ni pomišljala da neko može tako da me slaže... Stvarno sam mislila da si jedna iskrena osoba i da u tebi mogu naći novog prijatelja. Ali sam se jako zeznula u proceni. Što se tiče tvojih problema, pokušaj da ih rešiš sa svojim drugovima, koji su ti pomagali da mi napišeš ona pisma, koja sam dobijala. Što se tiče slike, nisu mi više potrebne, pa će ti ih vratiti. Ne bih želela da te upoznam i da imam posla sa licemerom i neiskrenim tipom... Više ti ne verujem... Ludača”.

Osuđenički snovi su takođe ispunjeni devojkama. Evo jednog opisa: “Nećeš mi verovati sanjao sam te, kao ja i ti na obali mora sedimo jedno pored drugog i ljubimo se. U jednom momentu nailazi neki tip i pita me “kako se ti ljubiš sa mojom devojkom”, a ja njemu kažem “goni se”. A on meni pljus šamar, i tada sam se probudio, a ko zna šta bi se dalje desilo ?”

Univerzalni principi

Univerzalni zatvorski principi su pojave koje se na identičan način manifestuju kako među zaposlenima u zatvoru (majstorima, vaspitačima, straži), tako i među osuđenima. Dok je osuđenička populacija dinamičnija i pokretljivija, budući da je kroz nju veći protok onih koji dolaze u zatvor i onih koji odlaze iz njega, dotle je službenička populacija statičnija, zatvorenička i skloni taloženju svega onoga što se kao obrazac ponašanja prenosi u nju. Ima koliko se mislilo da između službenika i osuđenika postoji nepremostiv jaz, sa dužim prisustvom u zatvoru vremenom se uočavaju sličnosti, pre nego razlike. Te sličnosti su pomenuti "univerzalni principi" koji istovremeno važe i za jedne i za druge.

Reč je zapravo o pojavnim oblicima ponašanja, koji su pokazatelj da između osuđenika i službenika postoji sličnost u govoru, ponašanju, načinima komunikacije, modelima kažnjavanja i nagrađivanja, odnosima prema novoprdošlima, nadimcima... Specifičan zatvorski život, svima onima koji se zajedno krčkaju u «zatvorskem loncu», svojom težinom nameće model ponašanja koga određuju nevidljivi zatvorski univerzalni principi.

Princip zatvorske terminologij: Jedna od stvari koja nevidljivo spaja sve zatvorske aktere jeste specifičan zatvorski jezik, odnosno termini iza kojih se kriju značenja koja razumeju samo oni koji su u zatvoru. Dakle, službenike i osuđene u zatvoru spajaju reči koje samo oni koriste u zajedničkoj verbalnoj komunikaciji. Tako samo oni znaju šta je kotlara, cvećara, ekonomija, krug, hodnik, stacionar, karantin, hodnik, garaža, bife, kafić... U zatvoru je sve duplo, sve paralelno. Jer, kako službenici imaju svoj bife u kome rade osuđeni, tako i osuđenici imaju svoj kafić u kome slušaju tehno-muziku.

Ona se preglasno sluša, u slobodno vreme posle ručka. Dešava se i u vanrednom stanju⁴⁰, da stražari ne smeju da ih opomenu za preglasnu muziku, koja ima jasnu poruku formalnom sistemu: „*Mnogo smo jaki*“.

Davanje nadimaka: Još jedna sličnost koja postoji između osuđenika i službenika jesu njihovi nadimci. Oni su koloritni i sa jedne i druge strane. Zajedničko im je što ih jedni i drugi nadevaju svojim kolegama, po asocijaciji na neku životinju. Tako u zatvoru ima i Skakavaca, Guštera, Pacova, Mačora, Junaca, Veverica, Golubova. Ali, postoje i razlike. Dok su osuđeni: Kameni, Surovi, Kalee, Pište, dotle su zaposleni: Picike, Paprike, Muda, Rutovi, Pevači, Pišoderi, Pumpaši...

---

⁴⁰ Tokom akcije "Sablja" kada je uvedeno *vanredno stanje u zatvorima*, uprkos jasnim upustvima da se ono primeni prema osuđenim licima u praksi se primenjivalo na službenim licima, odnosno vaspitačima koji su pretresani.

Osuđeni dobijaju nadimke i po asocijaciji na delo koje su počinili, pa postoje Babojepci, Sekire, Poštari, Bombaši... I jedna i druga strana je surova u davanju nadimaka. Kao god što među osuđenima nalazimo Hepatitis, tako i među zaposlenima postoji Šećerko, koji boluje od dijabetesa.

Princip sličnih modela komunikacije : Osuđeni putem molbenog raporta traže razgovor sa upravnikom. To isto rade i načelnici, vaspitači, stražari - čekaju da ih primi upravnik na razgovor. U zatvoru postoji animalno-agresivni oblik komunikacije, koji u dokolici primenjuju stražari, kada jedan drugom rokću u slušalicu, ali i sami osuđenici-kolektivci, koji ugroženog marginalca maltretiraju tako što mu cokću.

Princip agresivnosti : U zatvoru postoji princip pomerene agresije, koji je glavni izazivač stresa među svim akterima. Agresija je konstanta koja je prisutna i kod osuđenika i zaposlenih, pogotovo onih koji dugo rade u zatvoru, s tom razlikom što kod osuđenika preovlađuje fizička agresivnost, dok je kod zaposlenih prisutna verbalna agresivnost.

Princip privilegija se svodi na jednu rečenicu: "nekima je sve dozvoljeno, a nekima ništa". Ovaj princip važi i za zaposlene, među kojima neki mogu da dolaze i da odlaze sa posla kad žele, dok većina zaposlenih, pogotovo u straži, mora da radi dvanaest sati. Isto je sa izlascima službenika u grad tokom radnog vremena.

S druge strane, osuđeni su najosetljiviji na privilegije pojedinih osuđenih koji često idu u grad, dok neki drugi nijednom ne izađu u grad tokom cele kazne. Formalno obrazloženje ovih razlika svodi se na sistem tretmana i korišćenja pogodnosti.

Princip nagradivanja i kažnjavanja: U zatvorima se često minimizira ono što predstavlja očigledan prekršaj, ili povlači kaznu samice, dok se maksimizira ono što je absurdno. Tako se desi da osuđeni koji unese drogu u zatvor, i bude otkriven, ne bude kažnjen već nagrađen dobrim radnim mestom. S druge strane, moguće je da marginalac, koji je sam, dobije bespotrebno batine od straže. Može se reći da se dobri kažnjavaju, a loši nagrađuju.

Princip vremenitosti: posebno važi za novopridošle službenike, ali i osuđene, jer se i jedni i drugi nazivaju “Indijancima”. Kao što je među osuđenima presudna dužina kazne, a na ceni su “dugoprugaši”, tako se i među zaposlenima kao jedina mera uspešnog rada, ističe dužina boravka u zatvoru. Stručnost i znanje su u drugom planu, i često su oni koji insistiraju na tome predmet ismejavanja. Kod zaposlenih se najviše gleda fizička prisutnost na poslu i tačnost dolaska u zatvor.

Princip teritorijalnosti: Isto kao što se moć i uticaj među zaposlenim meri veličinom kancelarije i njenim mestom u upravi, tako se i osuđeničkoj eliti dozvoljava da ima svoje teritorije kao svoje privatne posede. Pored svega, osuđeničkoj eliti se dozvoljava da te svoje prostore oprema tehničkim uređajima, krevetima, foteljama, akvarijumima, kućnim zavesama.

Za razliku od njih, ugroženi marginalci, u staklenicima i podrumima, sebe doživljavaju kao “petu klasu”. **Princip neformalnog grupisanja:**⁴¹ Neformalno grupisanje nije karakteristika samo osuđenika, već se i zaposleni udružuju. Razlika je samo u nazivu – dok su osuđenički kolektivi jezgra neformalnog osuđeničkog sistema, dotle su njihov pandam u okviru službeničke populacije, službeničke klike. Između osuđeničkih kolekiva i službeničkih klika, postoji prečutni kompromis, koji se zasniva na uzajamnim ustupcima, kojima su obe strane zadovoljene.

Princip tajnosti: Profesija cinkarenja, kao što se moglo videti, krajnje je nepopularna i izložena sankcionisanju. Međutim, ni zaposleni ne vole da se o dešavanjima u zatvoru čuje na bilo koji drugi način sem onog

---

⁴¹ „Neformalna grupa nastaje spontano. Njen nastanak нико није планирао и нико није прописао структуру. Извршила је непосредно из психолошких и социјалних потреба човека. Из потреба које су из овог или оног разлога остале неизадовољене. Зато неформална група није свесна сама себи у пуном смислу. Чланови групе нису свесни да је група стварно структуисана, да су улоге као и код формалне групе подељене, да тако постоје одређена правила адекватног и неадекватног понашања којима се треба покоравати» (Језерник, 1972: 147).

uobičajenog i uglađenog. Pored zakonskog ograničenja, pozivanjem na odavanje službenih tajni, postoje i moralne osude, koje su mnogo gore, a svode se na to da nije dobro ružno pričati o dešavanjima u zatvoru, jer te on “lebom rani”. U stvari, princip tajnosti kod zaposlenih štiti sve one koji se hlebom hrane, preko dobijene plate.

Princip ugroženosti: Kao što osuđeni imaju svoje ugrožene marginalce, tako i kod zaposlenih ima sve više onih koji su na razne načine ucenjeni. Takvi su potrebni upravi da bi sprovodila svoje jednostrane odluke, koje ucenjeni zaposleni ne smeju da dovode u pitanje. Uprava ucenjuje zaposlene, tako što ih zapošljava na određeno vreme, ili bez adekvatnih kvalifikacija itd. U stvari, uprava među novoprimaljenim službenicima sprovodi negativnu selekciju, kako bi se izdigla iznad zaposlenih i tako lakše sprovodila svoje odluke.

Princip neprljanja: Kao što lideri osuđeničkih kolektiva nikada direktno ne maltretiraju marginalca, već to čine preko svojih vojnika, tako i rukovodioци imaju svoje ljude koji su zaduženi za “prljave poslove”. I jedni i drugi očekuju od svojih “gazda” nagradu za odradjeni posao. Ono što među osuđenima čini bodenje ili štangliranje, među zaposlenima se svodi na verbalni napad na službenika-marginalca, koji treba da bude izbačen iz zatvora, dakle sa posla, ako štrči.

Princip etiketiranja: Nigde se etikete ne prišivaju tako olako kao u zatvoru, i to i osudenima i zaposlenima. Na isti način kao što se neki osuđeni bez razloga i valjanog dokaza

proglasiti cinkarоšem, tako se i neki neshvaćeni službenik može proglašiti ludim.

Princip skrivanja iza autoriteta: Kada osuđenik želi da ostvari nešto prečicom, najbolji način je pozivanje na neki autoritet: ”Rekao zapovednik“. Isti princip važi i kod zaposlenih: kada hoće da proguraju neku svoju ideju, a za to imaju protivnike, onda kažu: ”Rekao upravnik“. Princip manipulacije utiskom odnosi se na sve aktere u zatvoru. Cilj manipulacije (isto, Goffman) jeste da se na publiku ostavi

utisak suprotan onome kako stvari zaista stoje. Tako će, na primer, kolektivac svog marginalca koga inače maltretira pred stražom i vaspitačima zagrliti. Isto tako će neki stražar, koji je u lošim odnosima sa vaspitačem, pred osuđenima glumiti prijateljstvo sa njim.

Univerzalni principi u literaturi

U svojoj knjizi „ Pobune u zatvorima Srbije“ B. Marić takođe govori o univerzalnim principima u zatvoru, odnosno sličnostima koje postoje između osuđenika i službenika: „ Između osuđeničkog kolektiva i formalnog sistema zavoda vladaju sile atrakcije i repulzije, specifične vrste privlačenja i odbijanja. Pažljivi posmatrači penoloških prilika konstatuju da se često neformalni sistem formalnog sistema zavoda, udružuje sa neformalnim sistemom osuđenika.

Ti odnosi otvaraju mogućnost formiranja posebne "naučne discipline" nazvane ' psihologija zatvorskog zida'. Saznanja koja se stiču proučavanjem ove naučne discipline nastaju čitanjem otvorene knjige zatvorskog života. Nijedan udžbenik psihologije ili penologije ne sadrži njena saznanja... 'Psihologija zatvorskog zida' kaže da se u toku izdržavanja kazne kod osuđenika produbljuju negativne osobine ličnosti, emocije, pogoršava vrednosni sistem, ali da se analogan proces dešava i sa osobljem nakon izvesnog vremena provedenog u krugu. Tako neformalni sistem formalnog sistema neodoljivo podseća na onaj s druge strane zida." Marić, 2001: 311-312). Ove bitne sličnosti između zaposlenih i osuđenika izbili su na površinu za vreme pobuna u srpskim zatvorima 2000. godine. Mnogi latentni sadržaji su izbili na videlo, a o njima B. Marić piše: „ Pre pobune, među osuđenicima su identifikovani lideri, tokom pobune na popularnosti su dobijali drugi, jedni su nestajali, a drugi nastajali, zavisno od uslova i potrebe. Tako je bilo i sa druge strane zida. Zavisno od situacije među osobljem, jedni lideri su dobijali na važnosti, drugi gubili na značaju. Brzo ih je progutala 'revolucija', pa su se za vreme pobune osuđenika pojavili drugi» (isto, 314).

O tome da univerzalni principi postoje i za vreme pobuna govori i podatak da su u tom trenutku zahtevi osuđenika i službenika bili gotovo identični. Tako se desilo, pored ostalih zahteva, od kojih je amnestija bila najbitnija za osuđenike, da "osuđenici zahtevaju da se poveća plata zaposlenima, zaposleni traže povećanje zarade osuđenima". Marić smatra da «paralelizam zahteva osuđenika i zaposlenih predstavlja jednu vrstu apela, signala za pomoć sa jasno izraženom porukom da su svi oni žrtve jednog nehumanog sistema izvršenja krivičnih sankcija». (videti , Marić, 2001; 316).

Kritika zatvora

Svestan da ova moja analiza neće dovesti do radikalnog zaokreta u sistemu izvršenja krivičnih sankcija, namera mi je bila samo da upoznam stručnu javnost sa dešavanjima unutar zatvora. U tom cilju, upućujem na Fukovu kritiku zatvora i zatvorskih metoda, koje su aktuelne i danas. Fuko iznosi određeni broj zaključaka koji su se iskristalisali u dosadašnjim promišljanjima o zatvorima.

1. Zatvor ne smanjuje stopu kriminaliteta, broj krivičnih dela i krivično osuđenih ostaje isti ili se, još gore, povećava.

Ministarstvo pravde objavilo je podatak da se u "zatvorima na teritoriji Republike Srbije trenutno nalazi na izdržavanju

kazne zatvora 4.667 osuđenih lica. Status pritvorenih trenutno ima 1.440 lica, pri čemu se u Okružnom zatvoru u Beogradu nalazi 483 lica. Iz navedenog proizilazi da se od momenta formiranja republičke vlade broj zatvorenika povećao za osam posto, dok se broj pritvorenika povećao za 30 posto" ("Politika" od 12.10.2002, u tekstu "Zatvori sve puniji"). Iste novine su u sledećem broju objavile podatak da "u MUP-u radi 36.000 ljudi, a u upravi za izvršenje, odnosno zatvorima - 3.180 ljudi".

U valjevskom zatvoru kaznu izdržava 140 osuđenika, dok je zaposlenih 160, od čega je u straži 100 ljudi, i desetak vaspitača. Zanimljivo je da je do 2012 g. u Srbiji broj osuđenih i pritvorenih lica prešao 11000.

2. Zatvorska kazna podstiče prestup u povratu. Umesto da pušta na slobodu prevaspitane pojedince, zatvor umnožava broj opasnih prestupnika...»3. Zatvor neizostavno stvara prestupnike... Zatvor stvara prestupnike time što zatvorenicima nameće silovitu prinudu. On bi trebalo da ih uči poštovanju i primeni zakona, međutim, celokupno funkcionisanje zatvora odvija se putem zloupotrebe moći.... Osećanje nepravde koje zatvorenika obuzima jedan je od razloga koji ponajviše mogu njegov karakter učiniti neukrotivim.

Izložen patnjama koje zakon nije predvideo, zatvorenik postaje gnevani na sve što ga okružuje. U službenicima koji zastupaju vlast on vidi obične dželate. Stražari su korumpirani, zaplašeni i nesposobni. Stražari su neobrazovani ljudi bez pravog razumevanja svoje uloge, jer im je taj posao kao bilo koji drugi” (Fuko , 1997: 300-302).

U našoj zemlji, trenutno, “unutrašnja organizacija i način rukovođenja doprinose lošem funkcionisanju ustanova za izvršenje krivičnih sankcija. Kada se o tome govori, obično se kaže da ustanovom rukovodi upravnik, a u njegovom odsustvu zamenik. Međutim, za ustanove koje neprekidno rade neobično je važan sistem dežurstva. Sistem dežurstva nije regulisan zakonom, niti podzakonskim aktom, to je nasleđena praksa u koju нико ne sme da dirne. Glavni dežurni je osoba koja po pravilu upravlja ustanovom 16 sati svakog dana i pri tom sačinjava izveštaj o svim dešavanjima u ustanovi. U praksi većine zatvora to je osoba koja ima treći ili četvrti stepen stručne spreme. Pri tome su stručnjaci različitih profila, sociolozi, psiholozi, defektolozi, koji u ustanovama rade, profesionalno marginalizovani” (Arsenijević, 2001:19).

Tehnologija vladanja u zatvoru se zasniva na negativnoj selekciji. Vaspitači u svakom zatvoru, kao najobrazovaniji kadar, potencijalna su smetnja rukovodiocima. Zbog toga se zatvorsko rukovodstvo štiti, tako što iznad vaspitača postavlja poluobrazovane nadzornike-stražare. Slična praksa se primenjivala i u starim istočnjačkim despotijama: "Štiteći se od neprestanih spletki činovništva i jačanja lokalne vlasti, istočnjački vladari su socijalnu homogenost činovništva s rangom razbijali imenovanjem autsajdera. Niže po rangu stavljali su iznad uglednika, a pri popunjavanju službi davali su prednost evnusima i robovima" (Kuljić, 1994: 15-40).

4. Zatvor omogućava, čak pospešuje udruživanje prestupnika, stvaranje sredina u kojima se oni uzajamno pomažu i koje su hijerarhijski ustrojene, a pružaju osnovu za buduće saučesništvo (osuđenički kolektivi) "Naša nesreća je što se mreža kazeno-popravnih ustanova bazira na nekoliko velikih zatvora. Nije slučajno da su zatvorske pobune oko 5. oktobra 2001. god. poprimile najdramatičnije razmere u zatvorima u Sremskoj Mitrovici, Požarevcu- "Zabeli" i u niškom zatvoru... Pobune nisu slučajno krenule u KP Zavodu u Sremskoj Mitrovici, u kome se nalazi 1500 osuđenih. U nekim sobama spava i preko 100 ljudi.

Totalne ustanove kao što su zatvori ne bi smeće imati više od 500 osuđenih lica... Velike ustanove podsećaju na logore..." (Arsenijević, 2001: 18-19).

5. „Uslovi života zatvorenika puštenih na slobodu takvi su da neminovno osuđujete ljude na ponovne prestupe, zato što ih stavljaju pod policijsku prismotru, zato što bivši osuđenici izlaze iz zatvora sa pasošem koji svuda moraju pokazati. Preko odnosa sa okolinom nemogućnost nalaženja posla i skitničarenje predstavljaju najčešći uzrok recidiva". (Fuko, 1997: 300-303).

Model „duplog reketiranja“

Dobri poznavaoци izvršenja krivičnih sankcija, odnosno zatvora, pitaju se šta onemogućava postojanje mirnih zatvora. Odnosno, da li je moguće zatvorenicima, koji to žele, omogućiti mirno izdržavanje kazne zatvora. Takođe, postavlja se pitanje postojanja zatvorskog modela koji će i zaposlenima, pre svega stručnjacima, omogućiti normalan rad. U idealno-tipskom zatvorskom sistemu svako treba da radi svoj posao. Tako bi straža trebalo da osuđene svakodnevno nadzire i da vodi računa o njihovoj bezbednosti, dok bi malobrojni vaspitači trebalo da budu koncentrisani na najosetljiviji posao u zatvorima, a to je resocijalizacija, odnosno prevaspitavanje onih osuđenika koji to žele.

Uz majstore u pogonu, stražari i vaspitači bi trebalo da vrše jedinstven vaspitni uticaj, koje bi sinhronizovala uprava zatvora. Međutim, u praksi nije uspostavljen jedinstven vaspitni uticaj; štaviše, između straže i vaspitača uvek postoji dualizam, koji često prerasta u antagonizam. Sve to osećaju osuđeni, posebno neformalni osuđenički sistem, koji u tom rivalitetu vidi svoju šansu da se nametne upravi zatvora, kao garant mira. Dakle, miran zatvor je u praksi nemoguće uspostaviti, jer on ne odgovara ni osuđenima, ni upravi zatvora, odnosno neformalnim klikama⁴² koje su okoštale u upravnoj aparaturi. I jednima i drugima odgovara kompromis, odnosno staus quo, od kojeg svi prečutno imaju koristi. Osuđenička elita (osuđenički kolektivi kao jezgra NOS) i uprava zatvora (klike koje se formiraju po upravnim linijama) čine dva glavna generatora, odnosno izvorišta svih devijantnih oblika ponašanja u zatvoru, koji se ne sankcionisu. Oni su zapravo glavni akteri u modelu “duplog reketiranja”.

---

⁴² „Glavna delatnost klika... je klevetanje, spletkarenje i težnja ka konspiraciji, pripadanje klike treba skrivati... Klika služi kao svojevrsni sistem međusobne pomoći, kao aparat pomoću koga se želi onemogućiti svaka promena ili primena neke nove ideje» (Jezernik, 1972).

Dakle, na jednoj strani imamo agresivne osuđenike, "kolektivce" koji, pored pasivne i indolentne straže, zavode red u osuđeničkoj populaciji. Glavni "sport" koji upražnjavaju kolektivci je maltretiranje marginalaca, koje počinje ismejavanjem, zadirkivanjem, a ide sve do bodenja i štangliranja. Kulminacija maltretiranja marginalaca od strane kolektivaca, odnosno njen cilj, jeste «reketiranje» - traženje novca od marginalaca na račun njegove zaštite.

Nakon faze maltretiranja od strane kolektivaca, nastupa uprava zatvora, koja ugroženog marginalca "sklanja" iz pakla grupe i kruga, u azil, odnosno stacionar ili samicu. Posle toga sledi faza "iščekivanja", gde uprava zatvora očekuje roditelje ugroženog marginaca da se pojave, obično preko vikenda kada su redovne posete. Na "tajnom sastanku" roditelja ugroženog i nekog od rukovodilaca ustanove dolazi do "materijalnog sporazuma", nakon čega se ugroženom dodeljuje neko formalno radno mesto koje je van fizičkog dometa kolektivaca sa kruga. Radna mesta, koje formalizuje vaspitač, a gde se sklanjaju ugroženi, nalaze se u podrumima, staklenicima, ekonomiji.

Neretko se dešava da "odabrani", direktno iz Prijemnog odeljenja, odlukom uprave zatvora bivaju raspoređeni na dobra radna mesta, kao što su službenički restoran ili zatvorska garaža, gde se osuđeni upošljavaju kao vozači. "Odabrani" imaju sreću da ne prođu kroz pakao kruga i grupe, ali vrlo brzo počinju prema nižim službenicima da se osiono ponašaju, jer znaju da u upravi imaju svog "mentora" koji će, ako bude trebalo, i pocepati disciplinski raport, ako ga neko od službenika napiše. Okoštali zatvorski sistem skoro da je otporan na bilo kakvu identifikaciju korupcije u njemu. Pogotovu oni koji tu već dugo rade zatvor doživljavaju kao svoj privatni posed, od koga je sasvim normalno 'ubirati plodove'. I sam upravnik valjevskog Zavoda, na pitanje novinara da li u njegovom zavodu ima korupcije, kaže: "Kad se otkrije, munjevito se reaguje, ali je teško otkriti kad su obe strane zadovoljene.

To nije ucenjivačka, nego dobrovoljna korupcija, da se osuđenom omogući nešto preko propisanog. Trudimo se da toga bude što manje, ali ko će staviti ruku u vatru da toga nema” (Todorović, 2002: 23).⁴³

Golootočki duh

Priča prva : Slobodan Starović je bio upravnik valjevskog KP Doma od njegovog osnivanja, 1964. odnosno 1966. godine, pa sve do 1980. U jubilarnom, pedesetom broju zavodskog lista ”Putokazi”, objavljenom 2002. godine, on u prigodnom intervjuu navodi “vezu” valjevskog zavoda sa Golim otokom: “U Valjevo sam stigao 1964. godine, nakon što sam prethodnih pet godina proveo u KP Domu za mlađa punoletna lica koji je 1957. počeo sa radom na Golom otoku”. Tadašnji upravnik, međutim, ne pominje da su sa njim u Valjevo stigli i stražari, koji su sa sobom doneli i svoj sistem rada. Starović pominje još neke podatke: “Iako je zvanično sa radom počeo 1965. godine, Dom je primio već krajem 1964. prvih 130 osuđenika pristiglih iz Zenice. Nije bilo lako, ni ograda još nije bila postavljena”. Nešto što je tada bilo prisutno ostalo je do današnjih dana: “Kontrola funkcionisanja tzv. neformalnog sistema i tada je postojala, pokušaji bekstva, kao i mnoge druge stvari sa kojima se i vi danas suočavate”- kaže bivši upravnik Starović.

---

⁴³ U Priručniku za upotrebu korupcije beogradske agencije ”ARGUMENT” pojам dobrovoljne korupcije se ne navodi. Ali, zato se navodi šta je korupcija konkretno: ”To je, dakle, nekontrolisana moć (neograničena vlast) plus diskreciono pravo državnog činovnika koji je plaćen da nam reši određeni problem i zadovolji naš interes i plus naša politička nepismenost i nesigurnost... Formula korupcije je jednostavna: monopol odlučivanja plus diskrecija, minus odgovornost jednak je korupcija... Pravila korupcije su jasna. Suština je u diskreciji, tajnosti, sve se obavlja skriveno. To je obično igra jedan-na-jedan. Zato se teško otkriva, i još teže dokazuje. Rizik je umanjen jer je obostran – a delotvoran - i krajnje efikasan”(Milivojević/Gredelj, 2002:10).

Priča druga : Davne 1950. godine brat od strica, narodnog heroja iz Drugog svetskog rata Žikice Jovanovića – Španca, Dragoljub, u svom romanu Muzej živih ljudi, opisuje svoj lični pogrom, koji je doživeo najpre u zatvoru Stara Gradiška, a potom na Golom otoku. On se u njima našao kao politički zatvorenik. Dragoljub najpre opisuje funkcionisanje zatvora u Staroj Gradiški: "Uprava KP Doma pomogla nam je time što nam je dala samoupravu u našem radu na prevaspitavanju i u kulturno-prosvetnom životu. Dakle, svaki onaj koji ovo prihvati, smatra se da je revidirao svoj politički stav, da je postao kako mi to kažemo "revidirac", i tada se prima za člana kolektiva" (Jovanović, 1990: 121). O prijemu u kolektiv on piše: "Oni revidirci koji se ističu na prevaspitanju svojih drugova, dobijaju "častan" naziv "aktivisti". Ima i pojava kolebljivosti. Na primer, desi se da jedan osuđenik nije sasvim ubedio kolektiv u iskrenost. Tada se prijem njegovog stava, tj. prijem u kolektiv privremeno odlaže" (isto, 121).

Model ulaska u osuđenički kolektiv funkcioniše i danas u valjevskom zatvoru, s tom razlikom da za ulazak u kolektiv nije bitna politička opredeljenost već kriminalna doslednost tokom izdržavanja kazne. Zanimljiva je sličnost i u kulturno zabavnom životu u zatvoru, za koje pisac kaže da su u "socijalizmu Kulturno- popravni domovi rasadnici "kulture". Evo kako on to opisuje: „Osuđenicima u KP Domu je dozvoljen autonomni kulturni život. Ovde postoji biblioteka puna knjiga. Uprava nam je stavila na raspolaganje nekoliko muzičkih instrumenata. Docnije ćemo dobijati instrumente od kuće. Uskoro će moći da se dobija dnevna štampa. Učestvovanje u kulturnom životu je dozvoljeno samo članovima kolektiva (sve navedeno važi i za KPZ Valjevo i u 2003. godini, prim. Ž.K.)" (Jovanović, 1990: 123 I). Ono što je takođe slično između tadašnje političke osuđeničke populacije i valjevskih osuđenika jeste njihova diferencijacija. Među političkim osuđenicima pisac razlikuje revidirce, što su u valjevskom zatvoru stari kolektivci, ili "veće staraca"-elita, koja upravlja iz pozadine neformalnim osuđeničkim sistemom i u "dilu" sa upravom zatvora održava red među osuđenicima. Ono što su među političkim

osuđenicima bili "odloženi", to su sada novi kolektivci, koji se moraju dokazati da bi ušli u kolektiv, i postati - vojnici.

Najveća sličnost je na dnu tadašnje i sadašnje osuđeničke populacije, koju čine ugroženi, osuđenici koji su se nekada zvali jazbinaši, a sada su takođe autsajderi, marginalci, koji se nazivaju pogrdnim imenima (cave, cinkaroši, pušikanderi...)

D. Jovanović navodi da se uprava Doma nije mešala u unutrašnje odnose među osuđenicima: "...To je naša stvar... Pa ni jedan član kolektiva neće razgovarati sa jazbinašem (važi isto pr. Ž.K.)). Međutim, jazbinaš ni pod kakvim okolnostima ne sme osloviti člana kolektiva, ili odloženog. Takav pokušaj članovi kolektiva dužni su odmah na licu mesta da kazne (važi isto pr. Ž.K.). Kad se članovi kolektiva odmaraju ili imaju sastanak, jazbinaši se određuju na razne radove od zajedničkog interesa, pranje, čišćenje i uređenje sobe, hodnika, prosipanje kibli, čišćenje dvorišta... (važi isto, samo što umesto kibli marginalci čiste čučavce kolektivicima.

Takođe je zanimljivo da su valjevskom Zavodu do nedavno postojale kible u starim samicama, koje se ne koriste. Jazbinaši (marginalci pr. Ž.K.) nigde, ni u kom slučaju ne smeju između sebe razgovarati. Svaki pokušaj odmah se na licu mesta kažnjava (isto pr. Ž.K.). Svi članovi kolektiva dužni su da ne dozvole kršenje ovog propisa." (Jovanović, 1990: 124). Dešava se da u nekim situacijma straža ne sankcioniše negativno ponašanje kolektivaca prema marginalcima, već prelazi preko svega i stimuliše to negativno ponašanje, legalizuje maltretiranje marginalaca od strane kolektivaca, prelazeći i preko služenja, kao obične i svakodnevne pojave. Sličnost pokazuju i osuđenički redovi - stroj, koji ima skoro istovetnu unutrašnju "slojnu" strukturu: „ Osuđenici su stajali u redovima za prijem ručka... Red, a u redu sve po redu: najbolji aktivisti (lideri kolektiva pr. Ž.K.), pa posle njih dobri revidirci (vojnici u kolektivu pr. Ž.K.), za njim kolebljivi odloženi (budući kolektivci koji moraju da se dokažu pr. Ž.K.), a na kraju banda neprijatelja socijalizma, "jazbinaši" (ili ti sadašnji marginalci, prim. Ž.K.)" (Jovanović, 1990: 166 I).

Zanimljivo je da je u S. Gradiški kazna samice za jazbinaša značila isto što i valjevskom marginalcu: "Svašta sam proturio kroz glavu za tih predivnih sedam dana u samici. Boravak u njoj mnogo mi je pomogao u svemu. Odmorio sam se i psihički i fizički. I dobro se najeo". (Jovanović, 1990: 166). D. Jovanović u svojoj knjizi opisuje i dešavanja na Golom otoku, gde se 1950. godine našao posle Stare Gradiške. On pominje i tada protekciju, što je sinonim za sadašnju korupciju. Evo kako je tekao dijalog između golootočkih osuđenika u kamenolomu

- Krko, je li ovaj posao, mislim tucanje kama, najlakši na Golom otoku?
- Ima i lakših, naravno, ali meni se ovaj najviše dopada. Lakše je biti kuvar, higijeničar, vodonosac, alatničar i drugo. Ali za takav posao treba neko znanje, naklonost ili protekcija...
- Ko određuje radno mesto?
- Formalno, određuje sobni. Ali ovde se ne dešava ništa bez islednika. Oni su glavni...
- Mislim da on ima funkciju pomoćnika upravnika celog Golog otoka. (Jovanović, 1990: 279).

Pisac Muzeja živilih ljudi opisuje golootočki monstruozni sistem koji je počeo da funkcioniše pedesetih godina prošlog veka, a ostao je prepoznatljiv i u današnjem zatvorskem sistemu:

„Ovaj sistem omogućava svim organima vlasti, počev od milicionera, pa preko mnogobrojnih islednika, inspektora, upravnika, ministara unutrašnjih poslova, vrha partije... da 'ostanu čistih ruku'. Da mogu da govore i pišu o svom humanizmu, da se mučenjem bave, tobože u međusobnim razračunavanjima, sami zatvoreni. Kao, jedni hoće da se vrate na 'pravi put', a drugi im to ne dozvoljavaju. Tu se nije radilo o običnoj tući već o najperfidičnijim i istovremeno o najsurovijim načinima psihičkog i fizičkog mučenja, kome nema ravnog u istoriji.

Tokom istorije uvek je pojedinac bio suočen sa vlašću koja je zbog nečeg zlostavljava i mučila, a ovde je on žrtva svojih najboljih drugova, koji su dovedeni u stanje plaćenih dužnika. To je osnova ovog monstruognog sistema“ (Jovanović, 1990: 288-289).

Željko LJ. Krstić

Lično sam se se, nebrojeno puta, *uverio da golootočki duh još uvek traje u valjevskom zatvoru*, i određuje pravila ponašanja i zaposlenih i osuđenih. Na svojoj koži sam nebrojeno puta osetio da: "Ovde se nikakvi autoriteti 'odranije' ne poznaju. Ovde se autoritet stvara samo svojim držanjem i svojim primerom. Reči su ovde opasne, a ne znaće ništa. Ljudi će te posmatrati, pratiti tvoje držanje, eventualno slušati tvoje priče, ali ti niko neće odobravati. Ćutaće» (Jovanović, 1990: 290).

U valjevskom zatvoru još traje čutanje... *Odnosno, u zatvoru niko da ne diše, i čutanje mora biti tiše.* Ovaj stih je izgovorio Branko Lukić, dramaturg i bivši referent kulturno – zabavnog života u Kazneno - popravnom zavodu za maloletnike u Valjevu.

U osnovi uspešne rehabilitacije je fizički rad.

NEVERBALNA KOMUNIKACIJA U ZATVORU

Za razumevanje međuljudskih odnosa, neverbalna komunikacija ⁴⁴ u zatvoru je veoma bitna. Jedan stražar ne mora ništa da kaže, šta misli o vaspitaču, dovoljno je da zalupi zadnjim (petom) vratima kada vrši pretres prilikom ulaska službenih kola u kojima je vaspitač , da pusti jako oprugu na ulaznoj kapiji , da pukne k'o pištolj , da te pretresa. Neverbalna komunikacija bi trebalo da se uoči između svih aktera u zatvoru. Najpre između zaposlenih i osuđenih , kao zasebnih entiteta i napokon unutar samih entiteta, odnosno između samih osuđenih i među zaposlenima. Od svih zaposlenih jedino upravnik svako jutro stiže službenim automobilom ("pežo ") ispred upravne zgrade , gde mu predaju raport. On ima najveću kancelariju , na spratu zgrade koja je zvonom u dežurani odvojena od ostalih službenika. Od veličine kancelarija i mesta gde se nalazi, u upravi ili van nje, meri se nečija moć u zatvoru. To je jedna vrsta *statusnog simbola*, kao i tapacirung na vratima. Korišćenje službenih automobila, takođe : ko vozi belu (upravnik) a ko sivu " fabiju", (nabavljač) a ko putuje dotrajalom floridom (vaspitači, likvidatorka, pisar....)

Među službenicima je, takođe, bitno ko ima svoje mesto u radničkom autobusu, mesto u službenom restoranu. Načini ulaska u kancelariju, takođe pokazuju nečiju moć. Rukovodioci ulaze u tuđe kancelarije bez kucanja. Pojedini stražari imaju običaj da uđu u kancelariju kod mlađih vaspitača i da koriste telefon bez pitanja, čime demonstriraju osećaj superiornosti.

---

⁴⁴ " Informacije koje se prezentuju putem neverbalnih sredstava komunikacije raznovrsne su : o emocionalnom stanju učesnika u komunikaciji, o njihovim namerama i očekivanjima, o njihovim uzajamnim stavovima, o mnogim sadržajima koje je verbalno teško izraziti ili je uopšte nemoguće " Nikola Rot, Znakovi i značenja, Plato , Beograd , str 204,

To pokazuje da sem nedostatka "kućnog vaspitanja" imaju moć, koju mogu da demonstriraju u komunikaciji sa vaspitačima preko osuđenih. Straža može da šalje ugrožene i marginalne osuđenike da dosađuju vaspitaču. Pojedini vaspitači mogu da iskoriste, zloupotrebe agresivne i nasilne osuđenike u "komunikaciji" sa kolegom. Način i brzina hoda takođe govore da li vaspitač ili stražar ubrzanim hodom idu u Upravu, ili po prirodi posla ili na poziv rukovodioca. ***Na poziv upravnika se , obično, trči...***

A. Neverbalni komunikacijski znakovi među zaposlenima :

- Pozicija i mesto kancelarije, odnosno da li se nalazi u upravi (centralnom objektu) ili van nje. Takođe u Upravi veću moć imaju oni službenici koji su na spratu od onih ispod.
- Raspored sedenja u radničkom autobusu, gde pojedinci imaju "svoja" mesta za sedenje.
- Dolasci službenim automobilom (samo upravnik ulazi u krug zatvora sa službenim vozilom), ostali zaposleni svoje limuzine parkiraju ispred zatvora.
- Izlazak službenika iz autobraza , ko sa kim druži i ide od kapije do upravne zgrade, a publika , odnosno osuđeni sve budnim okom posmatraju sa prozora svojih spavaona.
- Ritualno postrojavanje straže svako jutro uz nadzornikovo raspoređivanje stražara na stražarska mesta.
- Ritual ispijanja kafa - značaj šolje u distribuciji moći među zaposlenima , najbolji pokazatelj mesta pojedinca na nevidljivoj lestvici rasporeda društvene moći .
- Službenice iz uprave imaju svoje lične šolje za kafu i čaj sa belim tufnicama.
- Rukovodioci imaju prioritet u porudžbinama kafe . Najduže na porudžbine čekaju vaspitači. Njima se kafa iz bifea donosi posle stražara

- Ritual sazivanja kolegijuma se prenosi na ritual sastanaka čime se mistifikuje posao rukovodioca- upravnika koji preko tih aktivnosti izdiže sebe iznad bilo kog propisa i zakona.

- Raspored sedenja na sastancima, gde blizina šefu znači podršku ,a daljina bojkot.

-Sedenje za doručkom, svakodnevna pozorišna predstava koja se odvija u službeničkom retoranu, gde se odlazi tokom radnog dana bez žurbe, od Upravne zgrade do restorana.

- Teatralni odlazak na doručak iz Uprave po principu : „Sve vreme sveta je naše”.

- Fenomen 'dvorske lude', da se šef razveseli u kojoj je pojedinac , obično stariji stražar, glasnogovornik elite.

- Neprijateljski znak, izlazak i napuštanje prostorije kada osoba koju ne simpatišete ili imate konflikt sa njom, ulazi u neki zajednički prostor. Slično može biti u sa ulaskom.

- Statusni simboli su mesto i veličina kancelarije,(uz obavezno tapaciranje vrata)i telefon.

- Sekretarica kao simbol moći uz korišćenje službenog auta govori o fenomenu postojanja malih Bogova u zatvoru.

- vaspitači kao i osuđenici se prisiljavaju da idu peške do kapije где prolaze kroz skener.

- U grupi, prilikom neformalnog okupljanja stražar koji drži ruke u džepovima ili na leđima, je glavni i on šefuje.

- Roktanje u telefonsku slušalicu kao agresivno - animalni znak komunikacije među službenim licima.

- Teatralna šetnja rukovodilaca '' leteći kolegijum''preko kruga, prilikom obilaska ustanove daje, jasnu poruku osuđenima i zaposlenima – da se zna ko je glavni.

- Podela zaposlenih na one koji uvek doručkuju u restoranu, majstori iz pogona, i one koji nikada ne jedu u restoranu već svoju hranu nose od kuće.

- Izlazak u grad za vreme radnog vremena, je dobar znak nečije moći, jer nekima je sve dozvoljno, a nekima- ništa, pogotovu vaspitačima koji sede u svojim kancelarijama kao čelijama se broji svaki minut odsustva i prisiljavaju se da nadoknade sate svog odsustva.
- Odlazak na edukacije, seminare u inostranstvo, učešće u projektima je omogućeno samo odabranima, koji uz to imaju pravo i na prekovremene sate i dnevnice.
- Sistem ocenjivanja se zasniva na forsiranju svojih ljudi, davanjem dobrih ocena, dok onima kojima nije dozvoljenio napredovanje u službi daju se prosečne ocene da ne bi napredovali.
- Sistem ograničenog kretanja odnosi se pre svega na vaspitače koji su i fizički odvojeni od upravne zgrade, zidom i nalaze se u 'tunelu' sedeći u svojim kancelarijama kao kavezima.
- Sistem ograničene komunikacije sprovodi zatvorska elita koja je sama sebi dozvolila da nosi mobilne telefone (svoje i službene) dok svim ostalim zaposlenima nošenje mobilnih telefona je strogo zabranjeno.
- Svoju superiornost i moć u odnosu na ostale službenike zatvorska elita je materijalizovala i potvrdila svojim zaključavanjem i načinom ulaska u nju, pri čemu vrata otvara dežurni nadzornik pritiskom na magnetno zvono.
- Održavanjem nepotrebnih sastanaka, pre svega u službi prevaspitanja na kojima se besomučno raspravlja o pojedinačnim osuđeničkim tretmanima, pri čemu se izbegava da se 'otvori' bilo koji problem.
- Sastanci se održavaju za banalne stvari kao što je *svinjski grip* dok se rasprava oko novina u radu kao što je recimo, promena naziva Službe za prevaspitanje u Službu za tretman, izbegava.
- Za sve propuste u radu sa osuđenim loicima i dominaciju N.O.S. a rukovodioci nalaze izgovor u lošim arhitektonskim rešenjima, ne želeći da prizanaju da se radi o prevaziđenom i pogrešnom konceptu u radu...Izbegavaju se prosta rešenja, kao što je pokrivanje kamerom prostore gde se nalaze osuđeni: sobe, dom kulture, pogon, vaspitački hodnik....

B. Neverbalna komunikacija među osuđenima:

Mesto u stroju odnosno redu za postrojavanje je ponajbolji neverbalni znak moći svakog osuđenog u zatvoru, jer nije isto biti u prvom ili drugom redu, na početku i na kraju stroja. Glavni osuđeni predaje stroj. Na koncertima koletivci sede u prvim redovima, dok kako se moć i uticaj osuđenog smanjuje tako se i njegovo mesto na koncertima u redovima pomera prema vratima.

Mesto spavanja u grupi , određuje takođe nečiju moć, po kojoj jaki kolektivci spavaju u samicama, vojnici u sobama po dvojica, dok ugroženi marginalci spavaju u početnim sobama i po pet šest u jednoj. Sedenje za ručkom takođe pokazuje ko je jak i glavni jer oni sede na krajevima klupa i pred televizorom su takođe neprikosnoveni, jer sede prvi ispred njega.

Svoju moć osuđenički kolektivi demonstriraju preko načina korišćenja prostora-kruga, jer šetnjom po krugu osuđenički kolektivi kao polu-vojne formacije, demonstraju moći prema formalnom sistemu i drugim osuđenicima . Sa time oni procenjuju granicu strpljenja, odnosno kako formalni sistem reaguje na njihovo nasilničko ponašanje. Odnosno da li ih prihvata kao ravnopravnog partnera u pregovorima. Osvajanjem teritorije Doma kulture, neformalni osuđenički sistem kontroliše čitavu zgradu preko dostupnosti prostora svojim kolektivcima u tzv. ‘sekcijama’, ali i kroz čitanje novina, gledanje filmova, korišćenje sportskih terena, teretane, kafića. Nevidljive zabrane, ulaska u pojedine prostore, kao što je osuđenički kafić, teritorije osuđeničkih kolektiva u Domu kulture i preraspodela prostora između kolektiva, tako se zna ko sme da uđe u sportsku svlačionicu, likovnu sekциju, a ko drži razglas , biblioteku. *Najveću moć među osuđenima ima onaj ko koristi sve prostore kao svoju ličnu teritoriju*, a da , pri tome nije disciplinski kažnjen ili premešten u drugi zatvor , odnosno sankcionisan od formalnog sistema. Najbolje mesto gde se može sagledati struktura neformalnog osuđeničkog sistema, su muzički koncerti u Domu kulture.

Na njima, kao, vojnici članovi osuđeničkih kolektiva sa svojim liderima zauzimaju najbolja mesta, ispred bine.

C. Neverbalni komunikacijski znakovi među osuđenima:

- Mesto osuđenog u stroju, mesto gde sedi u trpezariji, mesto gde spava na grupi, mesto gde sedi kada se gleda televizor, su veoma bitni indikatori nečije moći i uticaja među osuđenima.
- Patike kao najjači osuđenički simbol i neizostavni mobilni telefon, jer osuđenima, po Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija tzv. ZIKS-u još uvek nije dozvoljeno da voze automobile i motore po krugu.
- Osuđeni koji rade u garaži dovoze službena vozila do uprave.
- Teritorijalna ekonomija je veoma važna za osuđenike, odnosno prostore koji osuđeni pretvaraju u lične teritorije i opremaju tehnikom , muzičkim uređajima, televizorima...
- Osuđenički kafić u Internatu, sportska svlačionica u Domu kulture, Kotlara : su zapravo štabovi osuđeničkih kolektiva gde sede lideri i određuju šta ko sme a šta ne sme da radi u zatvoru.
- Osuđeni konobari iz službeničkog bifea koji je u Upravnoj zgradi su glavni prenosioci bitnih informacija iz uprave na krug.
- Ponašanje osuđenih na muzičkim koncertima, otvorena poruka NOS-a da formalni sistem prihvati poredak sedenja i moći.

D. Neverbalni znakovi u komunikaciji između osuđenih i zaposlenih :

Zračenje-pogledom, zatrčavanje, ulasci u vaspitačku kancelariju sa kucanjem ili lupanjem, uz glasnu muziku iz kafića ili nekog osuđeničkog prostora, sportske svlačionice, stacionara odvija se svakodnevna komunikacija između službenih lica i zaposlenih.

Osuđeni svakog jutra , bacaju papire i otpatke, prosipaju prljavu vodu kroz prozore, koji padaju ispod prozora vaspitačkih kancelarija.

Sem toga, omiljeno im je i prosipanje ribljeg ulja iz sardine koje se ne može ni jednim sanitarnim sredstvom oprati. Ispred Doma kulture svakodnevna je pojava da se osuđeni skidaju do golog tela, bez imalo stida i srama, i ako imaju svlačionice. Ovaj striptiz je najverovatnije usmeren prema ženama koje rade u Upravi. Pozdrav pružanjem ruke vaspitaču, od strane osuđenih je novina, koja govori o povećanom stepenu intimizacije između osuđenih i zaposlenih. Pružanje ruke kao epidemija se tokom prošle 2008. g. raširila po zatvoru. Dokle, to ide pokazuje i situacije u kojoj u osuđeni prvi koji pružaju ruku vaspitaču. U svemu tome postavilo se glavno pitanje: “**Da li je to prijateljska ruka, ili ruka koja demonstrira moć ?**” Ne zaboravite da se rukovanje razvilo kao gest namenjen pozdravljanju ili overavanju pogodbe, stoga je potrebno da uvek bude toplo, prijateljsko i pozitivno . ”⁴⁵ Osuđeni neverbalno komuniciraju sa službenim licima : pljuvanjem, psovkama iza leđa: “**’Jebem te usta’**”, glasnim govorenjem, lupanjem na vrata kancelarije vaspitača, zamahivanjem reketom za stoni tenis u Domu kulture, pojačavanjem muzike sa zvučnika, lupanjem sa vratima pri izlasku iz kancelarije, zračenjem, preko tehnika muzike, koja ima negativnu poruku od strane osuđenika prema službenim licima.

Neverbalni zankovi se uviđaju najbolje u prvom razgovoru sa osuđenim, kada se uočava njegov stav, držanje (plašljiv, opušten..) i pogled (da li se mršti ili ne). Tako osuđeni kome se žuri na krug , **imao topao prijem**, gleda kroz prozor i žuri mu se da izade iz kancelarije. Osuđeni koji je ugrožen, ima **hladan prijem**, i ne žuri mu se iz kancelarije vaspitača.

- Dobar neverbalni znak je i arogantno i agresivno ponašanje osuđenog u kancelariji vaspitača, i van nje, kada je okružen drugim osuđenicima-publikom, prema vaspitaču.

---

⁴⁵ Alan i Barbara Piz ” Definitivni vodič kroz govor tela ”, Mono& Manana, Beograd 2005, str. , navode nekoliko stilova rukovanja

- Pozdravljanje ustajanjem osuđeni obično svim uniformisanim licima ustaju, dok civilima po slobodnoj proceni, koga poštuju.
- Prisniji odnos sa stražom koja najviše vremena provode sa osuđenima, pa sa majstorima, pa tek , odnos i komunikacija koja je površna sa vaspitačem.
- Na sastancima sa vaspitačima, glavni osuđenik sedi preko puta vaspitača i on praktično vodi sastanak jer on ima glavnu reč, svi ostali čute, što je kao model komunikacije prenet i među zaposlene, gde nema dijaloga, već samo jednosmerna komunikacija od podređenog prema šefu koji na sastancima vodi monologe.
- Straža spavaone gde se nalaze vaspitne grupe sa po 40 osuđenih uveče zaključava što je dobar znak i prečutni dogovor sa osuđenima da je tako dozvoljeno maltretiranje slabijih.
- Pojedini službeni prostori kao što je službeni restoran i kotlara se svakodevno transformišu i pretvaraju u osuđeničke lične prostore gde su oni glavni.

SOCIO- KRIMINOLOŠKI PROFILI OSUĐENIKA

Na osnovu urađenih 330 urađenih kriminoloških izveštaja došao sam do klasifikacije osuđenih lica. Delim ih na svojevrsne profile. Oni su se iskristalisali sami od sebe u muškoj populaciji osuđenika, koju su činili : osuđeni na maloletnički zatvor, ali i oni koji spadaju u kategoriju mlađih punoletnih lica do 23 g.. kao i onih satrijih od 23 godine, mahom osuđenika povratnika. Kao profili izdvajali su se: razbojnici koje sam nazvao moderni hajduci , potom skriveni narkomani i navijači ali i stariji osuđeni preko dvadeset tri godine. Ono šta uglavnom spaja sve osuđene, to je *sklonost ka zavisnosti*, odnosno nekom poroku. S tom razlikom što kod osuđenih do 23 g. preovlađuje narkomanska zavisnost, koja nije strana ni starijim osuđenima, koji imaju decu. Ali kod starijih osuđenika pored narkomanske zavisnosti, tu je zavisnost od alkoholizma i kocke. Sve su to poroci koji na direktni ili indirektni način dovodi do teških krivičnih dela, koja mogu biti surova kao što su ubistva ili teške telesne povrede sa smrtnim posledicama, pa preko nasilništva u porodici, krivičnih dela imovinskog karaktera. Počinioci teških krivičnih dela su bili u VPD-omu.

Osuđenička populacija je kao složena i heterogena struktura, zapravo amorfna masa, koju je moguće razložiti po raznim formalnim i neformalnim karakteristikama i obeležjima : starosnim, polnim, ranijoj osuđivanosti - povratu, vrsti krivičnih dela, dužini kazne (do jedne godine, do tri godine i preko tri godine, " dugoprugaši"), po mestu stanovanja (selo , grad, metropola) ; po porodičnim odnosima (razvedeni , potpuna porodica) , bračnom statusu (oženjen , neoženjen , u bračnoj ili vanbračnoj zajednici, sa decom , bez dece ...), školskom obrazovanju ; nepismen, delimično pismen, završio O.Š. zanat, III

stepen, IV stepen, fakultet upisao ... prekinuo redovno školovanje), sklonostim ka slodobnom vremenu (teretana, individualni sportovi , kolektivni sportovi (fudbal, košarku, odbojku, borilačke veštine : boks, tekvondo., kik boks) , čitaju knjige, slušanju vrste muzike (na one koji slušaju narodnu , zabavnu, tehno – muziku. U odnosu na inostranstvo (imaju nekog u inostranstvu (najčešće otac ili oba roditelja) ili nemaju, da li su živeli u inostranstvu .

Po *psihološkim karakteristikama* osuđenik može biti : submisivan, snishodljiv prema drugima ili dominantna figura , agresivan , želi da vlada i nameće svoje stavove, povlači se. U odnosu na konfliktne situacije i kako ih rešava , može biti miroljubiv ili , što je češći slučaj nasilnički nastrojen, verbalni napadi na druga osuđena i službena lica, što može biti teže nego fizički napad.

Osuđena lica se dokazuju: šaberom ili bodežom... Po načinu dolaska kod vaspitača : samionicativno, što je retko pogotovu na početku izdržavanja kazne, jer se misli da je cinkaroš i po pozivu vaspitača što je retko , načinu ulaska u vaspitačku kancelariju (sa kucanjem ili bez, sam ili sa drugim osuđenima , što je pouzdan znak pripadnosti N.O.S.- u) ⁴⁶ U neformalnim podelama postoji izražena podela na one koji su ispravni (ne cinkare, ne pričaju previše sa službenim licima, umeju da čuvaju tajne..) i "cave" , cinkaroši (koji su "tasteri" i koji odaju straži sve šta se dešava u zatvoru počev od osuđenika, pa preko vaspitača i drugih službenih lica). U odnosu prema radu (mogu biti vredni ili lenji ; izbegavati radne obaveze; poznavati

---

⁴⁶ Neformalni osuđenički sistem u jednom zatvoru daleko je najjači po uticaju na jednog osuđenog od bilo kog formalnog uticaja, pa i sankcija. Zbog toga i važi napisano pravilo da :" Nije teška robija već osuđenici" , kao i " Daj Bože da me straža boje" , koja upravo govore o surovim napisanim pravilima. Kolektivci u kancelariju ulaze slobodnije i ponašaju se kao da je njihov zatvor. U takvima situacijama je najbitnije brzo reagovati i postaviti pravila u svojoj kancelariji. Jer nije isto kucati i lupati (*pucati*) na vrata.

svoja prava što je sada trend u zatvorima). Dok u odnosu na seksualnost mogu biti : biseksualci, homoseksualci i heteroseksualci ...

Modeli osuđenih u odnosu na vrstu krivičnih dela imaju svoje karakteristike po kojim se razlikuju od drugih i imaju i svoje specifičnosti. Na osnovu opservacije (posmatranja) i analitičko dijagnostičkog rada sa novoprdošlim osuđenicima i "praćenju" njihovog ponašanja u jednom zatvoru, oni se mogu klasifikovati po više kriterijuma : starosti, vrsti krivičnih dela i sl. Po starosti postoje osuđeni na maloletnički zatvor koji su počinili, mahom, teška krivična dela : ubistva, obično svojih roditelja , devojaka, supruga, učiteljice... Osuđeni do dvadeset tri godine se mogu razvrstati na one koji su počinili krivična dela: krađe, razbojništva, posedovanja i korišćenja narkotika, uglavnom - heroina, ali i pokušaja ubistva i ubistva.. U okviru " narkomanske populacije " bitno je uočiti razliku na korisnike narkotika: najviše heroina , od onih koji su narko – dileri, ali i treću kategoriju koji su istovremeno i narko – trgovci i zavisnici od PAS-a., i koji su zapravo, najagresivniji. Za starije preko 23 godine starosti, koji su uglavnom povratnici, preovlađuje sklonost ka alkoholu, kocki ili heroinu...Kod starijih postoje krivična dela koja nisu prisutna kod mlačih osuđenika, kao što je : nasilništvo u porodici, falsifikovanje, neplaćanje alimentacije...

Razbojnici : „moderni hajduci“

Osuđenik kome je suđeno za krivično delo razbojništvo po čl. 206 KZS obično je nezaposlen, beskućnik, bez zanimanja, vanredni učenik. Ako je iz unutrašnjosti živi u kući zidanoj od cigala od blata, ili kao podstanar sa svojim roditeljima koji su bez posla. Rođen je krajem osamdesetih... Krivično delo je počinio sa jednim ili više saučesnika, gde je uvek neko od njih poznavao žrtve (učitelja harmonike, komšije iz sela, gastarbajteri ...) Kazne za krivično delo razbojništva koje se izriču u praksi su u proseku preko tri godine zatvora.

Na izdržavanje kazne je uglavnom priveden ili iz nekog istražnog zatvora ili posle raspisane poternice, zbog izbegavanja izdržavanja kazne zatvora.... Motiv izvršenog krivičnog dela je uglavnom koristoljublje a cilj je : novac, zlato , dukati , zlatne burme, proteze iz usta u kojima su ugrađeni zlatni zubi...

Ovaj „moderni hajduk“, uglavnom potiče iz naknadno nepotpune porodice u kojoj su se roditelji najpre razveli. Nakon razvoda deca su pripala ocu koji je poginuo u saobraćajnoj nesreći, da bi nakon toga nastavila život sa majkom, koja se u međuvremenu udala za drugog čoveka, koji je izvršio samoubistvo. Mesec dana posle toga, umire i majka. Stariji brat i osuđeni, su nakon toga su nastavili da žive odvojeno, sa babom i dedom po ocu- stariji brat , a , mlađi brat osuđenik, kod babe i dede po majci, koji su umrli nedavno. Brat je trenutno u većem KPZ na izdržavanju kazne zatvora.

Dakle, porodica je uvek disfunkcionalna, a može biti retko potpuna ili češće - nepotpuna, jer su se roditelji razveli zbog egzistencijalnih problema, a osuđeni je sa majkom i sestrom prešao da živi u grad kao podstanar. Potiče iz vanbračne zajednice, u kojoj su nefunkcionalni odnosi , odsustvo oca uticali da se ispolji delinkventno ponašanje. Njegovi roditelji su se razveli kada je osuđeni imao godinu dana... Prekinuta komunikacija sa ocem je uspostavljena od njegove 17 g. pa do pritvora, kada je otac prekinuo, definitivno, kontakte sa problematičnim sinom.

Otac je obično negativan uzor za identifikaciju, ali može biti i neko od bliskih članova porodice, kao što je deda, ujak , stric..Jer je kao mlad izdržavao kaznu zatvora, kod nas ili u inostranstvu, recimo, zbog prodaje narkotika, uglavnom, heroina.. Otac je uvek bio zatvoren i nikada nije imao vremena da priča sa mnom, sem kada se napije . (priča osuđenik koji je opljačkao svoju firmu u kojoj je radio pr. Ž. K.). Kaznu zatvora je, svojevremeno, izdržavao majčin brat zbog ubistva kolege sa posla. Otac je bio težak alkoholičar i fizički je maltretirao

svoju suprugu, koja ga je više puta napuštala, ali se zbog dece vraćala kući. Majka je prosila hranu po selu.

U školi je pravio probleme , u šestom razredu je izbačen iz O.Š. jer je nastavnicu biologije, sa kojom je bio u sukobu, gađao saksijom sa cvećem, te je ponavljaо razred zbog njene slabe ocene. U potpunoj porodici, sve je "dobro " funkcionalo sem što deca nisu volela da uče.

Roditelji imaju tolerantan stav prema prekidu njegovog školovanja jer navode da su , nezadovoljni jedino nemotivisanošću da uči. Osuđeni nije ni mogao imati podršku roditelja za učenje, jer oba roditelja imaju samo O.Š. Upisao je srednju ugostiteljsku školu na smer- pekar, koju je samo posle mesec dana "napustio" (izbačen), jer je u školu nosio pištolj. Međutim, dešava se da razbojnik postaje i sa završenom vojnom gimnazijom, kada je stekao radni status bez zaposlenja i kada se kao dete iz izbegličke porodice, bukvalno našao na ulici počevši da menja adrese boravišta po gradovima Srbije, izbegavajući Beograd.

Obično se dešava da je osuđeni izgubio status redovnog učenika jer je u drugom razredu izbačen iz škole zbog tuče sa drugim učenikom kada je koristio nož. Prilikom otimanja mobilnog telefona od maloletnika u ruci je držao „bokser“. Prilikom obijanja kioska polomio izlog metalnom šipkom. Ovo teško krivično delo čini tako što stavlja kapuljaču na glavu vadi nož na rasklapanje i prislanja sočivo na butinu radnici menjачnice i kaže : „Ne mrdaj , nemoj da si pisnula, izbošću te celu nožem“. Osuđeni za razbojništvo prilikom vršenja krivičnog dela obično su vikali: „Pucaću, daj sve što imaš!“ ;„Izađi iz prodavnice , udaviću te !“ ; „Daj pare !“. Dešava se i komična situacija kada robusna prodavačica odgurne pištolj i kaže :“ Ma kave pare“ . „ Brže, brže !“. (pri čemu je udario drškom pištolja radnika pošte u glavu). Od prodavačice je napre zatražio orbit žvake i viknuo : „Ovo je pljačka !!!“ .

Krivična dela su počinili uz pomoć automobila, koji obično grupu čeka u blizini pošte ili prodavnice, kockarnice, gde uz primenu sile : pesnice, šake , ruke i uz obavezne " rekvizite" kao što fantomke, rukavice, ženske čarapa na glavi sa prezima na očima. Od oružja u ruci je sav mogući arsenal: počev od pištolja " replike" kao dečije igračke pa sve do pravog pištolja " marke tetejac" koga je uperio u glavu oštećenog ne govoreći mu ništa . Ili ga udario ga pištoljem u rebra. Između su krateži , noževi, bejzbol palice, teg sa vase i sl. Oružje može biti i " pištolj- upaljač boje metala " kojeg je prislonio na slepoočnicu taksiste i naredio mu da zaustavi vozilo.

Optuženi R. je poneo jedan pištolj marke " Crvena zastava" kal. 7,65 mm , u čijoj se cevi nalazio metak, tako što je stavio maramu preko lica i ušao u apoteku i uperio pištolj u oštećenu...

Postoje razbojnici koji su u seriji krivičnih dela – razbojničkih krađa sa upotrebatom vatretnog oružja- pištolja, kao cilj " napadali " benzinske pumpe i pošte, jer se prepostavlja da se u njima nalazi najviše " živog" novca. U odnosu prema žrtvi razbojnici su brutalni. Homoseksualci su idealne mete za razbojnike jer su miroljubivi, ne pružaju otpor, a mnogi od njih se plaše da se ne sazna za njihovu sklonost, pa olako odustaju od sudskog procesa. Kao žrtve razbojništva se pojavljuju i strani državljeni . U ulozi žrtve su i maloletnici, učenici O.Š. obično muškog pola, od koga razbojnici optimaju mobilne telefone i skupe "markirane " patike.

Posebna kategorija predodređenih žrtava su i žene koje obično rade same i sa po jednom koleginicom u malim marketima, trafikama, pekarima, apotekama, menjacnicama....Moderni hajduci svoja " dela" priznaju, uz napomenu da su kritičnog dana ili noći,najčešće koristili, pištolje- replike. U odnosu prema počinjenom krivičnom delu izražavaju, uglavnom, verbalno kajanje. Tokom izdržavanja kazne umeju da budu i dalje agresivni i nadmeni. Prema službenim licima se ponašaju selektivno.

Od onih od kojih imaju koristi su snishodljivi. Dok prema službenim licima , od kojih ne zavise mogu da budu neprijatni i agresivni. Nemaju realan odnos prema počinjenom krivičnom delu.

Profil fudbalskog navijača

Po čemu se agresivni navijač razlikuje od svog , miroljubivog vršnjaka, koji je počinio krivično delo , a koje ga je dovelo do zatvora.

Jer našem prosečnom navijaču je suđeno za krivična dela, počev od posedovanja : droge čl. 246, oružja čl. 348, razbojništva čl. 206, nasilničkog ponašanja čl. 344, teških telesnih povreda čl. 121, učestvanja u tuči čl. 123, ubistva čl. 113 i teškog ubistva čl. 114 KZS.

Dakle, po strukturi počinjenih krivičnih dela , naši navijači su skloni vršenju najtežih krivičnih dela, krvnih delikata, koje se , na žalost završavaju sa smrtnim posledicama. Svoju ratobornost navijačke grupe duguju pre svega svojim nazivima: " Alkatraz", " Čovek mašina ,,"Nesalomivi, „Anti romi”, "Neželjena deca"... Sem naziva, sa sociološkog aspekta presudnu ulogu u nastanku militantnih navijačkih grupa, imaju migracijski, urbani i obrazovni faktori. Na urbanom kontinuumu, uočena je korelacija , po kojoj udaljenost od metropole podrazumeva pripadnost militantnoj navijačkoj grupi. Naime, naš prosečan navijač je ratoborniji ukoliko je po mestu stanovanja udanjeniji od Beograda i živi, recimo u Obrenovcu, Mladenovcu ili Somboru. Takođe i u samom Beogradu postoji razlika, tako da , jedan broj navijača koji vode poreklo iz izbegličkih porodica žive u beogradskim prigradskim naseljima kao što su Sremčica, Batajnica...

U skladu sa tim se može lako uočiti da jedan broj fudbalskih navijača potiče iz izbegličkih porodica koje su se za vreme " Oluje" izbegle iz Hrvatske ili Bosne, uglavnom Sarajeva. Drugi migracijski talas je nastupio nakon NATO bombardovanja , kad su se tzv. prognane porodice doselile u Beograd. Deca iz izbegličkih porodica su imala , problem sa integracijom. Jedan broj njih je pokušao da trenira fudbal ali

nisu uspeli da stignu do prvog tima, velikih klubova već su svoju karijeru završili u nižerazrednim klubovima ali i navijačkim grupama. Tu su našli utehu za propuštenu priliku da postanu poznati fudbaleri, pa su se odlučili da postanu poznati navijači, što je lakši put. Ali i rizičniji. Ipak, osnovna karakteristika prosečnog navijača je loš uspeh u školi i negativna odnos prema obrazovanju uopšte. Naime, navijači koji su pripadali militantnim navijačkim grupama, prve znake devijantnog ponašanja su počeli da ispoljavaju još u OŠ. Oni su to činili putem sukoba, tučama sa drugim đacima, ali se nisu libili i da se fizički sukobe sa nastavnikom. Obično su ponavljali VIII razred OŠ. Bećina navijača je, uglavnom, upisivala srednje škole, ali ih je retko završavala.

Krizni period je obično u trećem razredu srednje škole, kada je došlo do definitivnog napuštanja školovanja. Prosto rečeno, navijači su birali mahom lake škole ili se vanredno školovali. Zabeležen je slučaj navijača koji je najpre napustio gimanziju, jer je u trećem razredu imao puno slabih ocena. Posle toga je prešao u srednju privatnu školu gde u kriterijumi bili veoma blagi. Kada je majka pokušala da ga upiše u privatnu školu u inostranstvu, on je to odbio jer mu je bila bitnija Liga šampiona. Jednom drugom, navijaču, obična prvoligaška utakmica je bila bitnija od očeve sahrane, koja je bila tog istog dana. Zanimljivo je da taj navijač pamti rezultat te utakmice koju nije gledao, i gde je bilo puno golova.

Može se reći da se ekstremno militantno navijanje na fudbalskim utakmicama, javlja vrlo rano, još u osnovnoj školi kada se javljaju prvi znaci devijantnog ponašanja, (izbegavanje nastave, ponavljanje razreda) koje lako prelazi u delinkventno ponašanje, kroz tuče sa vršnjacima u školi i grupnim tučama na utakmicama. Svi oni prolaze kroz navijačku hijerarhiju, gde se upravo dokazuju delinkventnim manifestacijama, koje lako prelaze u krivična dela. Za sada se mogu uočiti pravci u kome se delinkventno ponašanje našeg navijača može razviti i "oteti kontroli".

Jedan broj navijača kreće prema narkoticima, gde mogu biti narko – dileri, ali neki od njih postaju i sami korisnici. Uz posedovanje droge ide i posedovanje oružja, pištolja ali i vagice za precizno merenje. Zavisnost od heroina ih uvodi u teža krivična dela, imovinskog

karaktera, kao što su krađe ali i razbojništva, sa upotrebom noževa, pištolja, bejzbol palica, maski i ostalih rekvizita. Uprkos državnoj sankciji kroz izricanje vaspitnih mera od nadležnih centara za socijalni rad (ukor, pojačani nadzor roditelja ili staratelja) , najratoborniji navijači ostaju dosledni u svojoj opredeljenosti.

Očito da državna blaga sankcija ima slabije dejstvo od društvenih normi, koje prećutno podržavaju ratničko – navijačko oponašanje.

Nažalost ta doslednost dovodi do tragičnih događaja: teških telesnih povreda ili učestvovanja u tuči sa smrtnim posledicama, koje ne moraju da se dese samo na stadionima, već i na muzičkim koncertima, ali i u užem prestoničkom gradskom jezgru. Jer u ekstremnim navijačkim sukobima bitan je, pre svega, publicitet. Bitno je da se desi nešto spektakularno, nešto što će se pamtiti i prepričavati. Došlo je do obrta. Navijački sukobi su izbili u prvi plan. O njima se priča, a akteri se pamte. Za razliku od njih fudbaleri su u drugom planu. Arena se proširila. Pažnja više nije usmerena na " zeleni teren" i atraktivni potez nekog fudbalera ili gol koji će se dugo pamtiti i prepričavati. Sada se pamte bakljade i beleže rane i navijački sukobi. Umesto večitog derbija, sada imamo sukobe dve navijačke ekipe koje pripadaju, našim domaćim timovima koje su 2006 g. završtene pogibijom mladića. Iz toga niko nije izvukao pouku, jer samo tri godine kasnije u sukobu domaćih i stranih navijača , u centru Beograda, Bris Taton, francuski navijač je izgubio život. Uzavrele navijačke strasti očito ne prepoznaju gde sve mogu otići ako su nekontrolisane. Zato smatram da je u ovom agresivnom fenomenu slabije dejstvo države od društva, koje prećutno podržava ratničko- navijačko ponašanje.

Skriveni narkomani

Da je reč o skrivenim narkomanima u osuđeničkoj populaciji , govorи podatak da *registrovanom heroinskom zavisniku*, u većini slučajeva nije suđeno za krivična dela koja se odnose na zloupotrebu psihoaktivnih supstanci tzv. PAS-a.. (čl. 245, čl. 246 KZS).

I ako su na metadonskom programu oni su uglavnom osuđeni za *krivična dela imovinskog karaktera* : čl. 203 krađa, čl. 204 teška krađa, čl. 210 sitna krađa. Osim toga oni čine i krivična dela u kojima je bilo nasilništva : razbojništva čl. 206, ometanje službenog lica u vršenju službene dužnosti , nasilničko ponašanje čl. 244 , nedozvoljeno držanje oružja i eksplozivnih naprava čl. 348 KZS. Tu su i krivična dela prevare čl. 171 KZS ali i falsifikovanje ličnih isprava, kao i ugrožavanje javnog saobraćaja.

U porodici mogu biti registrovani sledeći traumatični događaji - smrt majke. Otac je , uglavnom , na privremenom radu u inostranstvu u Americi od 2004 g. i nije se vraćao; otac osuđivan zbog nasilništva u porodici i sklon alkoholu; otac je izdržavao kaznu zatvora u Zabeli 1955 g. zbog nasilničkog ponašanja; zbog sukoba sa komšijom, otac se odrekao osuđenog kada je on imao dve godin.

Otac je nakon smrti prve, doveo drugu ženu koja se prema rečima osuđenog ponašala sadistički. U situacijama gde su se oba roditelja razišla nalazimo sledeće primere. Od svoje šeste godine odrastao uz babu po majci dok su roditelji živeli i radili u Nemačkoj. Za ostale članove porodice , postoje primeri da je : mlađi brat je na izdržavanju kazne u Zabeli zbog krivičnog dela – krađe, a stariji brat je osuđivan početkom 90 g. zbog saobraćajne nezgode u kojoj je bilo smrtnih posledica. Kada je reč o starijem , *osuđeniku - heroinskom zavisniku* on je živeo u vanbračnoj zajednici u kojoj ima vanbračno dete. Ako je pak oženjen onda se od 1999 g. nalazi u braku sa D. sa kojim imaju čerku, na početku brak je dobro funkcionisao , da bi kasnije dolazio u sukob zbog heroina, *oženio se između dva boravka u Zabeli*. 2000 g. probao heroin na foliju a 2003 g. koristi kokain. Oženio

se drugi put mlađom osobuom sa kojom ima dvoje dece . Sve to ipak kulminira razvodom braka, gde najveću cenu plaćaju *deca problematičnih roditelja*. Oni ostaju na čuvanje babama i dedama, ukoliko ih imaju.

Tokom *redovnog školovanja* Završio III stepen i stekao diplomu: konobara, kuvara, trgovca, KV vozača; pekara, električara ili srednja Elektrotehnička škola na smeru – elektrotehničar IV stepen, završio srednju medicinsku školu , smer –medicinski tehničar ili poljoprivrednu školu IV stepen- poljoprivredni tehničar.

Skriveni narkomani su školu završavali i *vanredno* Završava zanate – bravarski monter pekar, mesar, kuvar. U *njihovoj prošlosti* nalazimo uglavnim one, kojima je : " Centar za socijalni rad predložio a Sud izrekao Vaspitne mere .

Ukor, PNOS (pojačani nadzor organa starateljstva) , PNOR (pojačan nadzor roditelja) i kao poslednju meru - upućenje u VPD Kruševac. Ili je pak reč o *kriminalno- pravnom povratniku* koji je *krivično osuđivan*, recimo, deset puta kaznom zatvora .

Ili je " tri puta uslovno zbog krađe i novčano zbog posedovanja opojnih droga, osuđivan uslovno- krađa nafte.

Kao povratnik je izdržavao kaznu u "Zabeli" zbog razbojništva i teške krađe, izržavao kaznu zatvora u Čupriji zbog razbojništva , OZ Šabac ili izdržavao kaznu u KPZ Sremska Mitrovica . Kada je reč o novim krivičnim postupcima ima nepravosnažnu kaznu, za provalnu krađu. Ima novi krivični postupak zbog krađe motora-automatika ili zbog ometanja sl. lica ili razbojništva. Očekuje pored aktuelne kazne *još četiri godine zatvora*. Krivična dela je počinio *uglavnom sam.*

Uhapšen je u roditeljskoj kući, u svojoj kući, u inostranstvu nakon raspisane međunarodne poternice na aerodromu nakon povratka iz inostranstva. U okolnosti pod kojim je počinio krivično delo spadaju: uticaj heroina ili pod uticajem alkohola i tableta. . Motiv izvršenja krivičnih dela: najčežće - *koristoljublje*, ređe osveta..

Kada je reč o **kriminogenom statusu** skrivenog narkomana on je uglavnom profesionalni delinkvent ili prestupnik po tendenciji koji je u korelaciji sa heroinskom zavisnošću. Po stepenu kriminalne inficiranosti oni su uglavnom znatno kriminalno inficirani, ili kvazi prosocijalno orjentisani (briga za dete ili staru majku koja ga je razmazila)

Skriveni narkoman je **uglavnom lečen** u : Palmotičevoj zbog problema '' košmara'' i depresije, lečen od zavisnosti ambulanto na neuropsihijatrijskom odeljenju, u Specijalnoj bolnici u Beogradu gde je izdržavo meru bezbednosti obaveznog lečenja zavisnosti od narkomanije. Jedan od retkih priznaje: „Pao sam kada sam mislio da sam najjači”, i ne krije da je heroin koristio devet godina (intr avenski i ušmrkivanjem) i da je u jednom trenutku došao do dnevne zavisnosti od pet /5/ grama .

Njegov "kolega", takođe navodi da je : " lečen na Neuropsihijatrijskom odeljenju na metadonskom programu tokom 2007 g. U okviru aktuelne kazne zatvora mu je izrečena Mera lečenja koja je sprovedena u Specijalnoj zatvorskoj bolnici u Beogradu . Kaže da je heroin počeo da koristi u 35 g. i nakon prodaje stana, koga mu je otac prepisao i **postao beskućnik**.

Profesor sociologije Dr **Sreten Vujović** sa Filozofskog fakulteta u Beogradu beskućnike definiše kao : „osobe koje su nesposobne da obezbede stan za odgovarajuću sopstvenu upotrebu ili da ga sačuvaju bez terapeutske pomoći“. (videti „Politika“, od 04. oktobra 2004).

Alkoholizam i krivična dela

Krivična dela nasilništva za koje su izrečene kazne zatvora do jedne godine su mahom nastala pod uticajem alkohola i njih su u većini slučaja počinili muškarci u dobi od 25 do 80 godina. Oni su osuđeni za krivična dela nasilništva : nasilje u porodici sa različitim varijacijama , prema supruzi, deci, bratu..(čl. 194 KZS), silovanja-

bivše supruge; (čl. 178 st. 1 KZS) nasilničkog ponašanja (čl. 344 KZS), lakih telesnih povreda (čl. 122 st. 2 u vezi čl. 1 KZS), teških telesnih povreda (čl 121 st. 1 , ugrožavanja sigurnosti (čl. 170 KZS) sprečavanja službenog lica u vršenju službene radnje (čl. 322 st. 3 KZS), napada na službeno lice u vršenju sl. dužnosti (čl. 323 st. 1 KZS) ometanja službenog i lica u obavljanju poslova (čl 23 ZOJRM)..

U osnovi problema osuđenika koji su činili krivična dela nasilništva su loši bračni odnosi koji kulminiraju tučama, ali bogami silovanjima bivše supruge i teškim telesnim povredama sadašnje. Postojale su i tragikomične situacije gde je brat bratu da bi naudio, puštao vazdušnu sirenu priključivši je na traktor, da bi ga maltretirao. Takođe nezadovoljni otac kome je čerka svakodnevno gledala TV program, se u alkoholisanom stanju peo na banderu sa sekirom, sa kojom je htio da preseče žice.

Zabeležen je slučaj mršavog osuđenog za nasilništvo u porodici , koji je svu svoju ne malu otpremninu dao svojoj punačkoj ženi koja je od dela para svom ljubavniku kupila auto. Kao predmete tučama su korišćeni: šake, pesnice, noge, ali i perdika (sa kojom je gađao snaju na bunaru koji je predmet višegodišnjih razmirica između braće) , staklena flaša, stolica, te hladno oružje kao što je : nož ili sekira. U ekstremnim situacijama korišćen je pištolj ili lovačka puška- kratež. Udarci rukom u : glavu - šamarom ili u potiljačni deo pesnicom ili u predeo grudi, desnom šakom u slepoočnicu.

U emotivnom stanju gneva postoji težnja za napadom . Tada dolazi do nastupa : jarosti, ljutnje i besa. U takvim situacijam koje prate svađe i tuče padaju teške reči i verbalne uvrede. Počev od blagog negodovanja : „ Šta nam udari igrača”; Teških uvreda i grubih uvreda : „ j... vam mater” . . : „ pišuljo jedna , puši mi k.”; „ Ti si klošar , jajara, dovedi mi nekog šefa”; „ Šta hoćeš od mene ,što me zajebavaš”; "Ludo", "Degenerčino", "Droljo". Uvreda izrečenih u jarosti: Ako ne prekineš, razbiću ti glavu”; preko svađe sa ozbiljnim pretnjama za život : „ Šta me j. Sad éu da vam j..... mater, sve éu da vas pobijem”

... . Alkohol je doveo i do činjenja krivičnih dela imovinskog karaktera: teške ili lake krađe. U poslednje vreme preovlađuju oni kojima je suđeno za falsifikovanje isprava, vozačkih dozvola, ne vraćanje kredita i , recimo , prevara seljaka:" od kojih je uzimao volove a nije ih plaćao" . Tu su o oni koji izbegavaju plaćanje alimentacije za svoju decu, u nekom od prethodnih brakova. Njima je suđeno za krivična dela neplaćanja alimentacije iz čl. 195 st. 1 KZS . Glavna karakteristika osuđenika koji izdržavaju kaznu zbog izbegavanja plaćanja alimentacije svojoj deci je da potiču mahom iz seoskih sredina .Oni su u jednom trenutku svog života, doživeli zenit sa uspehom u oblastima u kojima su se bavili. Bilo da je reč o inostranstvu ili u zemlji. To su uglavnom bili uspešni ljudi koji su imali ogroman novac. Neki od njih su otišli u poroke, uglavnom kocku i alkohol. To ih je dovelo do razvoda braka i poslovnog brodoloma kada su se vraćali svojim starim i onemoćalim roditeljima penzionerima, koji su ih materijalno pomagali. Osim toga tu je i tranziciono vreme u kome se nisu snašli.

KRIMINALNI RAZVOJ I NASILNIČKO PONAŠANJE

Kada se kaže nasilničko ponašanje, većina ljudi pomisli na porodicu, smatrajući da je ona glavni krivac za nastanak ovog patološkog fenomena. Takođe se misli da su nepotpune, razvedene porodice rizičnije i pogodnije za nastanak nasilničkog ponašanja, za razliku od potpunih. Međutim porodica nije jedini krivac za nasilničko ponašanje, jer formalna potpunost porodice ne podrazumeva da ona i dobro funkcioniše. Dakle, porodica može da bude potpuna, ali usled loših interpersonalnih odnosa i komunikacije u njoj, može biti idealno tlo za nastanak nasilništva. Tako se najčešće dešava da narušeni interpersonalni odnosi u porodici udruženi sa ponašajno – problematičnim pojavama (alkoholizam oca) dovode najpre do prekida školovanja i predelinkventog ponašanja koje se manifestuje kroz izostajanje iz škole , korišćenje alkohola i tuče. U ekstremnim situacijama smrt oba roditelja, mogu dovesti do napuštanja redovnog školovanja,što ga je dovelo na ulicu i druženje sa problematičnim vršnjacima sa kojima je počeo da konzumira marihuanu, da bi se završilo heroinskom zavisnošću.

Zbog toga se ne može se reći da samo jedan faktor, recimo porodica utiče na problematično ponašanje deteta. Pre bi se moglo reći da je reč o ” lančanoj rekaciji” u kojoj se nasilništvo najpre javlja u porodicama, potom se uočava u školama, pa nastavlja preko ulice da bi se uobličilo u domovima i zatvorima gde doživljava kulminaciju.

Porodica: U prodicama se nasilništvo javlja kao posledica vaspitne zapuštenosti njenih najmlađih članova koji su se bez adekvatne roditeljske kontrole, uglavnom našli u lošem društvu. To se dešava usled postojanja neadekvatnog autoriteta u porodici, bilo da je reč o ocu ili majci, ali i neadekvatnoj figuri za identifikaciju, najčešće u liku oca. Popustiljivi i tolerantni roditelji prema najmalađem sinu, ili

jednom muškom detetu u patrijarhalnoj sredini mogu uticati na nasilništvo svoga deteta.

Do bolećivosti prema muškom detetu može doći ukoliko je dete imalo neku težu operaciju, recimo kičme , kada su ga roditelji čuvali od bilo kakvih fizičkih aktivnosti obaveza .To im se kasnije vratilo kao 'bumernag', nasilničkim ponašanjem razmaženog deteta. S druge strane tu su i bolesni roditelji, najčešće majke, koje ne mogu da obavljaju adekvatno roditeljsku ulogu.

Do nasilništva u porodici može doći i na relaciji sin- otac, kada obično dolazi do inverzije uloga, jer otac – alkoholičar svojim ponašanjem i zanemarivanjem porodice ulazi u sukob sa sinom, koji od njega očekuje adekvatnu roditeljsku ulogu, koju ovaj nije sposoban da vrši. Do težeg sukoba takođe dolazi i na relaciji sin –očuh, usled neprihvatanja očuha kao autoriteta, ali i nametanja njegovih zahteva, koji se odnose na školovanje. Sin se u takvim porodicama može naći u ulozi zaštitnika svoje majke, koju maltretira drugi suprug – osuđenikov otac.U ekstremnim situacijama nasilničko ponašanje oca alkoholičara ili očuha može biti sankcionisano ubistvom koje je izvršio sin preuzimajući ulogu zaštitnika porodice od očevog kabadahiskog ponašanja.

Kod osuđenih za posedovanje ili preprodaju narkotika nalazimo da je odrastao bez oca i uz bolesnu majku, i da se vrlo rano osamostalio i počeo da živi odvojeno sa svojom devojkom, vezujući se za kriminogeno okruženje koje se bavi preprodajom psihaktivnih supstanci- PAS-a .Takođe postoje situacije da nakon smrti oca 2000 g. i sa gubitkom oba roditelja kod osuđenog dolazi do regresije u ponašanju i vaspitne zapuštenosti što kulminira napuštanjem redovnog školovanja što ga vrlo brzo dovodi do lošeg okruženja i preko beogradskih splavova i žurki, uvodi u rizičnu grupu zavisnika od PAS-a. čiju upotrebu minimizira, svodeći na korišćenje marihuane i ekstazija, negirajući heroinsku zavisnost i potebu za lečnjem.

Škola: Prva ustanova koja reaguje na nasilničko ponašanje i koje ga na neki način sankcioniše je svakako škola. Predelinkventno ponašanje počinje da se manifestuje najčešće u V irazredu OŠ, što se poklapa sa prelaskom iz u drugu školu ili sa razvodom roditelja.. Tako postoje situacije u kojima se prvi ispad u ponašanju desio u devetoj godini, kada je nožem napao starijeg dečaka, za koga kaže , da ga je permanentno maltretirao. Krivična dela je počeo da čini sa 13- 14 g. što se poklapa sa ponavljanjem VII razreda osnovne škole- OŠ. ali i, navodno, sa prezauzetošću roditelja oko gradnje nove kuće...Svoje predelinkventno pošanje je počeo da ispovljava u VI razreda OŠ. kada je zbog sukoba sa nastavnikom i redarom škole izbačen iz škole a zbog tuče sa drugim učenikom kažnjen vaspitnom merom-pojačan nadzor roditelja- PNOR...Delinkventno ponašanje odnosno vršenje krivičnih dela počeo sa 16 godina, nakon napuštanja srednje škole , kada je zbog tuče priveden prvi put organima reda. Vaspitno zanemarena ličnost. Nakon smrti oca 2000 g. i sa gubitkom oba roditelja kod osuđenog dolazi do regresije u ponašanju i vaspitne zapuštenosti što kulminira napuštanjem redovnog školovanja.

Ulica: Nedostatak adekvatne očeve figure i druženje sa problematičnim vršnjacima je uticao na delinkventno ponašanje koje je kulminiralo stvaranjem organizovane kriminalne grupe. Ciljna grupa u sticanju materijalne koristi su bili homoseksualci, koji su poznati kao miroljubivi i osobe koje ne pružaju otpor prilikom fizičkog napada. Motiv napada na homoseksualce su bile pre svega platne kartice. Usled nedostatka adekvatne podrške svoje porodice i u potrazi za pravim autoritetom i traganjem za identitetom, našao se u lošem društvu. Po povratku iz Italije, 2004 g. kod osuđenog nastupa period regresije u ponašanju , koje se manifestuje asociajalnim i nasilničkim ponašanjem. Vezivanje za vršnjake istih interesovanja ga je dovelo do vršenja krivičnog dela 2005 g.- napad na službeno lice , zbog čega mu je izrečena vaspitna mera pojačan nadzor organa starateljstva- PNOS.

Željko LJ. Krstić

Da izrečena vaspitna mera nije imala efekta govori i novo kr. delo-razbojništvo iz maja 2007g. kada je u grupi, napao P. D. Mada, sam osuđeni negira svoju pripadnost pokretu 'Skindheda', navodeći da nije nosio martinke, činjenica je da se kritične večeri pre, tokom i posle koncerta rok grupe nalazio u grupi koja je izazivala nerede. Sa učešćem u tuči u kojoj je život izgubio B. D., potvrdio je kontinuiranu sklonost ka nasilničkom ponašanju. Potiče iz vanbračne zajednice i nefunkcionalne porodice. Druženje sa problematičnim vršnjacima je uticalo na delinkventno ponašanje koje je kulminiralo stvaranjem organizovane kriminalne grupe.

Vaspitno popravni domovi : Prva krivična dala je počeo da čini 1993 g. nakon povratka u Beograd iz hraniteljske porodice. Tad su se javili prvi znaci asocijalnog ponašanja koji su se manifestovali skitnjom , bekstvom iz škole i krađama. Sa sestrom je smešen u Dom za decu bez roditeljskog staranja u Banji koviljači, odakle je stalno bežao i vršio krivična dela, zbog čega je smeštaj u ovoj ustanovi prekinut. U Beogradu je nastavio sa vršenjem krivičnih dela i bekstvima od kuće ,sa svakodnevnim privođenjem od strane policijske uprave- PU-a u Prihvatalište za decu i omladinu. Sa smeštajem u Dom ''Vasa Stajić'', nastavio sa bežanjem i vršenjem krivičnog dela, koja su sa odrastanjem dobijala na težini, sve do činjenja krivičnih dela iz čl. 169 (razbojništvo po novom Kazneno zakonu Srbije- KZS je čl. 206 KZS) kada je uz upotrebu fizičke sile oduzeo mobilni telefon, zbog čega je 2003 g. upućen u Dom za vaspitanje omladine u Niš a potom u Vaspitno popravni dom- VPDom Kruševac.

Zbog buntovnog i antisocijalnog ponašanja, i odbacivanja svakog autoriteta često je upadao u intrepersonalne konflikte praćene agresivnim ispadima. Period adaptacije je protekao u čestim tučama koje su sankcionisane smeštajem u posebne prostorije. Nakon povratka iz VPDom Kruševaca u 2006 g. je nastavio sa serijskim vršenjem krivičnih dela zbog čega je osuđen i 2008 g. priveden na izdržavanje kazne u KPZ za maloletnike u Valjevu.

ZATVORSKI REČNIK I TERMINI

DOLAMICE : osuđenička bluza koju oni nose u zavodu. Postoji letnja - tanja i zimska - deblja.

KARANTIN - mesto gde dolaze novopridošli osuđenici, i gde se sprovodi lekarski pregled i stručna opservacija od strane psihologa, sociologa i pedagoga , gde je glavi redar – osuđenik.

C- OPN - Odeljenje pojačanog nadzora, koje osuđeni nazivaju "C", i gde se izdržavaju disciplinske kazne – samice, ili , kolektivno usamljenje, kroz gubitak tretmana.

SAMICA - prostorija u OPN-u gde se izdržava disciplinska kazna u proseku do 15 dana.

SAMICE - sobe na grupama rezervisane za privilegovane osuđenike, članove kolektiva.

KOLEKTIVCI - osuđenici koji su članovi neformalnih osuđeničkih grupa .

RADIJATOR BRIGADA - osuđeni koji nisu članovi kolektiva i obično stoje pored radnjaka u hodniku Internatu.

HODNIK - plato u Internatu , koji se nalazi između dnevnog boravka i stražarske prostorije, i gde se svakodnevno postrojavaju osuđeni pred olazak na rad, doručak, ručak, večeru.

STROJ - postrojavanje osuđenika od ujutru do uveče, od čega su izuzeti osuđeni koji su raspoređeni na režijska radna mesta.

REŽIJA - osuđeni koji su raspoređeni u restoran, garažu, ekonomiju, kotlaru, Dom kulture. Imaju vanzavodske pogodnosti.

KOLEKTIVI - poluvojna formacija koja može da broji i do 20 članova, čime se izbegava pojedinačna odgovornost osuđenih.

GRUPE - mesto u Internatu gde osuđeni spavaju, i gde se zaključavaju. Poredak i mesta spavanja određuje krug, odnosno NOS.

MOLBENI RAPORT- interni dokumet koji se koristi za komunikaciju osuđenika sa upravom zatvora, i preko koga oni traže : proširene i vanredne posete, unošenje tehničkih uređaja,

Željko LJ. Krstić

izlazak u grad, odlaske kući. Molbene raporte rešava načelnik Službe za tretman, po ovlašćenju upravnika, a na predlog vaspitača.

KRUG - centralno mesto zatvora, na kojem je dozvoljeno kretanje osuđenika po stazama i sedenje na klupama. Najteže mesto za izdržavanje kazne, jer kolektivci sprovode nevidljive zabrane, koje se odnose na sedenje na klupama, kretanje, korišćenje teretane.

TERETANA - mesto gde osuđeni iz kolektiva svakodnevno vežbaju na spravama, a , služe ih marginalni osuđeni, donoseći vodu i peškire. Iza su tuševi sa hladnom vodom.

STRAŽARSKA SMENA - poluvojna formacija sa 20 stražara, na čelu sa nadzornikom koji je u odsustvu upravnika , prvi čovek ustanove.

REKETIRANJE- nalegalno oduzimanje tuđih materijalnih dobara, koje se mahom odvija među osuđenima tako što se otimaju bogati paketi ili se novac uplaćuje na određenu adresu na slobodi...

RESTORAN DRUŠTVENE ISHRANE - stari naziv, koji je još uvek u upotrebi, a odnosi se na službeni restoran, gde se zaposleni hrane o svom trošku.

TRPEZARIJA - velika prostorija sa drvenim klupama i stolovima , koju osuđeni popunjavaju redom, gde se obeduje ...

STACIONAR - mesto gde osuđeni nalaze zdravstvenu , ali po neki put i bezbednosnu zaštitu.

AZIL - sklanjanje osuđenog sa kruga, u stacionar ili Istražni zatvor.

SPROVOD - omiljena 'disciplina' službe obezbeđenja koja vrši spovode , to jest odvođenje osuđenih na suđenja, (stražari dobijaju dobre dnevnice u 2012 g. po 2.500,00 din). ...

KANTINA- mala prodavnica gde osuđeni mogu kupiti dodatnu hranu u vidu slatkiša, sokova i naravno cigrete. Novac na kantinu uplaćuju roditelji ili lice koje može biti svako...

KAPIJA - mesto na ulazu u zatvor, gde obično sede dva stražara i kontrolišu ulaz službenih lica, osuđenika, gostiju, poseta i automobila koji ulaze u ustanovu.

KARAULE - se nalaze na obodu zatvora, gde sedi stražar sa vatrenim oružjem, koje može upotrebiti prilikom bekstva. Vaspitačima nije dozvoljen ulaz na karaule.

UPRAVA - odvojena ogradom i zvonom , od ostalog dela zatvora, u kojoj se nalazi rukovodeća elita, upravnik, načelnici, nadzornici i administracija.

KUĆA LJUBAVI - zgrada koja se nalazi pored uprave i u kojoj osuđeni imaju pravo poseta svojih venčanih i nevenčanih supruga i dece, na svakih tri meseca , u trajanju od 3 sata.

SVEĆANA SALA - prostorija iznad Kuće ljubavi, gde se održavaju sastanci, edukacije i primaju gosti: sudije, tužiocu, kolege iz drugih ustanova, zaposleni u centrima za socijalni rad...

ŠKOLA - Najlepša zgrada u zavodu, sa spratom, gde se nalaze kabineti i učionice, i kabinet sa kompjuterima. Mesto gde osuđeni sprovode obuku u stolarskoj, varilačkoj i bravarskoj radionici, i spremaju se za zatvorski pogon. Tu se završava osnovna škola..

POGON - Mesto gde osuđeni rade uz prisustvo majstora – instruktora, do tri sata . Prostor je ograđen visokim i providnim ogradama.

BRENTA – radno mesto u pogonu, pored stolarske radionice, odnosno gde se trupci režu u daske. Vremenom je prestala da radi.

KAFIĆ - mesto u Internatu, rezervisano za lidere osuđeničkog kolektiva.- elitu.

SPORTSKA SVLAČIONICA - Mesto u Domu kulture, koje je pretvoreno u štab osuđeničkog kolektiva, koji je najdominantniji na krugu.

KOTLARA - zgrada gde se takođe nalaze, osuđeni koji su lideri osuđeničkog kolektiva i koji su kooperativni sa Upravom , zbog čega dobijaju privilegije, tretmane i odlaske kući.

PODRUM - mesto gde su se nekada nalazili, zvanično osuđeni raspoređeni u građevinsku režiju, a nezvanično to su osuđeni koji su proterani sa kruga. Vremenom i to mesto je ugašeno..

MAGACIN: se nalazi ispod osuđeničke kuhinje i u njemu se nalazi sve što je bitno za funkcionisanje zatvora, počev od osuđeničkih kreveta i dolamica, preko sredstava za higijenu do hrane. U njemu pored službenog lica radi i provereni osuđenik.

CVEĆARA - mesto , ukopano u zemlju, kao svojevrsni bunker, gde su se nekada formalno raspoređivali osuđeni sa ekonomije, a, ustvari tu su se nalazili ugroženi osuđeni sklonjeni sa kruga.

GARAŽA - formalno radno mesto osuđenih, odnosno prostor, koji su pretvorili u svoju treritoriju, i gde se nalazi priručna teretana. Tu se raspoređuju osuđeni sa položenim vozačkim ispitom.

EKONOMIJA - formalno radno mesto, gde se nalaze osuđeni koji su smešteni u tri prostorije, i praktično van dometa kruga i osuđeničkih grupa. Osuđeni sa ekonomije vode brigu o baštgi, stocu koja se nalazi u svinjcima i štalama.

BUKOVICA - zatvorska farma koja se nalazi 12 kilometara od Zavoda, bez celodnevnog prisustva službenih lica. Tu boravi desetak osuđenika u poluotvorenom i otvorenom tretmanu.

DOSIJE - svaki osuđenik ima svoj dosije i matični broj. Dosije po izlasku osuđenog iz Prijemnog odeljenja se predaje vaspitaču, koji vodi osuđenog kroz tretman, i upisuje sve promene u dosije.

TUNEL - Hodnik ispred vaspitačkih kancelarija, koji je veoma frekventan i gde osuđeni često pljuju. Nalazi se u internatu.

BODEŽ - hladno oružje, sečivo koga osuđeni prave tajno u pogonu i koriste u svojim obračunima.

ŠTANGLIRANJE - udaranje u glavu metalnom šanglom nekog marginalca ili suparnika iz drugog kolektiva.

ZRAČENJE - neverbalna negativna komunikacija među osuđenima - pogledima.

ZIPA – čuvanje straže od strane osuđenog lica kada se u NOSu rade nedozvoljene radnje, i kriju od službenih lica kada naiđu.

KOMPLEKS - To su zabrane u ponašanju osuđenih koji proističu iz osuđeničkog kodeksa, nepisanih pravila neformalnog osuđeničkog sistema. Odnosi se i na vaspitača koji pokušava da radi po pravilima službe. Za takvog vaspitača osuđeni kažu da je : " Kompleks " .

STEPENIŠTE : mesta gde obično sede osuđeni iz kolektiva koji ništa ne rade. Najpoznatije je stepenište u zatvorskom pogonu gde sede samo oni odabrani i kojima i službena lica ne mogu ništa.

NADIMCI ZAPOSLENIH:

Picika, Paprika, Pišoder, Picuk, Muda, Teletabis, Bagi, Rut, Keza, Kreza, Veverica, Golub, Mačak, Lisac, Junac, Skakavac, Bagi, Mitraljezac, Šećerko, Pevač, Cvitak, Pumpaš, Rojs, Role, Marak, Mrkela, Optica, Šibač, Jevrejka, Bosanka, Masni, Specijalac, Pilac, Svinjar, Hadžija, Žuća, Černobil, Burence, ZU-ZU, Babin, Čovečuljak, Laske, Bobek, Misa, Ustaša, Mrvica, Brada...

NADIMCI OSUĐENIH:

Kameni, Surovi, Kalea, Psiho, Stakleni, Gušter, Pacov, Ajkula, Rumun, Ciganin, Hrvoje, Pakleni, Čeda, Muta, Pišta, Sekira, Bombaš, Poštar, Zveki, Čaplja, Ženče, ŽU-ŽU, Cile, Nebo, Nino, Simsi, Čičak, Ogi, Era, Kocka, Jaje, Šaban, Hakinen, Zemunac, Resnik, Piksi, Mile BMW, Mungos, Surčinac, Bagzi, Legija, Šilja, Kum, Šmekerica, Kurac, Pegla, Amos, Meče...

ZATVORSKI TOPONIMI:

Ekonomija, Garaža, Pogon, Kotlara, Kuhinja, Magacin, Sala za posete, Internat, Stacionar, OPN, Dnevni boravak, Trpezarija, Kafić, Sportska svlačionica, Hodnik, Stepenište, Tunel, Prijemno, Uprava, Dom kulture, Škola, Karaule, Kapija, teretana, Stare samice, Restoran, Bife, Tehnička priprema, Kantina, Bukovica, Divčibare, Buljarice, Svečana sala, Dežurana, Operativni centar, Matična služba, Karantin, Samice, Istraga, Sprovod....

TELEFONSKI IMENIK :

Vaspitači, Načelnik službe prevaspitanja, Dežurana, Internat, Istraga, Upravnik, Sekretarica upravnika, Zemenik upravnika, Matičar, Načelnik službe opštih poslova, Bife, Škola, Dom kulture, Pravnik, Blagajna, Računovodstvo, Inspektor, Zamenik zapovednika, Zapovednik, Restoran, Administrativni radnik, Kapija, Centrala, Magacin pogona, Poslovoda pogona, Direktor pogona, Kotlara, Stolara, Garaža, Agronom, Magacin internata, OPN, Stacionar, Psiholog, Pedagog, Sociolog, Psihoterapeut, Informatičar...

SKRAĆENICE U FORMALNOM SISTEMU:

NOS - neformalni osuđenički sistem
APS I i II – anketa pogleda i stavova
PNOS - pojačani nadzor organa starateljstva
PNOR - pojačani nadzor roditelja
CZSR - centar za socijalni rad
MOP – materijalna pomoć
PAS- psihoaktivne supstance
KPD – kazneno popravni dom
KPZ – kazneno popravni zavod
CZ – centralni zatvor
OZ - okružni zatvor

Odmor u prirodi : relaksacija od zatvorskih deprivacija.

ZAKLJUČAK

Šta se, dakle, sve može videti „periskopom“ iz zatvorske podmornice. Pre svega da se delinkventno ponašanje može sankcionisati na više načina. Trud države u prevenciji kriminala se može uočiti kroz institucionalno zbrinjavanje delinkvenata. Međutim praksa je pokazala da mere, kako otvorene, tako i zatvorene zaštite imaju slabe efekte na one štićenike, koji žive u teškim materijalnim i ekonomskim uslovima. Njihovo novo vršenje krivičnog dela , koje se sankcioniše zatvorom dešava se par meseci po izalsku iz VPDomu Kruševac. **Drugu kolonu osuđenika** koji dolaze u valjevski zatvor čine oni starosti do 23 godine , koji nisu bili na evidenciji Centra za socijalni rad pa samim tim nisu ni prošli kroz domove, pogotovo oni otvorene zaštite kao što su Zavod za vaspitanje omladine u Nišu tzv. Božidarčevu i „ Vasa Stajić“ iz Beograda. Oni nemaju kapaciteta da se izbore sa problematičnim ponašanjem svojih štićenika koji čine krivična dela..

Dakle, na one druge negativno utiču rizične grupe kojima pripadaju. Od svih očito militantne navijačke grupe i bolest zavisnosti deluju veoma negativno i dovode do vršenja krivičnih radnji , koje se završavaju i ubistvom. I u jednoj i drugoj grupi, problem školovanja je očigledan. S tom razlikom što u „ prvoj“ koloni postoje osuđeni koji su prvi razred osnovne škole - O.Š. upisali u 15- toj godini po dolasku u dom. Oni uglavnom čine krivična dela imovinskog karaktera, vršeći najčešće krađe bakra, koja se pokrívaju legalnim skupljanjem sekundarne sirovine. Svi oni po dolasku na izdržavanje kazne nalaze svoje mesto u osuđeničkoj populaciji. Da bi opstali oni moraju pripadati i neformalnom osuđeničkom sistemu. Uspešan recept za izdržavanje kazne u valjevskom zatvoru, bi mogao se sažeti u rečenicu : da svaki osuđeni koji hoće da mirno robija,

mora „balanisrati“ između formalnog - službeničkog i neformalnog osuđeničkog zatvorskog sistema.. U svakom slučaju može se zaključiti da su poroci presudni faktori koji dovode do zatvorske kazne. Dakle osuđenici su uglavnom zavisnici od alkohola, narkomanije i kocke. Godinama unazad zatvori imaju još jednu skrivenu socijalnu ulogu, a to je da oni , pogotovu pred zimu postaju azil za beskućnike. Tu su vaspitači da popričaju sa njima.

Biografija:

Rođen u učiteljskoj porodici 1965 g. u Valjevu. Završio Filozofski fakultet odsek za sociologiju na beogradskom Univerzitetu, 1992 g. na temu " Teorijska shvatanja u jugoslovenskoj urbanoj sociologiji" (mentor prof. dr. Sreten Vujović). Tokom studija i kasnije u životu učestvovao u mnogobrojnim sociološkim istraživanjima, počev od 1985 g. gde je bio anketar i koordinator. Nakon 2000 g. učestvovao u istraživanjima (vodeći dubinske intervjuje) beogradskog Instituta društvenih nauka na temu: Kvalitet promena nakon 5. oktobra. Pri kraju fakulteta počeo da se bavi novinarstvom, sarađujući sa redakcijama: " Borbe", NIN-a, "Radio Jugoslavija". Kasnije objavljivao u gradskim valjevskim listovima :" Napredu" i mesečniku " Revija Kolubara ". Objavlјivan u "Republici" i dnevnom listu "Politika" u rubrici "Pogledi". Svoje rade objavio u časopisima: " Sociologija", " Sociološki pregled" i " Nova srpska politička misao". Sa temama :" Loši đaci dobri kriminalci" i " Delinkvencija u vremenu tranzicije " učestvovao na naučnim okruglim stolovima Obrazovanje u tranziciji, odnosno Čekajući kapitalizam i Konferenciji 100 godina sociologije u Srbiji sa temom : Istorija sociologija zatvora u Srbiji : " Od okova do narukvica ". U slobodno vreme piše satiru. Živi u Valjevu gde i radi u Kazneno - popravnom zavodu.

OSNOVNA LITERATURA

- Antonić, Slobodan (2011): *Sociologija*- za 3. razred srednjih stručnih škola i 4. razred gimnazije (oblast: Društvena struktura i sistem), Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Adler F., Mueller G., Carter WS..(1991): .” Grew-Hil”, New York, St. Louis etc.
- Alan i Barbara Piz (2005) :*Definitivni vodič kroz govor tela*. Beograd: Mono& Manana.
- Atanacković, Dragoljub (1988): *Penologija*, Beograd: Naučna knjiga,
- Arsenijević, Slobodan (2001) : „Trgovina robijašima“, revija „Kolubara”, broj 80.“: Valjevo.
- Vodinelić, Vladimir (1996) : *Kriminalistika* , Beograd, : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva .
- Vujović, Sreten (2004) : „Beskućnici“ , "Politika " 04.10.2004.
- Golubović, Zagorka (1981) : *Porodica kao ljudska zajedinica*, Zagreb: Naprijed
- Dovlatov, Sergej (2002): *Robijaška zona*, sa ruskog prevela Radmila Mečanin, Novi Sad : Stilos.
- Đorđević, M . (2008) : ” Ko je nasamario bunt”, Kulturni dodatak ”Politika ”, godina 2008, br. 22, str. 3.
- Ignjatović, Đorđe. (2007): Delinkvencija. U Sociološki leksikon, priredili Aljoša Mimica i Marija B ogdanović, 70–1. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Kaluđerović,Tanja (2004) : „U Srbiji se isplati mušenje i ubijanje ”.Glas Javnosti, 215, str 4-5
- Kuljić, Todor (1994): „Cezaropapizam (vizantijsko, osmansko, tatarsko i rusko iskustvo)”, Sociologija str.15-40.
- Kostić, Milan (2002) : „ Forenzična psihologija“ Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Kostić, Milan (2008) : *Nepoznati*, Beograd, Službeni glasnik
- Konstantinović-Vilić, Slobodanka i Vesna Nikolić-Ristanović. (2003): *Kriminologija*. Niš: Centar za publikaciju pravnog fakulteta u Nišu
- Koen, Albert (2006): Potkultura delikvenata. U Kriminalističko nasleđe, Đorđe Ignjatović, Beograd: Službeni glasnik.
- Krstić, Željko (2003) : „ Zatvorsko duplo dno“, Beograd, "Sociologija", 3, str.223-240.
- Krstić, Željko. (2010) : „ Sociolog u totalnoj ustanovi“, Beograd, Sociologija", 3, str.307-321
- Krstić, Željko (2011): “ Nasilje nad nasilnicima”, Beograd:
„ Nova srpska politička misao “, no.1-2
- Le Bon, Gustav (1989): *Psihologija gomile*, Globus: Zagreb.
- Mimica, Aljoša i Bogdanović, Marija, (2007): *Sociološki rečnik* ; 70–1. Beograd ,Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Marić, Bora i Ivana Bulatović. (2004). Monografija: „Sistem izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srbiji.“ Beograd: Udruženje penologa Srbije.
- Marić, B. i Radoman, M. (2001) : *Pobune u zatvorima Srbije*. Beograd, Institut za kriminološka i sociolška istraživanja; Udruženje pravnika Jugoslavije
- Moris, Dezmond (2005): *Goli majmun*, Niš, Zografi,
- Milivojević, Zdenka i Gredelj, Stjepan. (2002): Uputstvo za upotrebu korupcije, Argument, Beograd
- Milošević, Goran i Milašinović, Srđan (2011): „ Nasilje navijačkih grupa u Srbiji i kriminalitet maloletnika . Niš.U Teme, str. 501.
- Milić, Anđelka,(1988) : *Rađanje moderne porodice* , Beograd ,Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Opalić Petar, 2007: „ Klinički sociolog u psihijatriji – profesionalni most između psihijatrije i sociologije“, Beograd; čas. „ Sociologija“, br. 2, str. 117- 126.
- Petković, V. 1979 : "Uloga sociologa u regulisanju neformalne organizacije", Beograd, čas."Sociologija ", br. 1-2, str.171-186.

- Piz,A. 2005 "Definitivn vodič kroz neverbalnu komunikaciju", Beograd, Plato.Mono&Name.
- Rot, N. (2004): *Znakovi i značenja – verbalna i neverbalna komunikacija*, Beograd, Plato
- Radovanović, Dobrivoje (1992) *Čovek i zatvor-* Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Prometej.
- Radoman, M. (2002) : „ Delikti nasilja", (krivično –pravni i kriminološki aspekt),XIV Seminar prava ,Budva, Institut za krimiloška i sociološka istraživanja, str. 459- 470.
- Sekulić, D. (1978) : „Pristup izučavanja neformalne organizacije ", Beograd, čas. "Sociologija", br. 1, str. 27- 45.
- Stojić ,LJ. (1975): *Socijalna psihologija*, grupa autora, Beograd: Filip Višnjić ,st.162- 192
- Spasić, Ivana (2004): *Sociologije svakodnevnog života*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Spasić, Ivana (1996): *Značenje susreta: Gofmanova sociologija interkcije*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju,Filip Višnjić.
- Stakić, Đurađ (1977) : „ Uloga centra za socijalni rad u prevenciji prestupništva mladih.“ U *Zbornik Defektološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, str.375 Beograd: Defektološki fakultet
- Todorović, Dragan (2002): „Ribice u akvarijumu”, nedeljnik “Vreme”, broj 607, str.20-23.
- Fuko, Mišel (1997) : *Nadzirati i kažnjavati – rođenje zatvora* ,Beograd: Prosveta
- Horvatić Željko (1994) : *Elementarna kriminologija* , Zagreb: Školska knjiga
- Havelka, Nenad (2001) : Socijalna percepcija, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Šušnjić, Đuro (1990): *Ribari ljudskih duša*, Beograd: Ideje, Mladost.
- Škulić, Milan (2003) : Maloletnici kao učinioci i kao žrtve krivičnih dela , Beograd: Dosije.

ZAKONSKI PROPISI:

Pravlinik o tretmanu , programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica (Na osnovu čl. 63. St. 7 Zakona o izvrešenju krivičnih sankcija). „, Službeni glasnik RS“ , 85/05 i 72/09.. Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora („, Sližbeni glasnik RS“, br, 72/2010 i 6/2010.

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, (“ Sl. Glasnik RS”, br, 85/2005, 72/2009 , 31/2011)

Krivični zakonik , „, Službeni zakonik RS“, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009 i 111/2009)

Željko LJ. Krstić

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.8:316
316.624(497.11)

КРСТИЋ, Жељко Љ., 1965-
Zatvorska podmornica / Željko Lj. Krstić.
- Valjevo : Ž. Lj. Krstić, 2013 (Valjevo :
Grafičar). - 165 str. : ilustr. ; 21 cm

Tiraž 100. - Zatvorski rečnik i termini: str.
152-157. - Napomene i bibliografske reference
uz tekst. - Bibliografija: str. 161-164.

ISBN 978-86-916621-0-3

a) Затвореници - Социолошка истраживања
b) Делинквенција - Србија
COBISS.SR-ID 197964300

Zatvorska podmornica